

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

VECİHE HATİBOĞLU HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayça UĞUR

KOCAELİ 2022

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

VECİHE HATİBOĞLU HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayça UĞUR

Prof. Dr. Münevver TEKCAN

KOCAELİ 2022

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

VECİHE HATİBOĞLU HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Ayça UĞUR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:29.06.2022/19

KOCAELİ 2022

ÖN SÖZ

Türk dili alanında önemli eserler vermiş Türk Dil Kurumunda uzun yıllar Gramer Kolu Başkanlığı görevinde bulunmuş Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu Türk dili araştırmacılarının en önemli değerlerinden biridir. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesine katkılarının yanı sıra Türk dil biliminin hemen her alanında eser vermiştir. Bu çalışma Hatiboğlu'nun Türk diline katkılarını ve günümüzde layık olduğu yeri göstermek, yaşadığı dönemdeki fikirlerini belirtmek amacıyla hazırlanmıştır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun ailesi, öğrenim hayatı, mesleki hayatı, başarıları, yurtdışı gezileri, Türk Dil Kurumuna katkıları ve ölümü hakkında bilgilere yer verilmiştir. Hatiboğlu'nun kişiliği, fikirleri, çalışkanlığı ve hakkında yazılanlar da birinci bölümde yer almaktadır.

İkinci bölümde Vecihe Hatiboğlu'nun kitaplarına yer verilmiş ve içerikleri açıklanmıştır. Türk dilinin her alanında eser veren Hatiboğlu'nun önemli yayınları bulunmaktadır. Hatiboğlu'nun yazdığı yazılar ise Türk dili ve lehçeleri üzerine yazıları, Dil Devrimi ile ilgili yazıları, Atatürk üzerine yazıları, tarih alanında yazdığı yazıları, eleştirileri ve anıları olmak üzere tematik olarak ayrılarak incelenmiştir. Vecihe Hatiboğlu'nun bibliyografyasına da çalışmada yer verilmiştir.

Çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen başta aileme ve dostlarıma, çalışmamın öncesi ve sonrası dahil tüm aşamalarda ilgisini eksik etmeyen her daim yanımda olan pek değerli hocam Prof. Dr. Münevver Tekcan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Dr. Öğretim Üyesi Şenel Gerçek'e, Hayri Ataş Hoca'ya ve Vecihe Hatiboğlu'nun hayatıyla ilgili detayları öğrenmemde yardımcı olan Hatiboğlu'nun biricik kızı Gülden Türktan'a şükranlarımı sunarım.

**Ayça Uğur
Kocaeli 2022**

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR	2
1.1.PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN HAYATI.....	2
1.2.PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN KİŞİLİĞİ	4
1.3.PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR.....	5
1.3.1.Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri.....	5
1.3.2.Türkçede Pekiştirme	6
1.3.3.Yitirdiklerimiz: Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu	6
1.3.4.Hocam Prof. Dr. VECİHE HATİBOĞLU	7
1.3.5.Vecihe Hatiboğlu	7

İKİNCİ BÖLÜM

2.VECİHE HATİBOĞLU'NUN YAYINLARI.....	8
2.1.KİTAPLARI	8
2.1.1.Cerrahiye-i İlhaniye	8
2.1.2.Türk Kelimelerinin Önsesleri.....	14
2.1.3.Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü.....	28
2.1.4.Türk Dilinde İkileme.....	31
2.1.5.Türkçenin Sözdizimi	43
2.1.6.Pekiştirme ve Kuralları.....	65
2.1.7.Türkçenin Ekleri.....	73
2.1.8.Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi.....	86
2.2.YAZILARI	97
2.2.1.Türk Dili ve Türk Lehçeleri Üzerine	97
2.2.1.1.Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	98
2.2.1.1.1.Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	98
2.2.1.1.2.Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	101
2.2.1.1.3.Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	103
2.2.1.1.4.Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	105
2.2.1.2.(-dır) Eki Meselesi.....	106
2.2.1.3.Şart Kipi	107
2.2.1.4.Cevaplarımız.....	109

2.2.1.5.Dilimizin Bir Meselesi	109
2.2.1.6.Bir Mektup ve Cevabı	110
2.2.1.7.Kelime Grupları ve Kuralları	110
2.2.1.8.Türk Dilinin İmlası	111
2.2.1.9.Atasözleri ve Deyimler	113
2.2.1.10.İmla Kılavuzu ve Konuşma	115
2.2.1.11.Dilbilgisi ve İmla Sorunları	115
2.2.1.12.Türkçede Bazı Hayvan Adları.....	115
2.2.1.13.Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler.....	116
2.2.1.14.Üstünkörü ve Yüzükoyun.....	117
2.2.1.15.Dilbilgisi Sorunları.....	118
2.2.1.16.Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?	118
2.2.1.17.Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?.....	119
2.2.1.18.Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?.....	119
2.2.1.19.Bir Mektup Bir Karşılık.....	120
2.2.1.20.Ağaç ve Su.....	120
2.2.1.21.Türkçede Eklerin Kökenleri	120
2.2.1.22.Ağaç ve Ig	121
2.2.1.23.Örnek ve Ödül	121
2.2.1.24.Amaç ve Yamaç	122
2.2.1.25.Kutsal Mehmetçik Adı	122
2.2.2.Dil Devrimi Üzerine	122
2.2.2.1.Atatürk'ün Dinciliği.....	123
2.2.2.2.Atatürk ve Terim Devrimi	125
2.2.2.3.Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı	127
2.2.3.Atatürk Üzerine	128
2.2.3.1.Atatürk ve Bilim	129
2.2.3.2.19 Mayıs ve Türklük Bilinci.....	130
2.2.4.Tarih Üzerine	131
2.2.4.1.Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri	131
2.2.4.2.Oğuz ve Guz.....	133
2.2.4.3.Tarihimizin Başlangıcı	134
2.2.4.4.Türk Tarihinin Başlangıcı.....	135
2.2.4.5.Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar	137

2.2.4.6.19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu.....	138
2.2.4.7.19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk.....	140
2.2.5. Eleştirileri	141
2.2.5.1.Yabancı Kelimeler	141
2.2.5.2.Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki.....	142
2.2.5.3.“Uyarıyorum” Diyenler Uyuyor.....	143
2.2.5.4.Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu	144
2.2.5.5.Başkan'a Yanlış Denmişti	145
2.2.5.6.Bir Yazarlık Kısıımı	146
2.2.5.7.Önemli Kurumların Yayınları	147
2.2.5.8.ABeCemizi Değiştirme Yetkisi	148
2.2.6.Anıları.....	149
2.2.6.1.Profesör Jean Deny'nin Konferansı	150
2.2.6.2. Atatürk'ten Anılar	150
2.2.6.3.Atatürk'ten Üç Anı	152
2.2.7.Çevirileri.....	152
2.2.7.1.Türkçenin Yapısı I.....	152
2.2.7.2.Türkçenin Yapısı II.....	152
2.2.7.3.Türkçenin Yapısı III	153
2.3.VECİHE HATİBOĞLU BİBLİYOGRAFYASI	153
2.3.1.Kitaplar.....	153
2.3.2.Türk Dil Kurumu Kol Çalışması.....	154
2.3.3.Makaleler	154
2.3.4.Köşe Yazıları.....	156
2.3.5.Söyleşiler	156
2.3.6.Eleştiriler	157
2.3.7.Anılar	157
2.3.8.Çeviriler	158
2.4.VECİHE HATİBOĞLU'NUN SÜRELİ YAYINLARDAKİ YAZILARININ KRONOLOJİK DİZİNİ.....	158
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	165

ÖZET

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Türk dili için yaptığı çalışmalarıyla dil araştırmalarına öncülük etmiş Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun önemi ve değeri hakkında bilgi vermektir. Bu çalışmada Vecihe Hatiboğlu'nun hayatı, kişiliği ve Türk diline kazandırdığı eserler hakkında bilgi verilmektedir. Hatiboğlu, dil bilim çalışmalarına katılmış özellikle söz dizimi alanında önemli bilgiler edinmiştir. Önemli eserler yazarak bildiklerini öğretmeyi kendisine görev edinmiş yayınladığı eserlerle dil bilimine katkıda bulunmuştur.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hatiboğlu'nun hayatı, kişiliği ve hakkında yazılan yazılarla ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde yazarın kitap düzeyindeki eserleri incelenmiştir. Hatiboğlu'nun yazıları tematik olarak ayrılıp incelenmiştir. Eserleri incelendikten sonra yazarın bibliyografyası da çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar sözcükler: Vecihe Hatiboğlu, Türk dili, Sümerce, söz dizimi

ABSTRACT

This study which was conducted as a master's thesis gives information about the importance and value of professor assistant Vecihe Hatiboglu who guided language studies by her studies for Turkish language. This study aimed to give information about Vecihe Hatiboglu's life, her personality and the works that she introduced to Turkish language. Hatiboglu worked on linguistics, and specially she had important information about syntax. She aimed to teach what she had known by writing important works, and she contributed linguistics with her published works.

The study is made of two parts. In the first part, information has been given about hatiboglu's life, her personality and the writings that were written in her name. In the second part, the author's works have been examined. Hatiboglu's works were divided into thematic parts, and investigated. After her works had been examined, her bibliography was taken into the work.

Key words: Vecihe Hatiboglu, Turkish Language, Sumerian Language, syntax

KISALTMALAR

A.g.m: Adı geen makale

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

ev.: Çeviren

Derl.: Derlenen

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Vecihe Hatiboğlu Türkçe dil bilimine uzun yıllar hizmet etmiş, alanında ilk olarak nitelendirilebilecek sekiz önemli eser ve pek çok makale kaleme almıştır. Hatiboğlu'nun hayatı, kişiliği ve eserleri yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın inceleme konusunu kapsamaktadır. Çalışmamızın amacı dil bilinci ile yola çıkan, dil olaylarını gözlemleyerek bilimsel sonuçlara varan, Atatürk'ün başlattığı Dil Devriminin tüm süreçlerine bizzat tanıklık ederek eserler yazan Hatiboğlu'nun yaptığı çalışmaları bir bütün halinde sunmaktır.

Çalışmamızdan önce Vecihe Hatiboğlu'nun hayatı ve yazılarını konu alan müstakil bir eser kaleme alınmamıştır. Çeşitli dergilerde hayatı ve eserleri ile ilgili makaleler yayınlanmış olsa bile hakkında yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Vecihe Hatiboğlu'nun hayatı ve kişiliği hakkında bilgi verilmiş, hakkında yazılan makaleler açıklanmış, eserleri ve yazıları ayrıntılarıyla incelenmiş ve bibliyografyasına yer verilmiştir. Hatiboğlu ve eserleri ile ilgili monografik bir çalışma yapmak amaçlanmıştır.

Yaptığımız çalışma Vecihe Hatiboğlu ile ilgili literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacak ve Türk dili alanında çalışma yapacak araştırmacılara faydalı olacaktır. Çalışmamız Hatiboğlu'nu ele alan ilk lisansüstü çalışmadır ve Hatiboğlu'nun eserlerini her yönüyle detaylı bir tanıtım görevi görmesi bakımından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR

1.1. PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN HAYATI

Vecihe Hatiboğlu, 1916 yılında, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul Kartal'da doğmuştur. Malatya'nın Arapgir ilçesinde tımar, bahçecilik ve kılıç dövme işi ile ilgilenen bir aileye mensup olan babası savaştan daha önce İstanbul'a gelmiş, sonrasında eşi ve iki oğlunu da yanına alarak İstanbul'a göç etmiş, Kartal'a yerleşmiştir. Vecihe Hatiboğlu'nun annesinin adı Fatma, babasının adı Ahmet'tir. Arapgir'de aile işi ve ticaret ile ilgilenen Ahmet Bey, İstanbul'a gelince fırın açmıştır. Ahmet Bey savaş yıllarında İstanbul'un işgalinin yaklaşmakta olduğunu görmüş ve açtığı fırının ürettiği ekmeklere devletin askeriye için el koymaya başlaması ile fırını askeriye devrederek ailesiyle İzmir'e taşınmıştır. Ahmet Bey İzmir'de bir oğluna mekanik tamir atölyesi ve diğer oğluna da mekanik parça üretim atölyesi açmış bu işleri oturmak üzere bizzat kendisi oğulları ile birlikte çalışmıştır. Kızının ise mutlaka okumasını ve öğretmen olmasını istemiştir.

Vecihe Hatiboğlu'nun kızlık soyadı Kılıçoğlu'dur ve evlendiği tarihe kadar yazdığı makalelerinde bu soyadı kullanır. 1956 yılından sonraki yazılarında ise Hatiboğlu soyadını kullanmıştır.

Kızı Gülden Türktan'dan aldığımız bilgiye göre Vecihe Hatiboğlu, eğitimine o dönemde bir çeşit Kuran Kursu olan İttiadi veya Darülkurra adlı mahalle okulunda okumaya oldukça küçük yaşta başlamıştır. Hatiboğlu, burada Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Daha sonra İzmir'de açılan İzmir Kız Lisesine kaydolarak ortaokul ve lise eğitimi almıştır. İzmir Kız Lisesindeki eğitimi sırasında hem Almanca hem Fransızca öğrenmiştir. İzmir Kız Lisesini derece ile bitirmesinin ardından eğitimine o zamanlar yeni açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde burslu devam etmiştir.

Hatiboğlu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesindeki eğitiminden sonra Fakültede “İlmi Yardımcı” olmak istemiş ancak bu isteği o sıralarda gerçekleştirememiştir (Zülfikar, 2002: 1). 1944 yılına kadar Sivas Lisesinde Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Gülden Hanım’ın verdiği bilgilere göre o dönemde üniversitedeki hocaların çoğu öğretmen olarak gönderilmiş ve üniversitede çalışacak yerli hoca eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Hatiboğlu ve birkaç arkadaşı üniversiteye davet edilmiştir. Hatiboğlu 1944 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünde asistan olarak göreve başlamıştır. Doktora tezinin adı “Türkçe Futurum” olan Hatiboğlu, 1948 yılında Doktor unvanını almıştır.

Türkçeyi tüm incelikleriyle bilen Hatiboğlu, çocukluğunda ve üniversitede aldığı eğitimle Almanca ve Fransızcanın yanı sıra İngilizce de öğrenmiştir. Döneminde beş lisan bilen biri olarak oldukça dikkat çeken bir akademisyendir. Dil öğrenme kabiliyeti ve iyi bir araştırmacı olması yönleriyle her zaman takdir görmüştür.

Hatiboğlu, 1948 yılında Ankara Üniversitesi tarafından burslu olarak Fransa’ya Paris’teki Osmanlıca kaynaklarını incelemesi için gönderilmiştir. Türkçe, Osmanlıca ve Farsça konusundaki çalışmalarını Paris’te, ünlü Fransız Türkolog Jean Deny’nin yanında sürdürmüştür. Bu dönemde Jean Deny’in Türkçe, Farsça üzerinden yaptığı araştırmalara da destek olan Hatiboğlu’nun Farsça söz dizimi bilgisinden J. Deny’in yararlandığını hatta Arapça ve Farsçayı tüm incelikleriyle bilmesinden etkilendiği bilinmektedir. Fransa’ya sadece bir yıl süreyle gönderilen Hatiboğlu’nun süresi bir yıl daha uzatılmıştır. Bu dönemde Fransa Milli Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale) araştırmalar yapmış ve “Cerrahiye-i İlhaniye” adlı tıp kitabını incelemiştir (Kılıçoğlu, 1956: 1-81).

1950 yılında üniversiteye dönmüş ve yeniden ders vermeye başlamıştır. 1953 yılında doçent olmuştur. 1952 yılında Türk Dil Kurumunda Gramer Kolu Başkanlığı görevine getirilmiştir. Bu dönemde Türk dili ile ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. 1963 ve 1970 tarihli Yeni Yazım Kılavuzlarının hazırlanıp yayınlanması çalışmalarında yer almıştır.

Hatiboğlu, 10 Ağustos 1956 tarihinde Sivas Lisesi'nde tanıştığı Orhan Hatiboğlu ile evlenmiştir. Vecihe Hatiboğlu'nun kızı Gülden Hanım'ın aktarımına göre Orhan Bey, Vecihe Hanım'a hayrandır ve ona duyduğu hayranlık, sevgi ve bağlılığı 1950 yılında evlenme teklifi yaparak resmileştirmiştir. Hatiboğlu ve Orhan Bey'in tek çocukları Gülden Hanım 17 Ocak 1958 tarihinde dünyaya gelmiştir.

Hatiboğlu, 1961 yılında profesör unvanını almış, 25 Ocak 1983 tarihinde ise emekli olmuştur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesine 40 yıl hizmet vermiş, Sümerceyle ilgili yaptığı çalışmalarla Sümerce Kürsüsüne katkı sağlamıştır. Türkiye Türkçesi profesörü olarak pek çok genç yetiştirmiş ve onların kariyer seçimlerine destek olmaya çalışmıştır. Türk Dil Kurumuna, 24 yılı Gramer Kolu Başkanlığı olmak üzere toplam 26 yıl hizmet vermiştir.

Yaptığı çalışmalarla Türk diline büyük hizmetler sunan Hatiboğlu, 20 Ekim 1996 tarihinde 80 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.

1.2. PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU'NUN KİŞİLİĞİ

Vecihe Hatiboğlu, dil çalışmalarıyla Türk diline önemli katkılar sunmuş değerli bir bilim insanıdır. Titiz bir araştırmacı olan Hatiboğlu, bildikleriyle yararlı olmak, çevresindeki insanları bilinçlendirmek amacındadır. Türk Dil Kurumu Gramer Kolu Başkanlığı yaptığı dönemde Türk dili üzerine okurlardan gelen soruları bizzat yanıtlamış bu alanda insanları bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. İlk, orta ve lise öğretmenlerinin çok önemli olduğunu ve her konuda desteklenmeleri gerektiğini düşünmüş ve Türkçe konusunda bu desteğini uygulamaya koymaya çalışmıştır.

Ölümsüz olarak nitelendirdiği Atatürk'e ve Atatürk'ün görüşlerine önem vermiştir. Hatiboğlu'na göre Atatürk Türkçenin yabancı etkilere karşı koyması için yapılan çalışmalara öncülük eden aydınların en büyüğüdür. Atatürk'ün başlattığı dil devrimine büyük önem veren Hatiboğlu, tüm çalışmalarıyla dil devriminin yanında yer almıştır.

Henüz Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde öğrenci olduğu dönemde “ata” sözcüğü üzerine yaptığı incelemesini sunmak üzere 26 Ağustos 1936 tarihinde Dolmabahçe Sarayında bulunmuş üçüncü Türk Dil Kurultayına bir sunum ile katılmıştır. Sunumu üzerine Atatürk Hatiboğlu’nu yanına çağırarak, çalışmasından ve araştırma yetisinden dolayı kendisini tebrik etmiştir. Tezin son tümcesi olan “Ata kelimesi Türklük kadar eskidir ve Atatürk kadar bizimdir.” sözleri Atatürk tarafından beğenilmiştir.

Hatiboğlu’nun kişiliği ile ilgili bilgileri kızı Gülden Hanım şu sözleriyle açıklar: “Annem Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, son derece iyiliksever bir insan, titiz bir eğitimci, kendisini bilime adanmış bir araştırmacı ve çalışkan bir bilim insanı idi. Yetiştirdiği öğrencilerinin en iyi olmalarını ister, müspet bilime inanır, bunun için de yılmadan yorulmadan çalışırdı. Yaşamı boyunca mesleki araştırmaya gönül vermiş ve kendisini en doğruyu bulmaya adanmıştı. Emekli olduktan sonra dahi araştırmalarını sürdürmüştür. Cumhuriyet gazetesine konusunda makaleler yazmıştı. Demokrasiye ve eğitimin gereğine inancı olan bir insan ve kaçınılmaz bir şekilde Atatürk’ün dil ve tarih kavramlarına inanan gerçek anlamda Atatürkçü idi. Atatürk’ün görüşlerini bizzat dinleme fırsatını bulmuştu ve Atatürk ile tanışmış ve huzurunda sunum yapmış olmanın haklı gururunu taşırdı. Bir ilim adamı olarak başarılı olmasının sebebinin çalışkanlık, duyarlık, çalışma azmi ve disiplini olduğunu düşünür ve söylerdi. Eğitimci ve bilim adamı kişiliğindeki özveri ve titizliğini özel hayatında da koruduğu için tek evladı olan beni yetiştirirken bu özelliklerini gayet açık bir şekilde gözlemek imkânım oldu.” (Zülfikar, 2002: 4).

1.3. PROF. DR. VECİHE HATİBOĞLU HAKKINDA YAZILMIŞ YAZILAR

1.3.1. Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri

Cahit Öztelli’nin “Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri” adlı makalesi 1962 yılında Türk Dili dergisinin XI.

cildi 128. sayısında yayınlamıştır. Öztelli, “Türk Kelimelerinin Önsesleri” adlı eser üzerine genel bir değerlendirme yapmış, eserin önemini belirtmiştir. Öztelli, “Bu eser son yılların en başarılı araştırması sayılmaya değer bir nitelik taşımaktadır. Öyle sanıyoruz ki, uzun yılların emek ve bilimi ile ortaya konan bu eser, dünya dilcileri arasında büyük bir ilgi yaratacaktır.”(Öztelli, 1962: 697) açıklamasıyla eserin önemini vurgulamıştır.

1.3.2. Türkçede Pekiştirme

Hikmet Dizdaroğlu’nun “Türkçede Pekiştirme” başlıklı makalesi 1973 yılında Türk Dili dergisinin 254. sayısında yayınlanmıştır. Dizdaroğlu, Vecihe Hatiboğlu’nun “Pekiştirme ve Kuralları” başlıklı eseri üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmış eserin eksik noktalarını tespit edip Türk dili için önemini vurgulamıştır. Dizdaroğlu, eserin Türkçeye katkısını “...Pekiştirme ve Kuralları, dil sevgili ve dil bilinciyle yola çıkan, dil olaylarını gözlemleyerek bilimsel sonuçlara varan bir dilcinin Türkçeye katkısıdır.” (Dizdaroğlu, 1973: 422) şeklinde açıklamıştır.

1.3.3. Yitirdiklerimiz: Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu

Hamza Zülfikar’ın “Yitirdiklerimiz: Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu” başlıklı makalesi 1997 yılında Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi’nin I. cildinin 541. sayısında yayınlanmıştır. Vecihe Hatiboğlu, Hamza Zülfikar’ın Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden hocasıdır. Hatiboğlu’nun anısına ölümünden bir yıl sonra “Yitirdiklerimiz: Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu” başlıklı yazıyı kaleme almıştır. “Türklüğe, Türk diline ömrünü veren, Türk Dil Kurumunda birçok yayının ortaya konmasını sağlayan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde yüzlerce öğrenci yetiştiren, değerli makaleler yazan ve Atatürk’ün takdirini kazanan Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, 20 Ekim 1996 günü İstanbul’da Hakkın rahmetine kavuşmuştur.” (Zülfikar, 1997: 104) sözleriyle makalesine başlayan Zülfikar, Hatiboğlu’nun hayatına değinmiştir. Ayrıca makalesinde Hatiboğlu’nun Üçüncü Türk Dil Kurultayı’ndaki bir anısına yer veren Zülfikar, makalesinin son bölümüne Hatiboğlu’nun bibliyografyasını eklemiştir.

1.3.4. Hocam Prof. Dr. VECİHE HATİBOĞLU

Hamza Zülfikar'ın "Hocam Prof. Dr. VECİHE HATİBOĞLU" başlıklı makalesi 2002 yılında Türkoloji dergisinin 14. cildinin 1. sayısında yayınlanmıştır. Hamza Zülfikar'ın Hatiboğlu ile ilgili kaleme aldığı ikinci makalesi "Hocam Prof. Dr. VECİHE HATİBOĞLU" başlıklı makalesidir. Zülfikar bu makalesinde Hatiboğlu'nun hayatını tüm ayrıntılarıyla anlatmış aynı zamanda onun kişiliğine de değinmiştir. Zülfikar, Hatiboğlu'nun yaptığı çalışmalara makalesinde ayrıca yer vermiş, Hatiboğlu'nun "ata" sözcüğü hakkında yaşadığı bir anısını paylaşmış, makalenin sonuna da Hatiboğlu'nun bibliyografyasını eklemiştir (Zülfikar, 2002).

1.3.5. Vecihe Hatiboğlu

Hakan Özdemir'in "Vecihe Hatiboğlu" başlıklı makalesi 2010 yılında Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisinde yayınlanmıştır. Özdemir bu makalede, Hatiboğlu'nun kısaca hayatından ve çalışmalarından bahsetmiştir. Hatiboğlu'nun yazılarını; köken bilgisi ile ilgili yazıları, eklerle ilgili yazıları, dil bilgisi ile ilgili yazıları, Türkçe karşılıklarla ilgili yazıları olarak ayırmış ve yazılarının içeriklerinden kısaca bahsetmiştir. Özdemir, Hatiboğlu ile ilgili "Gerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki öğretim üyeliği gerek Türk Dil Kurumunda üstlendiği görev sırasında gerek emekli olduktan sonra hayatının sonuna kadar Türkolojinin çeşitli konularında verdiği ve bizim de bu kısa yazıda sadece bir kısmından bahsedebildiğimiz eserleriyle Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, Türk gramerciliğinde önemli ve seçkin bir yere sahiptir." (Özdemir, 2010: 405) açıklamalarına da makalesinde yer vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. VECİHE HATİBOĞLU'NUN YAYINLARI

2.1. KİTAPLARI

2.1.1. Cerrahiye-i İlhaniye

Vecihe Hatiboğlu'nun ilk eseri Sabuncuoğlu Şerefeddin'e ait "Cerrâhiyye-i İlhâniyye" adlı tıp kitabı incelemesidir. Kitabına, eserle aynı adı taşıyan "Cerrahiye-i İlhaniye" adını verir. Hatiboğlu'nun bu eseri Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları tarafından 1956 yılında basılmıştır.

Şerefeddin'in eseri kaleme aldığı dönemde Türkçe yazılmış edebi ve ilmi eserlerin sayısı oldukça azdır. Ayrıca dilbilgisi çalışmaları açısından müstensihler tarafından yazılmış kopya nüshalar yerine yazarın kendi kaleminden çıkmış ilk nüshalar oldukça değerlidir. Cerrâhiyye-i İlhâniyye adlı eser 15. yüzyılda yazılmış, eşsiz denecek tarzda harekelenmiş ve yazarın kendi kaleminden çıkmış değerli bir eserdir. Şerefeddin Arap ve Fars dili ve kültüründen bilerek ve isteyerek sıyrılıp halka inmiştir. Eserin kolayca anlaşılabilmesi için halk dilini kullanmıştır. Hatiboğlu yazarın halk dilini kullanmasının bize sağladığı faydayı eserin ön sözünde şöyle açıklar: "Şerefeddin'in, mükemmel bir ilim dili ve terimi yaratmasını, kitaptan kitaba aktarılan, Arapça ve Farsçadan gelme ölü kelimelerden kurtulmasını ve halkın dilinde yaşıyan kelime ve terimleri bütün canlılıklarıyla günümüze kadar ulaştırmasını sağlamıştır." (Kılıçoğlu, 1956: 10) Hatiboğlu, şüpheleri giderici, aydınlatıcı bir eser olarak gördüğü Cerrâhiyye-i İlhâniyye'yi bu sebeple incelemeye değer görmüştür.

Vecihe Hatiboğlu Cerrahiye-i İlhaniye'yi iki bölümde incelemiştir. Ön sözde Şerefeddin ve eserinin öneminden bahseder, Cerrahiye-i İlhaniye'yi inceleme amacını açıklar. "Bir Kaç Söz" başlığı altında eserin çevirisi sırasında hangi Arapça

harfin ne şekilde yazıldığı açıklamış ve maddi imkânsızlıktan dolayı eserin metninin yayınlanamadığından söz etmiştir. Birinci bölüm “Sabuncuoğlu Şerefeddin ve Eserleri” adı altında dört başlıkta incelenmiştir. Birinci bölümde Hatiboğlu, Şerefeddin’in eski kaynaklarda adının geçmemesinin sebebini, eserlerini Türkçe yazmasına bağlar. Şerefeddin’den ve eserinden ilk bahseden dışında yazarın yaşadığı muhit ve çevresi, eserin adı gibi pek çok konuyu bu bölümde işler. Cerrahiye-i İlhaniye adlı eserin aslı ile ilgili kendinden önceki görüşleri sıralayan Hatiboğlu kendi görüşünü bu bölümde belirtmiştir. Ebü’l-Kâsım ez-Zehrâvî’nin et-Tasrif eseriyle karşılaştırdığında Cerrahiye-i İlhaniye’nin bu eserin tercümesi olduğunu görmüştür. Şerefeddin’in tercüme sırasında kendine has deneme, görüş ve düşüncelerini esere kattığı görüşündedir. Hatiboğlu, eserin içinde bulunan minyatürlerin Şerefeddin tarafından çizildiği görüşünde olduğunu da eserde belirtmiştir.

Eserin ikinci bölümünde Cerrahiye-i İlhaniye’nin dili ve grameri incelenmiştir. Hatiboğlu, eserin o devirde yaşayan günlük sözcüklerle yazıldığını ayrıca tıp dilini geliştirdiğini belirtmiştir. Bu durumu şu sözleriyle açıklar: “Yabancı söz ve terimlere karşı tuttuğu yol, halk dilinde yaşayan karşılıkları terimleştirmek, karşılık bulamadığı yerlerde de açıklamalar yapmaktadır.” (Kılıçoğlu, 1956: 27) Hatiboğlu’nun eserin diliyle ilgili bir diğer açıklaması da tarihi Türkmencenin özelliklerini yansıtmasıdır. Anadolu’nun ilk Türk sakinlerinin Türkmenler olduğunu açıklayan Hatiboğlu, halk dilinde yazılan bu eserde Türkmence özellikler gösterdiğini tespit etmiştir.

Cerrahiye-i İlhaniye’nin ikinci bölümünde eserin dili ve grameri incelenmiştir. Hatiboğlu’nun bu bölümde kullandığı dilbilgisi terimleri dikkat çeker. Bölümün ana başlıkları: Fonetik, Morfoloji, Sentaks şeklindedir. Fonetik sözcüğü, Fransızca “phonologie” sözcüğünden alıntıdır. Hatiboğlu da eserinde “ses bilim” sözcüğü yerine fonetik sözcüğünü kullanmıştır. Aynı şekilde diğer başlıklarda da yabancı terimler kullanılmaktadır. İkinci bölümün tamamında kullanılan dil bilgisi terimleri yabancı sözcüklerden oluşmaktadır. Türk diline önem veren ve pek çok dil bilgisi çalışması bulunan Hatiboğlu’nun Cerrahiye-i İlhaniye adlı eseri kaleme aldığı dönemde Türk Dil Kurumunun dil bilgisi terimleri üzerine yaptığı çalışmalar

sürmekteydi. Bu dönemde henüz bir terim birliği sağlanamadığı için eserde kullanılan terimlerin yabancı kökenlileri esas alınmıştır.

Hatiboğlu eseri ilk olarak fonetik açıdan incelemiştir. Fonetik başlığı vokaller, konsonlar olarak ayrılmıştır. Bu bölümde incelik-kalınlık, düzlük-yuvarlaklık uyumlarını bazı ekler üzerinden incelemiş, eserden sözcük örnekleri vermiştir. Vokallerin düşmesi ve türemesi başlığı altında hangi eklerin vokallerin düşmesine veya türemesine sebep olduğu açıklamıştır. Bunlar dışında “kapalı e” vokali üzerinde durmuş, eserde “kapalı e” yerine “i” şekline yer verildiğini örneklerle açıklamıştır. Konsonları ise söz başındaki, söz ortasındaki, söz sonundaki durumlarına göre ele almış ve metinden örneklemiştir. Hatiboğlu, Arap harflerini Türk dilindeki konsonları belirtmeye yeterli görmeyip işaretler kullanan Şerefeddin’i ileri görüşlü bir yazar olarak niteler.

Eseri morfolojik olarak incelediği bölümde Hatiboğlu, morfoloji alanının çok ihmale uğradığını, yabancı dillerin etkisinin altında kalıp Türk dilinden birçok sözcük kökü ve ekinin dilden atılıp unutulduğunu vurgulamıştır. Hatiboğlu, bu eksikliği “Dil incelemelerinde çok defa örnek olarak aldığımız şark ve garp dilleri gramerlerinde, Türk dilinde olduğu gibi eklerin tamamen ayrı ve değişik rolleri olmadığı için, onlara bakılarak, Türk ekleri de eksik incelenmiş, kendine has özellikleri dikkate alınmamış veya böyle bir araştırma yersiz görülmüştür.” (Kılıçoğlu, 1956: 43) şeklinde açıklamıştır.

İsim hallerine giren ve iyelik ekleri olabilen sözcükler için “Nomen” başlığını kullanmıştır. Bu bölümdeki sözcükler de iki başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık “İsim kök veya gövdelerinden isim yapan eklerle kurulan kelimeler” şeklindedir. Hatiboğlu, bu başlık altında çekim ekleri ve isimden isim yapım eklerini incelemiştir. İkinci başlık “Fiil kök veya gövdelerinden isim yapan eklerle kurulan kelimeler” şeklindedir. Bu başlık altında fiilden isim yapım eklerini sıralamış, aynı zamanda sıfat fiil ve isim fiil eklerini de incelemiştir. Verilen ekleri Cerrahiye-i İlhaniye’den sözcük örnekleriyle açıklamıştır.

İsim hallerine giremeyen ve mülkiyet ekleri alamayan sözcükler için ise “Verbum” başlığını kullanmıştır. Bu bölümde fiile benzer şekiller, yani isim özelliklerinden oldukça uzak fiile yakın sözcükler ve gerçek fiiller yer almıştır. Hatiboğlu, verbumları dört başlık altında inceler: isimden fiil yapan eklerle kurulan kelimeler, fiilden fiil yapan eklerle kurulan kelimeler, yarı-fiiller, fiiller. İlk iki başlıkta eklere yer vermiş ve Cerrahiye-i İlhaniye’deki sözcükleri sıralamıştır.

Cerrahiye-i İlhaniye’nin morfoloji incelemesinde fiilimsiler dikkat çeker. Hatiboğlu, fiilimsiler için ayrı bir başlık kullanmamış, onları verbum başlığı altında incelemiştir. “Gerundiumlar (Ulaçlar, Yarı-Fiiller)” alt başlığını kullanmıştır. Burada yalnızca zarf fiillere yer vermiş, diğer dil bilimcilerden farklı olarak “Yarı-Fiiller” terimini kullanmıştır. İsim fiil ve sıfat fiillerden ise yine Verbum ana başlığı altında “Fiil Kök veya Gövdelerinden İsim Yapan Eklerle Kurulan Kelimeler” alt başlığında ekleri sıralamış ve eserden örnekler vermiştir. Fiilimsilerin eklerini sıralamadan önce fiilimsilerle ilgili açıklama yapmıştır: “Fiil kök veya gövdelerinden isim yapan eklerle “fiil müştaqları, fiil türevleri, fiilimsiler” adını verdiğimiz şekillerdeki ekler de dahildir. Bu eklerle meydana gelen kelimeler, genel olarak gerundiumlar müstesna, tamamen isimlerin özelliklerini gösterirler, onlar gibi isim hallerine girerler ve mülkiyet ekleri alırlar.” (Kılıçoğlu, 1956: 54) Burada zarf fiillerin diğer fiillerden farklı olduğunu, onların şahıs bildiren ekler alamadıklarını, bu sebeple ne isim ne de fiil özelliği göstermediklerini açıklamıştır. Hatiboğlu, zarf fiilleri bu gerekçeyle diğer fiilimsilerden ayrı bir başlıkta değerlendirilmeye uygun görmüştür. Muharrem Ergin, Kaya Bilgegil¹ gibi dil bilimciler de Hatiboğlu gibi zarf fiillerin diğer fiilimsilerden ayrılan yönlerinden eserlerinde bahsetmişler. Ancak Hatiboğlu’ndan farklı olarak fiilimsilerin tamamını bir başlık altında değerlendirmişlerdir.

Dördüncü başlıkta ise fiilleri açıklamış ve Cerrahiye-i İlhaniye’de başlıca sekiz basit zaman ekinin olduğunu, “-yor” ve “-meli” eklerinin metinde kullanılmadığını belirtip diğer ekleri sıralamıştır. Bu eklerin geçtiği sözcükleri metinde örnekler vererek açıklamıştır.

¹ A.g.e. M. Kaya Bilgegil, Türkçe dilbilgisi (Vol. 82), İstanbul, Dergah Yayınları, 1982. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, 1998.

Morfoloji bölümünden sonra “Sentaks” bölümüne geçmiştir. Bu bölümde isim birlikleri, sıfat birliği, zarf birliği, edat birliği, zamirler, bağlar, ünlemler yer alır. Eserin son bölümünde dikkat çeken bir nokta da kelime gruplarına “Sentaks” ana başlığı altında yer verilmesi ve ardından tekrar bir ana başlık kullanılarak “Cümleler” başlığının atılmasıdır. Başlıkların bu şekilde verilmesi karışıklığa yol açmakta, tümceler bahsinin sentakstan ayrı değerlendirildiğini düşündürmektedir. Ancak sentaks bölümünde geçen “Sentaks bölümünde bir kelimenin başka bir kelime ile ilgisini ve nihayet bir düşünce veya duygunun tam bir şekilde bildirilmesiyle meydana gelen kelime dizilerini, cümleleri ele alacağız.” tümcesi esasında “Cümleler” başlığının “Sentaks” ana başlığının alt başlığı olduğunu göstermektedir. Eserde “Cümleler” başlığı “Sentaks” başlığının alt başlığı olarak gösterilseydi bu karışıklık ortadan kalkabilirdi. Ayrıca Hatiboğlu, Sentaks bölümünde sözcük gruplarına yer vermeyi uygun gördüğünü ve bilinen gramer tasniflerinde ise bunların morfoloji bahsinde yer aldığını söylemiştir. Gabain’in “Alttürkische Grammatik (Gabain, 1988)” eserinde de sözcük grupları, tümce bilgisi içinde yer almıştır. Hatiboğlu da yüksek ihtimalle bu eseri incelemiş ve aynı gruplandırmayı yapmayı uygun bulmuştur.

Hatiboğlu, Cerrahiye-i İlhaniye’de yer alan tümcelerin çok uzun olduğunu bildirdikten sonra tümceleri isim tümcesi, fiil tümcesi olarak ayırır. Fiil tümcelerini basit ve bileşik tümce olarak incelemiş ve Cerrahiye-i İlhaniye’den tümce örnekleri vermiştir. Eserde notlar bölümünden sonra ek olarak Cerrahiye-i İlhaniye eserinin aslından on sayfa tıpkıbasım metne yer verilmiştir. Verilen metnin içinde Şerefeddin’e ait minyatür çizimler de bulunmaktadır.

Cerrahiye-i İlhaniye’yi ayrıntılı bir şekilde tanıtp gramer incelemesini ayrıntılarıyla yapan Hatiboğlu, eseri günlük konuşma diliyle yazmıştır. Metinden verilen örnekler de oldukça fazla ve ayrıntılıdır. Anadolu Türkçesi’nin özelliklerini yansıtan Cerrahiye-i İlhaniye Türkçe’nin gramer ve fonetiği açısından kaynak durumundadır. Hatiboğlu da bu değerli kaynağı ustalıkla incelemiş ve halkın anlayabileceği bir dille yazmıştır.

Vecihe Hatiboğlu'nun Cerrahiyye-i İlhaniye eserinde yabancı sözcükler dışında Türkçe sözcüklerin çoğunluğunda büyük vokal uyumu sağlanmıştır. Vokal uyumuna aykırı olan “canlılıklariyle, kaldırılmasıyle, savaşıyle, dolayısıyle, koparılmasıyle, kısımlariyle” sözcüklerine rastlanmıştır. Bu sözcüklere eklenen “ile” edatı sözcükle birleştirilirken uyum sağlanmamış, edat sözcüğe ince vokalli (–iyle) şekilde bağlanmıştır. Kaya Bilgegil, Türkçe Dilbilgisi kitabında büyük vokal uyumunu bozan eklerin arasında –ile’ye yer vermiştir. Bu durumla ilgili arabasiyle örneğini vermiştir. (Bilgegil 1982: 271) Hatiboğlu'nun vasıta ekini bu şekilde kullanmasının sebebi ekin eski biçiminin “birle” şeklinde olmasıdır. Bu konuyla ilgili A. N. Kononov da Türkiye Türkçesi gramerinde ile edatının örneklerini tahlil ederken birlen > bilen > bile > ile biçiminde bir fonetik değişim süreci tasarlamış ve baştaki /b/ ünsüzünün ortadan kalktığını belirtmiştir. (Kononov 1956: 666) Hatiboğlu'nun ile ekinin tarihi gelişiminden bilgisi vardır. “İle” şeklinde olan edatı sözcüğe bu şekilde bağlamış, büyük vokal uyumunu göz ardı etmiştir.

Hatiboğlu'nun, eserde kullandığı yabancı sözcükler dikkat çeker. Günümüzde kullanılan “kopya” sözcüğünü Hatiboğlu, “kopye” şeklinde kullanmıştır. Sözcüğün aslı İtalyanca “copia” şeklindedir. Söz sonundaki “ia” harflerini “ye” şeklinde almıştır. Yazarın ses değişikliğine uğratmadan sözcüğün aslına uygun kullandığı birçok sözcük vardır. Günümüzde “bazen” şeklinde kullanılan sözcüğü Hatiboğlu, “bazan” şeklinde kullanılmıştır. Arapça olan bu sözcüğün aslı “ba‘zan” şeklindedir. Arapça aslı “tesbit” olan sözcük Hatiboğlu tarafından aslına uygun şekilde kullanılmıştır. Günümüzde bu sözcüğün ortasındaki b sesi yanında bulunan tonsuz s sesinden dolayı tonsuzlaşıp p’ye dönüşmüştür ve “tespit” şeklinde kullanılmaktadır. Aynı şekilde “kast” sözcüğü de Arapça aslına uygun olarak “kasd” şeklinde kullanılmıştır. Farsça bir sözcük olan “üstat” da aslına uygun olarak “üstad” biçiminde kullanılmıştır.

Eserde aynı sözcüğün iki farklı kullanım şekline de rastlanmaktadır. Mesela 7. sayfada “tabib” sözcüğü Arapça aslına uygun kullanılırken 13. sayfada “tabip” şeklinde günümüz Türkçesinde kullanıldığı şekilde yazılmıştır. Aynı farklılığa “zabt edildi, zapt ettikleri” sözcüklerinde de rastlanmaktadır.

Yabancı sözcüklerin Türkçeye uydurulması, Yeni Türk Harflerinin kabulünü izleyen ilk yıllarda büyük rağbet görmüştür. Bu rağbet nedeniyle TDK'nin 1941'de yayımladığı İmlâ Kılavuzu'nda 246 kelimenin ikili yazılımı önerilmiştir(Ekiyor 2009: 6). Hatiboğlu da Hristiyan-Hıristiyan, klişe-kılışe ikili kullanımlarından hıristiyan ve kılışe kullanımını Türkçeye uygun olması ve konuşma dilinde bu şekilde söylenmesi sebebiyle eserinde kullanmıştır. Hatiboğlu, “rast” sözcüğünü de konuşma dilinde kullanıldığı şekilde “raslanır” biçiminde eserinde kullanmıştır.

Hatiboğlu'nun, eserde kullandığı “koymağı, etmeği, çıkarmağa, okumağa, Türkçeleştirmeğe” gibi sözcükler dikkat çeker. Bu sözcüklerde mastar ekinin “-ma, -me” biçimleri yerine “-mak, -mek” biçimleri kullanılmıştır. Muharrem Ergin –mak, -mek ekinden sonra iyelik ekleri getirilmediğini fakat bu şeklin eskiden yazı dilinde kullanıldığını ve bugün ağızlarda da kullanıldığını belirtir. Eski Anadolu Türkçesinde mastar ekinin bu kullanımı görülmekte ancak Harf Devrimi'nden sonra bu tarz sözcüklerde –mak, -mek mastar ekinin yerini –ma, -me mastar eki almıştır.

Eserde /y/ sesinin etkisiyle daralan geniş vokallere rastlanır. “Bilinmiyen, edilemiyen, toplıyan, işliyerek, değişmiyen, inceliyeceğiz” gibi sözcüklerde /y/ sesinin etkisiyle geniş vokaller daralmıştır. Muharrem Ergin, “-ma-, -me-” fiilden fiil yapma ekleri bahsinde bu durumdan bahseder. Mesela -an, -en eki almış şekilde, değişiklik yine var olmakla beraber, -ma-, -me-'yi olduğu gibi muhafaza etmek kulağa pek aykırı gelmez. Onun için değişikliği yazıya geçirmeyip mesela gel-mi-y-en yerine gel-me-y-en şeklinde aslını yazabiliriz. Yazıda yüzde yüz fonetik bir imal tatbik etmeğe lüzum da, imkân yoktur. Yazı dii ile edebi konuşma dili arasındaki farklar pek az olan Türkçede bu gibi küçük aykırılıkların hiçbir mahzuru yoktur. (Ergin, 1998: 200) Ergin'in de belirttiği gibi Hatiboğlu, Cerrahiyye-i İlhaniye'de bu sözcükleri konuşma dilinde olduğu gibi yazmış bu durumda bir sakınca görmemiştir.

2.1.2. Türk Kelimelerinin Önsesleri

Vecihe Hatiboğlu'nun ikinci eseri olan “Türk Kelimelerinin Önsesleri” Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarınca 1961 yılında basılmıştır.

Ön sesler, dil ailelerinin ortak özelliklerini belirlemede bu sayede dünya dillerinin ayrılmasında ve akraba dillerin meydana gelmesinde yadsınamayacak öneme sahiptir. Sözcüklerin ön sesleri Türk dillerinde diğer dünya dillerinden farklı olduğu için dikkat çeker. Hatiboğlu'na göre Türk dillerinde etimolojik ve etnolojik araştırmalarda ön seslerin önemi büyüktür. Türkçe sözcüklerin ön sesleri bütün araştırmacıların dikkatini çekmiş ancak bu konuya sadece değinilmekle yetinilmiş ve dağınık olarak incelendiği için üzerinde fazla durulmamıştır. Hatiboğlu, Türk dilindeki sözcüklerin ön seslerini ilk defa bütün halinde ele almış ve bu eser sayesinde dilimizde açıklanamayan kural dışı gibi görülen bazı ses olaylarının sebebini açıklığa kavuşturmuştur.

Hatiboğlu, bir benzeşmeler dili olan Türkiye Türkçesinde açıklanamayan ses olaylarını, başlıca Türk dillerindeki Türkçe sözcüklerin ön seslerini toplu bir şekilde gözden geçirerek aydınlığa kavuşturmak amacıyla bu eseri kaleme almıştır. Bu kapsamda en eski tarihi metinlerden başlamak üzere belli başlı Türk dillerindeki ön sesler incelenmiş, ayrıntılı bir biçimde bu eserle aktarılmıştır.

Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri adlı eseri iki ana bölümden oluşmaktadır. Ön sesleri vokaller(ünlüler) ve konsonlar(ünsüzler) olarak iki grupta incelemiştir. Birinci bölümde vokalleri; kalın vokallerin incelenmesi, ince vokallerin kalınlaşması, dar vokallerin genişlemesi, geniş vokallerin daralması, düz vokallerin yuvarlaklaşması, yuvarlak vokallerin düzleşmesi ve ön türeme olmak üzere ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Ön seste çeşitli konsonların etkisinin olup olmadığını incelemiştir.

Hatiboğlu, benzeşmenin öncesinde vokallerle konsonlar arasındaki konsonlarla konsonlar arasındaki benzeşme olarak iki grupta incelendiğini belirtir. Bu iki grup dışında konsonların vokallere tesiri de benzeşmenin diğer bir grubu olarak ele alınmıştır. Her Türk dilinde bu benzeşmenin türlü örneklerinin yer aldığını savunmuştur. Räsänen'in Türk lehçelerinin fonetiğini incelediği eserinde aynı söz başında gerçekleşen ses değişimlerinin sebebini iki sebebe bağlar. (Räsänen, 1949: 15) Birinci sebep lehçelerin genel eğilimi, ikinci sebep ise konsonların genel etkisine uyarak meydana gelen vokal değişimleridir. Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri

adlı kitabında bu iki maddeyi ele almış Türk dillerinden örnekler vererek açıklamıştır.

Ön sesteki vokallerin, kendinden sonra gelen konsonların etkisiyle değişimini ele alan Hatiboğlu, bu sayede söz ortasındaki vokallerin iki tarafındaki konsonların etkisiyle meydana gelen değişimlerin daha kolay tespit edilebileceği görüşündedir. Ön sesteki vokallerde kendinden sonra gelen konsonların etkisiyle meydana gelen değişimleri altı grup altında incelemiştir.

İlk olarak ön seste kalın vokallerin incelmesini ele alır. Burada kalın vokallerin en kuvvetlisi olarak gördüğü “a” vokalini ele alır ve bu vokal diğer kalın vokallerin değişimiyle ilgili fikir verebileceğini savunur. Ön seste kalın vokallerin incelmesiyle ilgili ilk olarak “y” sesini ele alır. “ “y” nin tam bir konson olmayışı, yarı vokal oluşu, kolaylıkla vokalleri kendi çıkış bölgesine çekmeğe yetmektedir.” (Hatiboğlu, 1961: 8) şeklinde açıklama yapmış ve kalın vokallerin ince sıraya geçiren konsonların başında geldiğini belirtmiştir.

“y” sesinin kalın vokalleri inceltmesiyle ilgili Orhun metinlerinden “ay-, ayıt-” (söylemek, sormak) sözcüğünü örnek vererek başlar. Bu sözcüğün Uygur metinlerinde, Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Osmanlı metinlerinde aynı şekilde kullanıldığını fakat Çuvaş ve Yakut dillerinde “ıyt-, ıyıt-” biçiminde kullanıldığını belirtmiştir. Yakut dilinde “y” sesinin etkisiyle “a” vokalinin daralma eğilimi olduğunu açıklar. Aynı sözcüğün Eski Osmanlı metinlerinde “ayt- ve eyt-” olarak iki farklı şekilde kullanıldığını açıklamış ve Sultan Veled'in Türkçe Manzumeler'inden örnek vermiştir. “y” sesinin kalın vokalleri inceltmesiyle ilgili Türk dillerinin fonetiğinden bahseden eserlerden örnekler verilerek açıklamalar yapılmıştır.

“y” sesinden sonra “a” vokaline en çok etki eden konson “l” dir. Bu sebeple bir sonraki başlıkta “l” sesi ele alınmıştır. Bu sesle ilgili verilen ilk örnek çoğu Türk dilinde ve metinde aynı biçimde kullanılan “al-” (almak) fiilidir. Aynı fiil Yakut dilinde “ıl-”, Çuvaş dilinde “il-” biçiminde kullanılmaktadır. “l” sesiyle ilgili pek çok sözcük örneği üzerinde duran Hatiboğlu, “avlağ” (çit) sözcüğü üzerine ayrıca eğilmiş eski Türkçe metinlerde, Türk dillerinde ve Anadolu ağızlarında kullanımını

incelemiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak Yakut dilinde “elie” sözcüğünü ele alır ve “elie belki de avlağa fonetiğinde bulunan bir kelimeden meydana gelmiştir.” (Hatiboğlu, 1961: 12) şeklinde görüşünü bildirmiştir.

Hatiboğlu, akıcı “y ve l” seslerinden sonra “m, n” gibi akıcıların ve “ç, ş, s” gibi sızıcıların ön sesteki kalın vokalleri incelttiklerini tespit etmiş bu sesleri ayrı ayrı başlıklandırarak örneklerle açıklamıştır. “m” sesi ile ilgili Orhun metinlerinden itibaren “amrak” (rahat, sevgili) biçiminde kullanılan sözcüğün Osmanlı metinlerinde “emre” şeklinde kullanılmasını örnek vermiştir. Ayrıca Orhun metinlerinde “amtı” (şimdi) olarak kullanılan sözcüğün tarihi süreçte emti, emdi, imdi, indi, şimdi şeklini aldığını, Kırgız dilinde “endi” biçiminde kullanıldığını açıklamıştır. “n” sesi ile ilgili ilk olarak istisna bir durumdan bahseden Hatiboğlu, “anne” sözcüğünün değişiminden söz etmiş ve bu sözcüğün “Lallewort” çocuk sözcüğü sayılabileceğinden bu değişime kendiliğinden uğradığını tespit etmiştir. Bunun dışında genizden gelen “n” sesi üzerinde durmuş bu seslerin nazallığını kaybettikçe etrafındaki vokalleri incelttiğini açıklamıştır. Bu durumla ilgili tarihi metinlerde kullanılan “an-la” sözcüğünü örnek verir. Sözcüğün Uygur metinlerinde “ang” şeklinde, Codex Cumanicus’ta “eng” şeklinde, Osmanlı metinlerinde “en” (hafıza, akıl) şeklinde kullanıldığını açıklar.

“n” sesinden sonra “ç” sesine geçilir. “ç” sesi ile ilgili örneklerin az olduğunu bu sesin de kalın vokalleri incelttiğini söyler. Bu ses ile ilgili Orhun metinlerinden “aça” (akrabalık ifade eden bir söz) sözcüğünü örnek verir. Uygur metinlerinde bu sözcüğün “eçi/ içi”, Osmanlı metinlerinde ise “içi” biçiminde kullanıldığını tespit etmiştir. “ş ve s” seslerinin de kalın vokalleri incelttiğini açıklamış ve aynı sözcüğün aynı dönemde ya da eserde hem kalın vokalli hem de ince vokalli örneklerinin olduğunu tespit etmiştir. Eserde bu sözcükleri ayrıntılı bir biçimde örneklendirir.

İlk bölümün ikinci başlığında ise ön seste ince vokallerin kalınlaşması ele alınır. Hatiboğlu, bu ses olayının iç seste daha çok ve belirli bir şekilde meydana geldiğini çünkü ön seste ince vokalleri kalınlaştıran konsonların çoğu kez her iki yanlarındaki vokallere etki ettiğini tespit etmiştir. Burada “ng” sesi ele alınmıştır. Bu sesin ince vokalleri kalınlaştırdığını bu özelliğinin Yakut dili, Çuvaş dilinde ve

Osmanlı metinlerinde daha belirli olduğunu tespit etmiştir. Orhun ve Uygur metinlerinde kullanılan “tengri” sözcüğünün Osmanlı metinlerinde “tangrı”, Yakut dilinde “tangara”, Çuvaş dilinde “tura” biçiminde kullanılır. Ön seste bu sesin etkisinin az olduğunu belirten Hatiboğlu, bu ses olayıyla ilgili örnekler de verir. Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinde Hatiboğlu’nun “ng” sesi ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Korkmaz, bu sesin ince vokalleri kalınlaştırdığı görüşünü kabul ettiğini de eklemiştir.” (Korkmaz, 2003: 388)

Damak seslerinden olan g, ğ, k ve ƣ seslerinin de vokalleri kalınlaştırıcı etkisi olduğunu açıklar. Fakat bu ses olayının ön seste örneklerine az rastlandığını da eklemiştir. Bu konuda Uygur metinlerinde “ök ve ok” edatlarını örnek verir. Ek olarak iç seste bu seslerin kendinden önce gelen vokalleri kalınlaştırdığını açıklar ve örneklendirir.

Üçüncü başlıkta ise dar vokalleri genişletmede etkisi olan konsonları ele alır. Hatiboğlu, damak konsonlarından olan “g, ğ, k ve ƣ” seslerinin ön seste ve iç seste dar vokalleri genişlettiğini tespit etmiştir. Bu ses olayı Anadolu ağızlarında ve yazı dilinde çok olmakla birlikte başka lehçelerde de az da olsa görülmektedir. “g, ğ, k ve ƣ” seslerinin ön seste dar vokalleri genişletmesiyle ilgili örnekleri sıralar. Orhun ve Uygur metinlerinde “ıgaç” şeklinde kullanılan sözcüğün “Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak” adlı kitapta “alma ağacı” biçiminde kullanıldığını belirtir. Bu seslerin genişletici etkisinin iç ses ve son seste pek çok örneğine rastlandığını tespit etmiş ve örnekler vererek bu ses olayını açıklamıştır. Bu sesler dışında bazı dar ince seslerin konson farkı gözetmeksizin bütün lehçelerde genişlediği örnekler de vardır. Bununla ilgili ön seste “i-/é-” değişimine ayrı bir başlık açmıştır. “Orhun, Uygur ve Eski Osmanlı metinlerinde önseste ve içseste bulunan “i” lerin çoğunun “é” olduğu görülmektedir.” (Hatiboğlu, 1961: 18) şeklinde açıklama yaptıktan sonra bu konu ile ilgili pek çok örnek verir. Bu başlık altında ek olarak “i” ve “é” seslerinin üzerinde ayrıca durmuş bu değişimin neden kaynaklandığı açıklanmıştır.

Dördüncü başlıkta geniş vokallerin darlaşmaları ele alınmıştır. Hatiboğlu, bu ses olayının az görüldüğünü çünkü geniş vokallerin dar vokallerden çok daha kuvvetli ve dayanıklı olduğunu tespit etmiştir. Ön seste kalın vokallerin incelmesine

sebepe olan konsonlardan “y, l, n, ,  , s” seslerinin geniş vokallerin darlaşmasına da sebepe olduğunu açıklar. “edgü> eyi> iyi” gibi örnekler de verir. Bu seslerin dışında  n seste Türk dillerinin genel eğilimine uyarak darlaşan geniş yuvarlak vokaller de ele alınır. Hatiboğlu, daralmanın coğrafı bölgelerle sınırlanabildiğini tespit etmiş Başkurt “Başkurt” bölgesinden başlamak üzere, Çuvaş ve Kazan, bir kısım Kırım ve Rumeli ağızlarını içine alan oldukça geniş bir alanda bu ses olayının gerçekleştiğini açıklar ve örneklerle destekler. Beşinci başlıkta düz vokallerin yuvarlaklaşması ele alınmış düz vokallerin “b, m, v, p” seslerinin etkisiyle yuvarlaklaştığı ilk metinlerden itibaren bu ses olayının görüldüğü açıklanmıştır.  n seste yuvarlak vokallerin düzleşmesi olan altıncı başlıkta ise bu ses olayına az rastlandığı ifade edilmiş ve birkaç örnekle açıklanmıştır.

Birinci bölümün son başlığı olan yedinci başlık “ nt reme (Proth se), Vokaller ve Konsonlar” biçimindedir. Hatiboğlu’nun bu konuyu  n seste vokaller başlığı altında incelenmesi dikkat çeker. Vokallerin değişimlerini incelediği bu bölümde konsonların da ele alınıp incelenmesi karışıklığa yol açabilir. Fakat burada ele alınan konsonlar için vokallere yakın sayılan “y, v ve h” sesleri incelenmiştir. Bu konsonları vokal yakınlığından dolayı bu başlıkta ele almayı uygun görmüştür. Karışıklığın ortadan kalkması için bölüm sonunda “Yarı-konson veya yarı-vokal olduklarından, vokalle başlıyan kelimelerin  nseslerine getirilen y-, h-, v- gibi öntüreme sesler, vokalle başlıyan kelimelerle, konsonla başlıyan kelimeler arasında bir geçit gibi ele alındıktan sonra...” (Hatiboğlu, 1961: 35) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

 n türeme başlığında bu ses olayının sebebi “Bazı yabancı kelimelerin tel ffuzunu kolaylaştırmak veya  nsesteki bazı vokal veya konsonları korumak, desteklemek gibi düşünceler ileri sürülebilir.” (Hatiboğlu, 1961: 21) şeklinde açıklamıştır.  n sesteki bu koruma vokallerini “i, ı, u” ve konsonlarını “y, v, h” şeklinde açıklar. Konsonları ve vokalleri ayrı ayrı başlıklandırarak örneklendirmiştir.

İlk olarak  n türeme olarak kullanılan “i-, ı-, u-” vokallerini ele alır. Bu vokallerin hep dar olduğuna dikkat çeker ve geniş vokallerin  n t remede kullanılmadığını özellikle belirtir. “u” sesinin örneklerinin az olduğunu bundan

dolayı ön türemede daha çok düz dar örneklerin kullanıldığına işaret eder. Bu vokaller arasında “i” vokaline dikkat çeker ve “i” vokalinin sözcüğün ön sesine kuvvet, destek olarak kullanıldığını belirtir. Hatiboğlu, ek olarak “ı” sesi üzerinde fazlasıyla durmuştur. Bu sesle başlayan sözcüklerin ön seslerinin daha kuvvetli seslere dönüştüğünü açıklamıştır. Ön seste a- yerine dönen ı-’lar, ön seste i- sesine dönen ı-’lar, ön seste y- sesini alan ı-’lar ve ön seste kaybolan ı-’lar olarak alt başlıklara ayırmış ve örneklendirerek incelemiştir.

Yedinci başlığın ikinci alt başlığı olarak ön türeme y- konsonu ele alınır. Hatiboğlu, “Önseste y-, bazı kelimelerde aslî bazı kelimelerde ise öntüreme olarak görülmektedir.” (Hatiboğlu, 1961: 26) şeklinde açıklama yapar. Bu konsonu Öntüreme (prothése) olarak y- sesi; önseste y- sesi ve vokallerin incelmelerine, daralmalarını sebep oluşu; önseste y- sesinin başka konsonlara dönüşü şeklinde üç alt başlıkta incelemiştir. “y” sesinin dar vokalle başlayan hemen hemen bütün sözcüklere farklı Türk dillerinde ön türeme olarak geldiğini tespit etmiştir. “y” sesi ile başlayan herhangi bir Türkçe sözcüğün, herhangi bir Türk dilinde ön türemeli olduğunu veya olmadığını tespit etmenin güç olduğunu belirtir. Sözcüklerin bu ikili kullanımlarına Türk dillerden ve ağızlardan geniş yer ayırmıştır. Ön türemeli ve ön türemesiz kullanımları eski metinlerden, Türk dillerden hatta ağızlardan örneklendirerek geniş bir mercekte incelemiştir. “y” sesinin diğer vokallere etkilerini de ele alan Hatiboğlu, bu sesin kalın vokalleri inceltmekte, genişleri daraltmakta, hatta vokallerin düzlük, yuvarlaklıkları üzerinde etkili olduğunu tespit etmiş ve örneklendirerek açıklamıştır. Yine “y” sesinin yarı konson olması sebebiyle ön seste ve iç seste başka konsonlara dönüştüğünü tespit etmiş ve “y” sesi ile alakalı Türk dillerin genel eğilimlerine dikkat çekmiştir.

Ön türeme olarak “h-” ve “h-” konsonlarının ele alındığı üçüncü alt başlıkta Türk lehçelerinde “h ve h” seslerinin aslî olarak ön seste bulunmadığına dikkat çekmiştir. “k” sesinden dönüşen h sesi ve ön türeme(prothése) olarak “h” sesi şeklinde gruplandırılarak “h” sesi incelenmiştir. “h” sesinin “k” sesinden dönüşmesiyle ilgili Osmanlı metinleri ve Çuvaş dili gibi bazı Türk dillerine hatta Uygur metinlerine bakılmış bu ses değişimini yaşayan sözcükler ele alınmıştır. Ön türeme olarak ele alınan “h” sesi ile ilgiliyse Başkurt dili hatta bu dilin ağızları olan

Ova Başkurt ağzı ve Dağ Başkurt ağzı ayrıca Rumeli ağzından örnek sözcükler ele alınmış ön türeme açıklanmıştır.

Yedinci başlığın sonuncu alt başlığı ise “Önseste ve Öntüreme (Prothése) Olarak Kullanılan w- ve v- Sesleri” şeklindedir. Hatiboğlu, “v” sesinin ses yolunun tamamen kapanmayıp aralık kalmasıyla meydana gelen ve bundan dolayı da “yarı konson” olduğunu ifade etmiştir. Ön seste “b-” sesinden dönen “w-” sesini ele almış ve bu değişimi sadece ön seste incelemekle kalmayıp iç sesteki değişimi de incelemiştir. Ön türeme olarak “v” sesi ile ilgili Çuvaş dili ele alınmış bu lehçede ön türeme “v”nin çok kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Hatiboğlu, eski Osmanlı metinlerinde, eski Türkçenin yazı dili geleneğinde “ur-” şeklinden kullanılan Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise “vur-” biçiminde kullanılan sözcük üzerine dikkat çekmiştir.

İkinci bölüm olan Konsonlar (Ünsüzler) bölümünde bütün Türk dillerinde genel olarak ön seste kullanılmayan, kullanılan ve sadece bazı Türk dillerinde ön seste kullanılan konsonlar ele alınmıştır. İlk olarak bütün Türk dillerinde, genel olarak, ön seste kullanılmayan konsonları incelemiştir. Ön seste dayanıklı olmayan “r, l” sesleri gibi akıcı, “z, j, ğ, f” sesleri gibi sızıcı konsonlar ve “n” konsonu bu kapsamda ele alınmıştır. Hatiboğlu, bu seslerin, Türk dillerinin hepsinde, iç seste de benzeşmelerle kolayca başka seslere dönebilen veya kaybolabilen sesler olduğunu açıklamıştır. Sonrasında “l” sesini ele alan Hatiboğlu, bu sesin Türk dillerinde ön seste bulunmadığını fakat iç seste bol bol kullanıldığını açıklar. Anadolu ağızlarında “l” sesi ile başlayan çok kullanılan yabancı sözcüklerde ön türeme bir vokal aldıklarını söyler ve örneklendirir. Türk dilinde ve başka Türk dillerinde “l” sesi ile başlayan tabiat taklidi sesler bulunduğunu tespit eder. Ek olarak vokalle başlayan bazı sözcüklerde ön sesteki vokallerini kaybettikten sonra iç seste bulunan “l” sesinin ön ses durumuna geçtiğini açıklar. Bu ses olayına Türk dilinden, Çuvaş dilinden ve halk ağızlarından örnekler verir.

“l” sesinden sonra “r” sesi üzerinde durulmuştur. Türk dillerinden ön seste bulunmayan “r” sesinin tabiat taklidi olarak çok az sözcükte kullanıldığını açıklamıştır. Yabancı sözcüklerin lehçeler ve ağızlarda ön türeme bir vokal aldığı

görülmüştür. Hatiboğlu, ek olarak “l ve r” seslerinin özellikleri ve değişimleri bakımından Türk dillerinin önemli meselelerini üzerinde topladığını açıklar. Dipnotta Çuvaş dilindeki “r/z, ş/l” değişimi üzerinde ayrıntılı şekilde durmuştur. Sonrasında “z” sesini inceleyen Hatiboğlu, vızıltılı ve ıslıklı olan bir ses olması sebebiyle tabiat taklidi sözcüklerin ön sesinde kullanıldığını vurgulamıştır. Kaşgarlıdan, Türk dilinde ve Anadolu ağızlarından örnek verir. Bunlar dışında Başkurt dilinde “s” ile başlayan bazı sözcüklerin “z” sesine yakın bir sesle başladığını tespit etmiş ve örneklerle açıklamıştır. “f” sesiyle ilgili de tabiat taklidi sözcüklerde ön seste görüldüğünü açıklar. Ek olarak iç seste “f” sesinin “p ve v” seslerine döndüğünü tespit etmiştir.

“j ve g” seslerinin ön seste kullanılmadığını ayrıca tabiat taklidi seslerin ön seslerinde de kullanılmadığını açıklamıştır. Bu seslerden sonra “n” sesine geçmiş bu sesin de Türkçe sözcüklerin başında kullanılmadığını ek olarak Türk lehçelerinde iç seste bulunan “ng” sesinin, ön seste hiçbir zaman kullanılmadığını belirtir. Bazı lehçelerde “n” sesinin ön seste “y” sesine dönmüş olduğunu tespit etmiş ve örneklerle bu ses değişimini açıklamıştır. Ek olarak hemen hemen tüm Türk dillerinde kullanılan “ne” soru sözcüğü üzerine eğilmiştir. Bu sözcüğün tarihi gelişimini inceleyen Hatiboğlu, “nice, nece” sözcükleri ile “ince, inçe” sözcükleri arasında morfoloji, anlam ve kullanım bakımından bir bağ olduğunu tespit etmiştir. “ne” soru sözcüğünün “in-” hecesinden geldiği fikrini ortaya atar. Bu hecenin durumunun açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtir.

İkinci bölümün ikinci başlığı ise “Bütün Türk Lehçelerinden Genel Olarak, Kelime Başında Kullanılan Konsonlar (Ünsüzler)” şeklindedir. Bu başlık altında konsonların çıkış noktaları ele alınmış seslerin aslî olup olmadıkları göz önünde bulundurulmuştur. Sonrasında ön seste kullanılan konsonları sıralamıştır. Bu konsonlar “k-, k-, t-, ç-, s-, y-, b-” şeklinde sıralanmıştır. Bu sesler dışında “p ve m” sesleri üzerinde durmuştur. “p” sesinin, Çuvaş ve Altay dillerinde çok yaygın şekilde yerleştiğini açıklar. Hatiboğlu, “p” sesinin “b” sesinin bir değişimi olduğunu tespit etmiştir. Ek olarak “m” sesinin çoğu Türk dilinde ön seste kullanıldığını söyler. Bu ses de “p” sesi gibi “b” sesinden dönmüştür.

Türk dillerinde ön seste kullanılan konsonların çoğunun patlamalı konsonlar (consonne explosive) olduğu görülmektedir. “s ve y” sesleri ise sızmalı ve akıcı konsonlar arasında patlamalılara en yakın olan seslerdir. Dil ile o dili kullanan milletin karakteri arasında sağlam bağlar olduğu fikrini savunan Hatiboğlu Türk dillerinde ön seste kolay kolay değişmediğini de belirtmiştir.

Yaptığı önemli tespitlerden sonra Türk dillerinden ön seste kullanılan konsonları tek tek başlıklandırmış ve örneklerle açıklamıştır. İlk olarak “k” sesini ele alınır. Bu sesin bütün Türk dillerinde Türkçe sözcüklerin ön sesinde kullanıldığını söyler. “k” sesinin bazı Türk dillerinde “g” sesine döndüğünü tespit etmiştir. “k” sesinden sonra “q” sesi incelenmiş bu seslerin birbirlerinden farklı olduğu örneklerle açıklanmıştır. Orhun, Uygur metinlerinden başlayarak bütün lehçelerde ön seste kullanılan “q” sesinin sızmalı “h” sesine döndüğü açıklanmıştır. Hatiboğlu, patlamalı “q” sesinin sızmalı “h” sesine dönerken vokalleri de kalın sıradan inceye geçirdiğini örneklerle belirtmiştir. “q” sesinin son seste kullanıldığı örneklerle de yer vermiştir. Ek olarak Türk dilinde “q” sesi ile başlayan bazı sözcüklerin Çuvaş dilinde yok olması konusunu ele alır. Bu ses olayının “q” sesinin “h” sesine dönmesi ve sonrasında ön seslerini kaybetmesiyle gerçekleştiğini tespit eder. Aynı ses olayının Codex Cumanicus’ta ve Rumeli ağızlarında da kullanıldığını eklemiştir. Üçüncü olarak ele aldığı ses “y” sesidir. Bu ses üzerinde ilk bölümde fazlaca durulduğu için burada üzerinde fazla durulmamış sadece değinilmiştir.

Ön seste bütün lehçelerde kullanılmakta olan “t” sesiyle ilgili yazı dillerinde bu sesin muhafaza edildiği söylenir. Sesin ön seste muhafaza edilemediği durumlar üzerinde de durulmuştur. “t” sesinin Azeri ve Türkmen yazı dillerinde “d” sesine dönmesi örneklerle açıklanmıştır. Genel Türkçede ön sesteki “t”lerin Altay ve Çuvaş dillerinde “ç” sesine dönmesi ile ilgili örneklerle Caferoğlu’nun eserinden verilmiştir (Caferoğlu, 1934). Aynı şekilde ön seste “t” sesinin Çuvaşçada “ş” sesine dönmesiyle ilgili örnekler Radloff’tan alınmış ve eser kaynak olarak gösterilmiştir (Radloff, 1882: 199). Hatiboğlu, dış konsonlarından olan “ç” sesini ele almıştır. “ç” sesinin en eski metinlerden beri ön seste kullanıldığını açıklar. Bu sesin kullanımıyla ilgili tarihi metinlerden örnekler verir. Her lehçede “ç” sesi ile başlayan yansımaların çok olduğunu özellikle Kırgız dilinden verdiği örneklerle açıklamıştır. Ön seste “y ve

s” seslerinden dönme “ç” sesini tespit eder. “y-/ ç-” değişimi, “ç-/ ş-” değişimi, “ç-/ s-” değişimlerini Türk dillerinden örnekler vererek açıklamıştır.

Hatiboğlu, bütün Türk dillerinde, genel olarak, ön seste kullanılan konsonlar arasında en fazla “s” sesi üzerine eğilmiştir. Sızmalı ve sürtünmeli bir konson olan “s” sesinin Türkçe sözcüklerin ön sesinde bulunduğunu fakat bazı Türk dillerinde çeşitli seslere döndüğünü veya düştüğünü tespit etmiştir. Türk dilinde “s” ile başlayan bazı yabancı sözcüklerin “i” ön türeme almalarının sebebinin Türkçe sözcüklerin ön sesinde “s” sesinin bulunmadığını düşündürür. Fakat Hatiboğlu, bu ön türemenin sebebini telaffuzda zorluk yaşanmasına ve “i” ön türemesinin bu sözcüklerde telaffuzu kolaylaştırdığını savunmuştur. Ön seste “s” konsonunun Yakut dilindeki durumuna dikkat çeker. Genel Türkçede ön seste kullanılan “s” sesleri Yakut dilindeki kaybolmaktadır. Bu durum Yakut dilindeki “s” sesinin yabancı olduğunu bu lehçe mensuplarının “s” sesini çıkartmakta güçlük çektiği anlamına gelmez. Çünkü Yakut dilinde bazı seslerden dönen “s” seslerine rastlanır. Bu ses olayları genel Türkçede söz başında bulunan y’ler, çok defa Yakut ve Çuvaş dillerinde s olmaktadır; ön seste veya iç seste bulunan ç ve ş’ler Yakut dilinde yine s olur; iç seste veya son seste z’ler Yakut dilinde s olmaktadır şeklinde ayrılmış ve örnekler verilerek incelenmiştir. Yakut dilinde ön seste “s” sesinin durumu incelendikten sonra Başkurt dilinde ön seste bazı sözcüklerde görülen s-/ h- değişimi ele alınmıştır. Hatiboğlu “s” sesinin Rumeli ağızlarında olduğu gibi önce düştüğünü sonrasında vokalle kalan sözcüğün “h” ön türemesini aldığını açıklamıştır. Çuvaş dilinde “s” sesinin bazen korunduğunu bazen değiştiğini tespit etmiştir. Genel Türkçedeki ön seste s’lerin Çuvaş dilinde kalışı; bazı y’lerin Çuvaş dilinde s oluşu; bazı s’lerin Çuvaş dilinde ç oluşu ve bazı s’lerin Çuvaş dilinde ş oluşu şeklinde gruplandırarak örneklerle açıklamıştır.

Son olarak ön seste “b” sesini incelemiştir. “b” sesi tüm Türk dillerinde ön seste kullanılmamasına rağmen ön seste aslî olması sebebiyle bu bölümde ele alınmıştır. Altay ve Çuvaş dillerinde “b” sesi ön seste kullanılmamaktadır. Yakut dilinde ise ön seste “b” sesinin “p” sesine doğru bir eğiliminin olduğunu tespit eder. Ayrıca genel Türkçede “b” ile başlayan bazı sözcüklerin Osmanlı ve Türk dilinde “w” sesine döndüğü veya kaybolduğunu örneklerle açıklamıştır.

İkinci bölümün son başlığı ve kitabın son başlığı olan onuncu başlık “Bazı Türk Lehçelerinde, Genel Olarak, Kelime Başında Kullanılan Konsonlar(Ünsüzler)” şeklindedir. Bu başlık altında ele alınan sesler yazı dilleri sonradan tespit edilen Türk dillerinde ön seste kullanılmaktadır. Bu sesler Hatiboğlu tarafından “g, ğ, h, d, c, ş, p, v, m” biçiminde sıralanmıştır. Bu seslerin tamamını ön seste Moğol dilinde kullanıldığını tespit etmiştir. Sonrasında bu sesleri tek tek başlıklandırarak incelemiştir. Öncelikle “g” sesi ele alınıp incelenmiştir. Ön seste “g” sesi Türk dilleri arasındaki önemli farklar olduğunu gösterir. Azeri, Türkmen, Kırım, Karaim, Kumuk ve Osmanlı dillerinde “g” sesinin ön seste kullanıldığını açıklamıştır. İnce vokallerle birlikte ön seste kullanılan “g” konsonu “k” konsonu ile devamlı bir mücadele halinde olduğunu da eklemiştir.

“g” konsonundan sonra “ğ” konsonu ele alınmıştır. Bu ses Türk dili ağızlarında ön seste kullanıldığı halde yazı diline geçmeyen tek ses olarak açıklanmıştır. Halbuki eski yazı dillerinde “k” sesi ile başlayan her sözcük Anadolu ağızlarında “ğ” sesine dönmüştür. Aşkabat Türkmenleri, Azeri ve Kırım, Karaim yazı dillerinde “ğ” sesi ön seste kullanılmaktadır. Bu sestten sonra “h” sesi üzerinde durulmuştur. Bu sesin Türk sözcüklerin ön sesinde aslî olmadığını belirtir. Fakat Çuvaş, Karagas, Soyon, Azerbaycan, Kırım, Karaim, Osmanlı dillerinde ön seste “k” sesinden dönmüş olarak kullanıldığını açıklamıştır.

Bazı Türk dillerinde söz başında kullanılmayan konsonlar arasında “d” sesi de yer almaktadır. “d” sesinin ön seste bulunup bulunmamasının Türk dilleri arasındaki önemli farkları gösterdiği açıklanmıştır. Ön seste “d” sesinin Yakut, Kırgız, Karakalpak, Balkar, Gagavuz, Kırım, Kumuk, İrtiş, Karaçay, Azerbaycan, Türkmen ve Osmanlı dillerinde kullanıldığını açıklamıştır. Sonrasında ön seste “c” sesi üzerinde durulmuştur. Bu ses üzerinde fazlaca duran Hatiboğlu, öncelikle Türk dillerinde ön seste “c” sesinin aslî olmadığını belirtmiştir. “ç” sesinin iç seste “c” sesine döndüğünü de eklemiştir. Ayrıca ön seste “c” sesinin çıkış yeri kendi çıkış yerinden oldukça farklı sayılan “y” sesi yerine de kullanıldığını belirtmiştir. Kırgız, Kazak dilleri ve bunlara bağlı ağızlarda bu kullanımın olduğunu tespit etmiştir.

Devamında “ş” sesini ele alan Hatiboğlu, bu sesin Türk dillerinin ön sesinde aslı olamadığını fakat bazı yansıma sözcüklerde ön seste kullanıldığını açıklamıştır. “ş” sesinden sonra “p” sesine geçiş yapılır. “p” konsonunun Türk dillerinin çoğunda tek tük de olsa ön seste kullanıldığını tespit etmiştir. “p” konsonunun ön seste kullanıldığı sözcüklere de eserlerinde yer verir. Ayrıca “p” konsonu ile başlayan yansıma sözcükler de ele alınmıştır. Ek olarak ön seste “b” sesi yerine “p” sesine geçme eğilimi olan Çuvaş, Altay- Aladağ, Soyon ve Karagas dillerindeki sözcükler incelenmiştir. “p” sesinden sonra “v” sesi üzerinde durulmuş bazı Türk dillerinde ön seste veya iç sesteki “b”lerin çift dudak konsonu olan “w” sesine döndüğü açıklanmıştır. “w” sesi ise daha sonra değişerek “v” olarak gösterilmiştir. “v” sesinin ön seste kullanımıyla ilgili örnekler de eserde yer almaktadır.

Son olarak ön seste “m” sesi ele alınmıştır. Bu sesin Orhun metinlerinden başlayarak Türk dili dışında kalan Türk dillerinde ön seste “b” sesi yerine bazı sözcüklerde “m” sesine döndüğünü tespit etmiştir. Yansıma sözcüklerin ön sesinde de “m” sesi çok kullanılmaktadır. Hatiboğlu bununla ilgili örneklerle de yer vermiştir. Ayrıca sözcüklerin ön sesinde “m” sesi ile bir ifade şekli yaratılmıştır der. Esasında Hatiboğlu’nun bir ifade şekli olarak bahsettiği olan ikilemedir. Ön seste “m” sesinin oluşturduğu ikilemeler de Türkçe sözcükler ve yabancı sözcüklerde olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Türkçe sözcüklerde vokalle başlayan (ev mev), konsonla başlayan (kolu molu) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yabancı sözcüklerde aynı şekilde vokalle başlayanlar (alem malem), konsonla başlayanlar (kitap mitap) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu ifadelerin de konuşma dilinde kullanıldığını da eklemiştir.

Hatiboğlu, Türk Kelimelerinin Önsesleri aslı eseriyle daha önce değinilmeyen bir konuya değinmiştir. Tarihi dönemlerden ve Türk dillerinden verdiği örneklerle ön seste kural dışı gibi görülen sesleri açıklamıştır. Kural dışı sanılan seslerin esasında başka Türk dillerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sayede açıklanamayan ses olaylarını açıklığa kavuşturmuş bu konuyla ilgili yazılan eserlere de ışık tutmuştur.

Hatiboğlu’nun 1961 yılında yazdığı “Türk Kelimelerinin Önsesleri” eserinin adı dikkat çeker. Hatiboğlu, burada “Türkçe kelimeler” yerine “Türk kelimeleri”

kavramını kullanmıştır. Eserin başlığında yer alan “Türk kelimeleri” kavramıyla belirtilmek istenen kelimeler genel Türk dilinde kullanılan kelimelerdir.

Eserin başlığında yer alan “ön ses” sözcüğü birleşik şekilde yazılmıştır. Aynı şekilde eserde de “ön” sözcüğünün sözlerin başına gelerek birleşik yazıldığı görülmektedir (öntüreme gibi). Günümüzde kullanılan TDK yazım kılavuzunda ayrı yazılan birleşik sözcüklerle ilgili onuncu maddede “Alt, üst, ana, ön, art, arka (...) sözlerinin başa getirilmesiyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır.” ifadesi yer almaktadır. Bu maddeye göre ön ses terimi ayrı yazılmalıdır. Hatiboğlu’nun bu sözcüğü birleşik yazarak yazım yanlışlığı yaptığı düşüncesi yanlıştır. Çünkü eserin yazıldığı dönem yani 1961 yılına göre değerlendirme yapılmalıdır. 1966 yılında TDK tarafından yayınlanan İmla Kılavuzu’nda “ön seçim, ön söz” gibi önüne ön sözcüğünü alarak birleşik sözcük oluşturulan kavramların birleşik yazıldıkları gözlemlenmiş aynı durumun 1970 yılında yayınlanan kılavuzda da yer aldığı tespit edilmiştir. 1988 yılında yayınlanan kılavuzda ise bu sözcüklerin ayrı yazılması gerektiği belirtilmektedir. Yayınlanmış çok sayıda yazım kılavuzunun bulunması ve sorunlu konuların her kılavuzda farklı ilkelerle kurallaştırılması, uygulamalarda birliğe gitmeyi engellemektedir (İmer, 1998)².

Hatiboğlu’nun eserin giriş kısmında belirttiği gibi W. Radloff, M. Räsänen eserlerinde ön sesler konusunu incelemiştir. Ayrıca R. H. Özdem’in bazı yayınlarında, T. Banguoğlu’nun Sesbilgisinde bu konuya değinilmiştir.³ Bu gibi

² Vecihe Hatiboğlu, İmla Kılavuzlarının tutarsızlığını 26.4.1986 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki “Bir Yazarlık Kıyımı” başlıklı eleştiri yazısıyla ele almıştır. Bu yazıda birleşik sözcükler sorununa “1985 İmlâ Kılavuzu, bileşik sözcükler konusunda önyargılıdır. Bir iki birleşik sözcük dışında, bütün birleşik sözcükleri parçalayarak, ilgili de bir birlik sağlanamadığı gözler önündedir. Bu sebeple günümüze gelene kadar ön ses kelimesinin yazımında değişiklikler meydana gelmiştir. Birleşik kelimelerle parçalarını da sözlüklerden çıkarmış olacak, elinizdeki sözlüklerde bulunan birleşik sözcük maddeleri de atılacaktır. 1985 İmlâ Kılavuzunun “Birleşik kelime değeri kazanmamış birçok kelime birleştirmesi vardır” sözü, çok tehlikeli, sonuçları hesap edilmemiş bir sözdür.” şeklinde eleştiride bulunmuştur.

³ Bahsi geçen eserler: W. Radloff, “*Phonetik der Nördlichen Türksprachen*”, Leipzig, 1882.; M. Räsänen, “*Zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*”, 1949.; Ragıp Özdem, “*Tarihsel bakımdan Öztürkçe ve yabancı sözlerin fonetik ayraçları* (Vol. 5)”,

yayınlar Hatiboğlu'nun bu eseri kaleme almadan önce yazılmış eserlerdir. “Türk Kelimelerinin Önsesleri” adlı eser sayesinde genel Türk dilinde ön sesler ayrıntılı bir biçimde gözler önüne serilmiş tüm ayrıntılarıyla kapsamlı bir biçimde incelenmiştir. Türk dillerinde ön seslerle ilgili yazılmış en kapsamlı eser Hatiboğlu'nun eseridir. Bu eser dışında ön seslerle ilgili bu kadar geniş kapsamlı inceleme sunan bir eser günümüzde dahi hazırlanamamıştır. Türk dillerinde ön sesler konusu çeşitli dil bilgisi kitaplarında yer almış fakat bu konu üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmamıştır. Hatiboğlu'nun eseri verdiği örnekler yaptığı tespitlerle başyapıt niteliğindedir. Eserin tekrar gözden geçirilip yayınlanması günümüz dil bilimi çalışmalarına katkı sağlayacağı gibi gelecekte yapılacak çalışmalara da ışık tutacaktır.

Vecihe Hatiboğlu'nun “Türk Kelimelerinin Önsesleri” başlıklı eserini yazması üzerine 1962 yılında Cahit Öztelli tarafından “Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu: Türk Kelimelerinin Önsesleri”⁴ başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Öztelli, yazısında Vecihe Hatiboğlu'nun eserinden önce Türk dili ve lehçelerinde ön sesler ile ilgili toplu bir çalışma yapılmadığını ve bu konuya gereken önemin verilmediğini belirtir. Hatiboğlu'nun eserinin önemini de “Profesör Vecihe Hatiboğlu'nun araştırmalarında ise bu konu ilk olarak bir bütün halinde tek konu olarak ele alınmıştır. Böylece, uzun ve yorucu çalışmalar sonunda Türk dili grameri bakımından yepyeni gerçeklere varılmış, şimdiyedek karanlıkta kalan sonuçlar ışığa çıkarılmıştır.” (Öztelli, 1962: 698) sözleriyle açıklamıştır.

2.1.3. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü

Vecihe Hatiboğlu'nun kaleme aldığı “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” dört kez basılmıştır. İlk baskısı 1969, ikinci baskısı 1972 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Genişletilmiş üçüncü baskısı 1978 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya

İstanbul Üniversitesi Yayimleri,1939.; Tahsin Banguoğlu, *Türk grameri: Birinci bölüm: Sesbilgisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.

⁴ Cahit Öztelli, “Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu: Türk Kelimelerinin Önsesleri”, Türk Dili, cilt XI, sayı 128, (Mayıs 1962), s.697-698

Fakültesi yayınları tarafından basılan eserin 1982 baskısı da aynı yayın tarafından çıkarılmıştır.⁵

Hatiboğlu'nun eseri ön söz, terimler sözlüğü ve sözlük bölümü olarak ayrılmıştır. Eserin ön sözünde Hatiboğlu, bu eserden önce yazılan dil bilgisi terimleri sözlüklerinden bahsetmiştir. Burada ilk olarak Türk Dil Kurumu tarafından 1942 yılında yayınlanan “Felsefe ve Gramer Terimleri” adlı sözlüğü ele almıştır. Bu sözlükteki terimlerin az olduğunu belirten Hatiboğlu, burada yer alan terimlerin yerleştiğini de eklemiştir. İkinci olarak 1949 yılında yine Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan “Dilbilim Terimleri Sözlüğü” hakkında yazmıştır. Bu sözlükte birçok terimin tanımı ve örneğinin yer almadığını, bazı dil bilgisi olaylarına da terim bulunamadığını ifade etmiştir. Hatiboğlu'na ait “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” eseri de bu iki eserden sonra kaleme alınmıştır.

Hatiboğlu'nun terimler sözlüğü yazma amacı kendisinden önce yazılan terimler sözlüğündeki eksiklikleri tamamlamak ve terimsiz olaylar için yeni terimler tespit ederek eski terimlerin üzerine katmaktır. Ön sözde “Böylece elde edilen terimlerden çoğunun, Osmanlıca, Fransızca, İngilizce, Almanca karşılıkları gösterilmiş, terim hakkında çeşitli kaynaklarda kullanılan sözcüklerden bazıları, Derlenen (Derl.) başlığı ile sıralanmış ve her terimin tanımı yapılarak örnekleri verilmiş, gerekli açıklamalar ayraçlar içinde belirtilmiştir.” (Hatiboğlu, 1969: 6) şeklinde bir açıklama yaparak eserin içeriğini özetler. Bu açıklama sonrasında eserde yer alan terimlerden başka terimler bulunabileceğini eklemiştir.

Hatiboğlu, terimlerin bilim için önemini de şu sözleriyle açıklar: “Bir bilim dalının terimleri, o bilimin temelidir. Terimlerinin çoğu derlenmiş, işlenmiş olan bilimlerde bilginin de çoğu, toplanmış, açıklanmış demektir.” (Hatiboğlu, 1969: 5) Terimleri dilin rehberi olarak gören Hatiboğlu, yaptığı terimler sözlüğüyle dil bilimi geliştirmeyi amaçlamıştır. Esasında bu sözlüğü derleyerek yapmaya çalıştığı yabancı terimlerin Türkçeleşmesini sağlamaktır. Hatiboğlu'nun eserinden önce yazılan terimler sözlükleri incelendiğinde Türkçeleşme adına tam bir başarı sağlanamadığı

⁵ Bu incelemede 1969 basımı ele alınmıştır.

gözler önündedir. Hatiboğlu ise bulduğu yeni Türkçe terimler ile bu yoldan önemli bir adım atmıştır.

Sözlük bölümünde Hatiboğlu, Osmanlıca- Türkçe, Fransızca- Türkçe, İngilizce-Türkçe, Almanca- Türkçe sözlükleri değerlendirir. Hatiboğlu'nun eserde bu sözlüklere yer verme sebebi, kullanılan yabancı terimlerin Türkçelerinin olduğunu göstermektir.

Sercan Özköse, “Karşılaştırmalı Dil Bilim ve Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü” adlı çalışmasında Hatiboğlu'nun terimler sözlüğüyle ilgili “Vecihe Hatiboğlu tarafından 1969 yılında hazırlanan Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü çok çeşitli kaynakların taranması ve incelenmesi sonucu ortaya çıkmış kapsamlı bir çalışmanın ürünüdür. Hatiboğlu bu çalışmasında terimsiz ve tanımsız kavramlara yeni terimler bulmayı amaç edinmiştir.” (Özköse, 2017: 1) şeklinde açıklama yapar. Öncesinde karşımıza çıkmayan aynı zamanda sonraları da kullanımdan kalkmış olan pek çok terime çalışmasında yer vermiştir.

Hamza Zülfikar ise Hatiboğlu'nun bulduğu “söz-dizimi” terimini “Sentaks karşılığı cümle bilgisi terimini kullanırdık, Vecihe Hatiboğlu'nun Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü Türk Dil Kurumu yayınları içinde 1969 yılında yayımlandıktan sonra buna söz dizimi dendi ve bu terimde alan uzmanları birleşti. Görüldüğü gibi cümle sözü, söz dizimi terimi gelince kullanımdan düşmüştür.” (Zülfikar, 1991: 102) şeklinde açıklar. Burada Hamza Zülfikar'ın ele aldığı sözdizimi terimi gibi Hatiboğlu'nun bulduğu ve sonrasında yerleşen pek çok terim bulunmaktadır.

Gülşat Kazazoğlu, “Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerinin Karşılaştırılması” adlı çalışmasında Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü'nde 600 kadar terim bulunduğunu, tamamı 176 sayfa olan eserin 140 sayfalık bölümünün sözlükten, diğer bölümlerinin dizinden oluştuğunu tespit etmiştir (Kazazoğlu, 2009). Engin Uzun ise “Dilbilim ve Dilbilgisine Yönelik Terim Sözlükleri” adlı çalışmasında eserdeki terimlerin Türkçe'nin geleneksel dilbilgisine ait olduğunu belirtir. “Bu yüzden olsa gerek, tanımlama büyük çapta Türkçeye özgü yönler içermekte, açıklamalar veriden

hareketle yapılmaktadır.” (Uzun, 1999: 51) şeklinde açıklama yapar. Uzun eseri, alt madde başlıklarındaki zayıflıkları yüzünden eleştirmiştir.

2.1.4. Türk Dilinde İkileme

Vecihe Hatiboğlu tarafından kaleme alınan “Türk Dilinde İkileme” adlı eserin ilk baskısı 1971 yılında, genişletilmiş ikinci baskısı ise 1981’de Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır⁶. Eser ön söz ve sözlük dışında dokuz bölümden oluşmaktadır ve bu bölümlerin ayrı alt başlıkları da eserde yer almaktadır.

Hatiboğlu, ön sözde ikilemeyi, “İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” (Hatiboğlu, 1981: 9) biçiminde tanımlar; ayrıca ikilemenin yabancı dillerdeki karşılıklarını verir. Dipnotta ise ikileme yerine kullanılan ikizleme veya söz koşması terimlerini anmış, burada ikileme teriminin yeğlendiğini ifade etmiştir. Hatiboğlu’na göre ikileme Türkçede bilinenden daha önemlidir ve Türkçe’nin kuralları arasında yer almaktadır. İkileme olayını yapı bakımından, Türkçe’nin temellerine kadar inen bir özellik olarak gören Hatiboğlu, ikilemelerin Türkçe’nin zenginliğini yaratma gücü taşıdığını söyler.

Hatiboğlu eseri, ikilemelerle ilgili çalışmaların eksikliğinden dolayı yazdığını belirtir. Ön sözde bu durumu “Türkçedeki ikileme olayı daha önceleri, bazı yazarlarca ele alınmış, birkaç örneği de bir iki sayfalık dizin halinde yayınlanmıştır.” (Hatiboğlu, 1981: 10) şeklinde açıklar. Bu açıklamanın dipnotunda ise o ana kadar yapılmış ikileme ile ilgili çalışmalara yer vermiştir. Hatiboğlu başlangıç olarak Kaşgarlı Mahmud’un ikileme (takıntı⁷) yaklaşımını ele alır ve açıklar.

Hatiboğlu’na göre, “Türkçede ikileme şiire, düzyazıya, anlam, aydınlık katan, güzellik, ahenk sağlayan ve ancak başarılı ozanlarca, yazarlarca sezilmiş bir sırdır.”

⁶ Bu incelemede 1981 basımı ele alınmıştır.

⁷Kaşgarlı Mahmud eserinde ikileme terimi yerine takıntı terimini kullanmıştır.

(Hatiboğlu, 1981: 11) İkilemeler, dinleneni ve duyulanı kolayca hafızada tutmaya yaradığı için halk ozanları tarafından bol bol kullanılmış, atasözleri ve deyimlerde sıkça yer bulmuştur. Hatiboğlu, Türkçedeki ikilemelerin hiçbir dilde görülmediğini belirtir.

Eserin ilk başlığı “İkilemelerin Genel Özelliği”dir. Hatiboğlu, dilbilim açısından çok değişik değerlere sahip olan ikilemelerin yapısını incelenmeye değer bulur. Bu nedenle, genel özellikler başlığı altında, ikilemelerde ses benzerliği, ikilemelerdeki sözcükler arası vokal kuralları, ikilemelerde kalıplaşma, sıra kalıplaşması, kalıplaşmanın sürdürülmesi ve kalıplaşmayı perçinleyen etkenler üzerine eğilmiştir.

İkilemenin ele alınan ilk unsuru ses benzerliğidir. İkilemelerin kurulmasında ses benzerliğinin öneminin büyük olduğunu belirten Hatiboğlu, benzerliğin ön seste veya son seste olduğu gerçeğini, ikilemelerden verdiği örneklerle açıklamış, ses benzerliğinin anlatımı güçlendirmek için yapıldığını vurgulamıştır. İkinci olarak ikilemelerde sözcükler arasındaki vokal kurallarını ele almıştır. Burada Hatiboğlu, “birinci sözcüğün ilk hecesinde “a” sesi varsa, ikinci sözcüğün ilk hecesinde “u” sesi bulunur” şeklinde bir açıklama yapmış, bu durumu örneklerle (çarpık çurpuk) göstermiştir. Üçüncü olarak ikilemelerde kalıplaşmayı ele alır. Hatiboğlu, bazı ikilemelerde kalıplaşmanın keskin olduğunu ifade ettikten sonra bu tür ikilemeleri iki gruba ayırmıştır. Birinci grupta, biri ya da ikisi tek başına kullanılmayan ikilemeler yer alır. İkinci grupta ise, her iki sözcüğü de tek başına kullanılmayan ikilemeler ele alınıp örneklendirir.

Hatiboğlu, dördüncü olarak sıra kalıplaşması konusunu işler. Bu tarz ikilemelerde sıra bakımından da kesin bir kalıplaşma olduğunu açıklar ve bunu örneklerle destekler. Az da olsa bazı ikilemeler bu kuralın dışında kalabilmektedir. Sonraki beşinci bölüm, ikilemelerde kalıplaşmanın sürdürülmesi konusu hakkındadır. Burada Hatiboğlu, ikilemelerin bir bölümünün kalıplaştığını bir bölümünün de kalıplaşma yolunda olduğunu ifade etmiştir. Eğer kalıplaşma olmazsa ikilemenin Türkçenin gidişine, söz dizimine uygun düşmeyeceğini belirtir. Ona göre, bu kalıplaşmayı perçinleyen bazı etkenler vardır. Bunlar; ikilemede az heceli sözcüğün

önce gelişi, vokal ile başlayan sözcüğün önce gelişi, Türkçe sözcüklerin önce gelişi, “b-” veya “p-” ile başlayan sözcüklerin sonra gelişi şeklindedir. Burada “p” sesini özellikle ele alan Hatiboğlu “p” sesinin ikilemenin hatta pekiştirmenin kuruluşunda etkili olduğunu savunur.

İkilemelerde ses benzerliklerinin bulunduğunu, sözcükler arasında belirli bir vokal kuralı olduğunu, ikilemelerin kalıplaşmış sözcük grupları olduğunu, bu kalıplaşmanın sürdürülmesi koşullarını Hatiboğlu eserinde ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Ayrıca çeşitli örnekler vererek ikilemelerin bu özelliklerini açıklamıştır.

Hatiboğlu ikinci başlık olarak “Sözcük Yapısı Bakımından İkileme Türleri”ni ele almıştır. Bu başlık altında “Türkçede anlamı açıklamak, kavramı pekiştirmek için hemen hemen her tür sözcükten ikileme kurulabilir.” (Hatiboğlu, 1981: 18) şeklinde açıklama yapmıştır. Bu açıklamanın dipnotunda ise kökleşme olayını ele almıştır.⁸ Burada bu tür sözcüklerin ikileme sayılmadığını ifade etmiş, ikilemeyi kuran sözcüklerin her ikisinin de Türkçe olabileceğini veya biri Türkçe biri yabancı ya da her ikisinin de yabancı sözcüklerden oluşabileceğini açıklamıştır. Alt başlıklarda bunlara ayrı ayrı yer vermiş ve örneklendirmiştir. Ayrıca bu bölümde sayılardan ikileme, tamlamadan ikileme ve m’li ikileme başlıklarına da yer vermiştir.

Sayılardan ikileme başlığında ikilemelerin küçük sayılardan büyük sayılara doğru sıralandığını açıklamıştır. Tamlamadan ikilemede ise belirtisiz tamlamaları, “ne”, “oğul”, “üst” sözcükleriyle kurulan tamlamaları incelemiştir. M’li ikilemeler başlığında bu ikilemelerin Türkiye Türkçesinin bir özelliği olduğunun altını çizmiş, vokalle başlayan sözcüklerin başına m’nin doğrudan eklendiğini, konsonla başlayan sözcüklerde ise söz başındaki konsonun kaldırılıp yerine “m” sesi getirildiğini vurgulamış, bu görüşünü örneklerle desteklemiştir.

⁸ Hatiboğlu, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü eserinde kökleştirme olayını “Anlatımı kuvvetlendirmek için, aynı kökten gelen fakat ayrı yapı ve ayrı görevde olan kelimelerin yan yana kullanılması: soru sormak...” biçiminde açıklamıştır (Hatiboğlu, 1969: 59).

Hatiboğlu, üçüncü ana başlıkta “Aralıklı İkilemeler” konusunu ele almıştır. Aralıklı ikilemelerle ilgili tespitleri şunlardır: Aralıklı ikilemelerin bazıları kalıplaşmış bazıları ise henüz kalıplaşmamıştır. Bu tür ikilemeler en az üç sözcükten oluşmaktadır. Aralıklı ikilemeler; bağlaçlı ikileme, sorulu ikileme, ikileme etkisiyle üçleme, ayrı ikileme, sayı adlarından aralıklı ikileme, ikileme ve yineleme, ikileme ve bağlaçlı tamlama alt başlıklarından oluşmaktadır. Bağlaçlı ikilemeler, aynı iki sözcüğün arasına “ve, de” gibi bağlaçların gelmesiyle oluşturulmuştur. Sorulu ikilemelerde iki sözcük arasına “mi, ne, neler” gibi soru sözcükleri gelmiştir. İkileme etkisiyle üçlemede, ikilemelerin arasına farklı sözcükler girmekte, ortaya çıkan üçlemelerin kalıplaşmaktadır. Şiirlerde ve deyimlerde bu tarz ikilemeler çok kullanılmaktadır. Sayı adlarından aralıklı ikilemelerde, ikilemelerin arasına sayı adları girmiştir.

“İkileme ve Yineleme” alt başlığı altında, yinelemelerin bir çeşit ikileme olduğunu ifade eden Hatiboğlu, dipnotta da bazı yinelemelerin anlamı zayıflatıcı özelliğine dikkat çekmiş, ayrıca yinelemelerle ilgili şiirlerden, bilmecelelerden ve çocuk oyunlarından örnekler vermiştir.

Bu bölümün son başlığı “İkileme ve Bağlaçlı Tamlama”dır. Bu başlık altında Hatiboğlu, ikileme ve bağlaçlı tamlama arasındaki farklara değinmiştir. Bu farkları üç ayrı yönden ele almış ve şu tespitlerde bulunmuştur: 1. Bazı ikilemelerden bağlaçlı tamlama yapılamaz. 2. Ayrı sözcüklerle kurulan ikilemelerde “ve” bağlacı kullanılamaz. 3. İkilemelerin arasına bağlaçlar girebilir ancak bu şekilde kurulan bağlaçlı tamlamalar sözcüklerin anlamını sınırlandırır. Bu nedenle, sözcüklerin arasına bağlaç girmeden oluşturulan ikilemelerde anlam çok daha güçlüdür.

Hatiboğlu, eserin dördüncü ana başlığında “Sözcük Türü Bakımından İkilemeleri” ele almıştır. Burada sözcük türlerinden olan adlar, adıllar, sıfatlar, belirteçler, ünlem, bağlaç ve eylemlerden yapılan ikilemelere yer vermiştir. “Adlardan İkilemeler” alt başlığında Hatiboğlu, Türkçede adların hemen her çeşidinden ikileme kurulabileceğini açıklamış, adlardaki ikilemeleri özel adlardan ikileme ve cins adlarından ikileme olarak ikiye ayırmıştır. “Özel Adlarda İkilemeler”in seslenme veya hitaplarda tekrarlanarak oluştuğunu açıklamıştır. “Cins

Adlarından Kurulan İkilemler” konusu da örneklerle desteklenir. Adlardan sonra adılara geçmiştir. Adılardan kurulan ikilemelerin az kullanıldığını belirtmiş ve bunları örneklemiştir.

Hatiboğlu sıfatlardan kurulan ikilemelerin çok kullanıldığını açıklamıştır. Bu ikilemelerin bazıları sıfat tekrarı ile bazıları ise ayrı sıfatlarla kurulmuştur. Sıfatlardan oluşan ikileme örneklerini geniş bir perspektiften incelemiştir. Sıfatlardan sonra “Belirteçlerden ve Belirteç Görevindeki Sözcüklerden İkileme” başlığına geçmiştir. Bu başlığı aslı belirteç olan, aslı ad olan, aslı sıfat olan, aslı ulaç olan ikilemeler biçiminde alt başlıklara ayırmış ve örneklerle incelemiştir.

Ünlemlerle kurulan ikilemeler başlığında, bu tür ikilemelerin duygu ve düşünceleri pekiştirmek, güçlendirmek için kurulduğunu ifade etmiştir. Bağlaçlardan ikilemelerin çok az kullanıldığını ve her bağlaçtan ikileme yapılmayacağını belirtmiştir. Son olarak eylemlerden ikileme alt başlığına geçmiştir. Bu ikilemelerin türlü başlıkları olduğunu, bazılarının çekimli eylemlerin bazılarının ise eylemsilerin tekrarı biçiminde gerçekleştiğini söylemiş ve örneklerle açıklamıştır.

Hatiboğlu, “Yapı ve Kuruluş Bakımından İkilemeler” adlı beşinci başlıkta söz dizimine göre ikilemeleri; ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler ve eylem kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler olarak ikiye ayırmıştır. Ad kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler ya yalın durumdadır ya da ad durum eklerinden birini veya ikisini almaktadır. Bu tarz ikilemeleri ayrı ayrı başlıklandıran Hatiboğlu, ilk olarak yalın durum eklerini ele alır. Yalın durumdaki ikilemelerin başında yansımalar gelmektedir. Bu sözcükler, türetimi bakımından ad gibi kullanıldığı için ad sayılmaktadırlar. Ayrıca ikilemeler, birbirlerini andıran sözcüklerden kurulmuşlardır. Yansımalarda kurulan ikilemeler; aynı yansımadan kurulanlar (fokur fokur) ve aynı yansımadan kurulan ikilemeler (takır tukur) olarak ikiye ayrılmıştır.

Hatiboğlu, ismin hallerini alan ikilemelerde öncelikle yalın durumdaki adlar ele almıştır. Yalın durumdaki adlar ya aynı sözcüklerden (demet demet) ve ya da ayrı sözcüklerden (iş güç) oluşmuşlardır.

İkinci olarak, yönelme hali alan ikilemeleri, yönelmeli ikileme adıyla incelemiştir. Bu tür ikilemeler de benzer şekilde aynı sözcüklerden (diz dize) ve ayrı sözcüklerden (eşe dosta) kurulmuşlardır. Dipnotta çok az ikilemede yalnız ikinci sözcüğün yönelme durum eki aldığını açıklamıştır (iğne ipliğe).

Üçüncü olarak çıkmalı ikileme adını verdiği çıkma (ayrılma) eki alan ikilemeleri ele alır. Bu tarz ikilemeler yine aynı sözcüklerden (kenardan kenardan) ve ayrı sözcüklerden (dereden tepeden) meydana gelmektedir. Burada ikilemeyi kurun bazı sözcüklerin birincisinin çıkma ikincisinin yönelme hal ekini alabileceğini eklemiş ve örnekler (iğneden ipliğe) vermiştir.

Dördüncü olarak kalmalı ikilemeler ya da kalma hal eki alan ikilemelerden söz etmiştir. Bunları da aynı sözcüklerden ve ayrı sözcüklerden kurulan ikilemeler şeklinde sınıflandırmıştır.

Çok az örneği olan araç durumundaki ikilemeleri, “İle” ilgeciyle kurulan ikilemelerle aynı bölümde ele almıştır. İyelikli ikileme bölümünde, pek çok ikilemenin iyelik ekiyle kurulduğunu açıklamıştır; Bu tür ikilemeleri de benzer şekilde aynı sözcükten kurulan ve ayrı sözcükten kurulan ikilemeler biçiminde ayırmıştır. Aynı sözcükten kurulan ikilemeler bölümünde iyelik eki alıp üzerine diğer hâl eklerini alan ikilemeleri ayrı ayrı incelemiştir. Ayrı sözcüklerden kurulan ikilemeleri de aynı şekilde incelemiş ve çeşitli örneklerle anlatmıştır.

Yapım ekleriyle kurulan ikilemeler bölümünde Hatiboğlu, bazı yapım ekleriyle kurulan ikilemeleri inceler. Bu tür ikilemeler “-li ve -siz” ekleriyle kurulmuşlardır. Aynı kök veya gövdede “-li”, “-siz”, “-lik” ve “-cik” ekleriyle türetilen ikilemeleri ayrı ayrı ele almış ve örneklendirilmiştir.

Eylem kök veya gövdelerinden kurulan ikilemeler alt başlığında, ulaçlarla kurulan ikilemeleri, ortaçlardan kurulan ikilemeleri, eylemliklerden kurulan ikilemeleri, eylemden türemiş sıfatlardan kurulan ikilemeleri, çekimli eylemlerden kurulan ikilemeleri ve yardımcı eylemlerle kurulan ikilemeleri değerlendirmiştir.

Hatiboğlu'na göre, ikilemelerin pek çoğu eylem kök veya gövdesinden kurulmuştur. Bu gibi ikilemeler; aynı eylem kök veya gövdesinden ve ayrı eylem kök veya gövdesinden türetilmiş sözcükler olarak incelenmiştir.

Ulaçlarla kurulan ikilemelerde Hatiboğlu, ulaçların eylem kök veya gövdelerinden türetilen eylem soylu sözcükler olduğunu belirtmiştir. Ulaçlarla kurulan ikilemeler de, aynı ulaçtan kurulan ikilemeler ve ayrı ulaçtan kurulan ikilemeler olarak ayrılmıştır. Aynı ulaçtan kurulan ikilemler ise; “e-”, “ip ve ken” ekleriyle türetilmişlerdir (koşup koşup). Bu bölümün dipnotunda halk dilinden aldığı örneklere yer vermiştir. Ayrı ulaçlardan kurulan ikilemlerde “e- ve ip-” ekiyle türetilen ikilemleri ele alır ve bunları örneklendirir (bata çıka, satıp savıp).

Ortaçlardan kurulan ikilemelerde; aynı ortaçlardan kurulan ikilemeler için “-miş, -en, -ir, -mez” ve az da olsa “-dik” eklerini ele almış ve örneklendirmiştir (bilmiş bilmiş, kıran kırana). Ayrı ortaçlarla kurulan ikilemelerde için ise “-miş, -en, -ir, -er, -mez” ekleriyle kurulan ikilemeleri açıklamış ve örneklendirmiştir (yenir yutulur, yemez içmez).

Hatiboğlu'nun eylemlilikler adını verdiği isim fiiller ile kurulan ikilemlerde aynı (gidiş o gidiş) ve ayrı eylemlikle kurulan (derme çatma) ikilemleri ele almış, ayrıca eylemliliklerle birlikte ortaç veya sıfatların kullanıldığı örnekleri eklemiştir (karmakarışık).

Eylemden türetilmiş sıfatlardan kurulan ikilemeler bölümünde, bu tür ikilemelerin, ortaçlardan farklı olarak, olumsuzluklarının yapılamayacağını belirtmiştir. Bunları da aynı (dalgın dalgın) ve ayrı (kırık dökük) eylemlerden türetilmiş sıfatlardan kurulan ikilemeler olarak ayırmıştır.

Çekimli eylemlerden kurulan ikilemeler başlığı altında, aynı ve ayrı çekimli eylemlerden kurulan ikilemelerden söz etmiştir. Hatiboğlu aynı çekimli eylemden kurulan ikilemleri kişi çekimlerine göre, üçüncü kişi çekimi, ikinci kişi çekimi ve birinci kişi çekimi olmak üzere ayrı ayrı örneklendirilmiştir (koştum koştum, düşündü taşındı vb.).

Ulaçtan kurulan ikilemelerde; bu tür ikilemelerin daha çok “-e” ve “-ip” ekleriyle kurulduğunu söyleyen Hatiboğlu, aynı çekimli eylemle birlikte ulaçtan kurulan ikilemeler ve ayrı çekimli fiille ulaçtan kurulan ikilemeler şeklinde ayırım yapmış, ancak yalnızca alt başlık olarak aynı çekimli eylemle birlikte ulaçtan kurulanları ele almıştır. Bu tür ikilemelerin birleşik yazılması gerektiğini savunan Hatiboğlu, bunların doğru yazımlarını örneklerle açıklar (kalakaldım).

Son olarak yardımcı eylemlerle kurulan ikilemeleri inceleyen Hatiboğlu bunların “etmek” ve “olmak”, bazen de “eylemek” yardımcı eylemleriyle kurulduğunu açıklar, bu yardımcı eylemlerle kurulan ikilemeleri ayrı ayrı örneklendirir (tiftik tiftik etmek).

Eserin altıncı ana başlığı “Görev Bakımından İkilemeler” biçimindedir. Burada ikilemeyi; anlamı pekiştirmek için hafızadan ve çağrışımdan yararlanan psikolojik bir olayın dildeki görüntüsü olarak ifade eder. Ona göre her tekrar ikilemenin alanına girmektedir. Hatiboğlu, önceki bölümde adlardan çeşitli biçimlerde ikilemeler kurulduğunu ifade etmişti. Bu bölümde ise bir tümce içinde özne, nesne, tümleç ve yüklem olan ikilemeleri ele alıp incelemiş, böylece ikilemleri söz dizimi yönüyle de ele almıştır.

Özne ikilemesinde, ikilemeyi oluşturan sözcük grubu tümcede özne görevindedir (Çoluk çocuk gitti). Özneyi oluşturan ikilemeler; özne-yüklem (Ölen, ölür), özne-dolaylı tümleç (El elden üstündür) ve özne-nesne (Söz sözü açar) tekrarı biçiminde meydana gelmektedirler.

Nesne ikilemesinde, ikileme belirtili ve belirtisiz nesnelerle yapılabilir (Çanak çömlek satıyor). Tümleç ikilemesinde, düz ve dolaylı tümleçlerin ikilemesini inceler ve örnekler verir. Düz tümleç kısmında şiirlerden alıntı yaparken (Tozar Elif Elif diye) dolaylı tümleç kısmında örnekleri birçok cümleyle zenginleştirir (Gözüne dizine dursun). Yüklem ikilemesi kısmında Yahya Kemal Beyatlı’nın bir şiirlerine yer verir (Ben o rüzgarla şimdi baş başayım).

“Anlam Bakımından İkilemeler” adlı yedinci başlıkta ikilemelerin anlama kattıkları üzerinde durmuştur. Burada ikilemelerin anlamı pekiştirmesi, anlamı güçlendirmesi, anlamı abartması, çoğaltması ve kolaylaştırmasını incelemiştir. Hatiboğlu, “Yeni bir sözcük yaratır gibi, iki sözcük yan yana getirilir ve bu birlikten ortaklaşa yeni bir anlam, güçlü bir kavram elde edilir.” (Hatiboğlu, 1981: 55) şeklinde açıklama yapar ve ikilemelerin anlama kattıklarını ayrı ayrı değerlendirir.

Hatiboğlu, ilk olarak ikilemenin anlamı pekiştirmesini ele almıştır. İkilemenin başlıca amacı anlamı pekiştirmektir; “pek, çok, fazla” gibi sözcükler ikileme kadar anlamı pekiştirmemektedir. Hatiboğlu dipnotta pekiştirme olayını ayrıca açıklamış, pekiştirmenin de bir çeşit ikileme sayıldığını eklemiştir (upuzun).

İkilemenin diğer bir amacı anlamı güçlendirmektir. Söz tekrarı sayesinde anlam güçlenir. Hatiboğlu, ikilemelerin çok kullanılan atasözlerinde, deyimlerde, eski ve yeniçağ ozanlarının vokal dizelerinde anlam gücünü sağladığını söylemektedir. İkilemenin diğer bir amacı da anlamın değerini arttırmak, anlamı abartmaktır. Hatiboğlu bu açıdan ikilemelerde mübalağa olduğunu ifade eder. Anlamı çoğaltma kısmında “-ler” eki ile kullanılmayan ikilemeleri ele almış ve aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşan bu sözcük öbeklerinin anlamı çoğalttığını açıklamıştır. Son olarak ikilemelerin anlamı kolaylaştırdığı ifade etmiştir. İkilemelerde anlam, öteki anlatımlardan çok daha kolaylık sağlanır; daha yalın, daha esnek ve daha açıktır.

Anlam bakımından ikilemelerin diğer bir alt başlığı da “Anlam Bakımından İkilemeyi Kuran Sözcükler”dir. Burada Hatiboğlu, ikilemelerin anlam bakımından tek bir sözcük gibi sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Anlam bakımından ikilemeyi kuran sözcükler şu şekillerde oluşur: İki sözcüğü de anlamlı ikileme, bir sözcüğü anlamlı ikileme, iki sözcüğü yarı anlamlı ikileme ve ikilemeyle resim çizme.

İki sözcüğü de anlamlı ikilemelerin iki sözcüğü de anlamlıdır ve tek başına kullanılabilir (doğru dürüst). Hatiboğlu, iki sözcüğü de anlamlı ikilemeleri üç alt başlıkta inceler. Bunlar; aynı anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemeler, yakın anlamlı

sözcüklerden kurulan ikilemeler ve karşıt anlamlı sözcüklerden kurulan ikilemelerdir. Aynı anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemelerde ikilemeyi kuran sözcükler görünüşte aynı anlamlı sayılsa da aslında her yerde birbirlerinin yerine kullanılmazlar (it köpek). Hatiboğlu, bu başlık altında aynı sözcüğün tekrarıyla kurulan ikilemelere de yer vermiş, bu ikilemelerin aynı anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler arasındaki en iyi örnekler olduğunu eklemiştir. Anlamları yakın sözcüklerle kurulan ikilemeler (delik deşik) ve anlamları karşıt sözcüklerden kurulan ikilemeler (irili ufaklı) de yine aynı şekilde açıklanmıştır.

Hatiboğlu, bir sözcüğü anlamlı ikilemeler bölümünde, ikilemeyi kuran sözcüklerin ya birincisi ya da ikincisinin tam anlamlı olduğunu ifade eder. Burada yarı anlamlı sözcüklerin anlamlı sözcüğün gölgesinde anlamı pekiştirdiğini anlatır (eğri büğrü). İki sözcüğü de yarı anlamlı olan ikilemelerde ikilemeyi oluşturan sözcükler tek başına kullanılmazlar; ancak iki sözcük bir arada kullanıldığında anlama katkı sağlarlar (eciş bücüş).

“İkilemeyle Resim Çizme” için Hatiboğlu “İkilemede, iki sözcükle küçük bir tablo çizilir ki etkisi kolayca silinemez.” (Hatiboğlu, 1981: 60) şeklinde açıklama yapar ve ünlü şairlerin şiirlerinden alınan örneklere yer verir (Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden).

Eserin sekizinci başlığı “Tarih Boyunca Türkçede İkileme”dir. Hatiboğlu, ilk yazıtlardan başlayarak ikileme olayına bol bol rastlandığını ifade eder. İlk olarak Orhun yazıtlarında geçen ikilemeleri ele almıştır (yabız yablak). Uygur döneminde ikileme metinlerin başlıca özelliği haline gelmiştir.

Dokuzuncu başlık “Türkiye Türkçesinde İkileme” biçimindedir. Hatiboğlu, ikilemenin Türkiye Türkçesinde sık kullanıldığını, hem yazı hem de konuşma dilinde ikilemelere sıkça rastlandığını ifade eder. İkilemeler, anlatım zenginliği yanında müzikal esinti ve ahenk sağlarlar. Bu bakımdan Türk dili şiirle konuşur gibi ifadelerle doludur. Hatiboğlu daha sonra şiirde ve düzyazıda kullanılan ikilemeleri ele almıştır.

“Şiirde İkileme” başlığı altında Sultan Veled’in manzumelerinden, ikilemeyi en iyi kullanan ozanların başında gelen Yunus Emre’den, Necati’den, Fuzuli’den, Baki’den, Naili’den, Karacaoğlu’dan, Ercişli Emrah’tan, Nedim’den, Şeyh Galip’ten şiirlerinden örnekler vermiştir. Hatiboğlu, bir yerde Ercişli Emrah’ın şiirlerine yer vermesine rağmen başlığı “Nedim’de İkileme” biçiminde yanlış yazmıştır. Eserde ayrıca iki tane “Nedim’de İkileme” başlığı yer almaktadır. Muhtemelen bu başlıklardan birincisi “Ercişli Emrah’ta İkileme” biçiminde şekliyledir. Hatiboğlu ayrıca Tanzimat Edebiyatından Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Abdülhak Hamit Tarhan gibi şairlerin şiirlerinde kullandıkları ikilemeleri de göstermiştir. Bunlar dışında pek çok şairin şiirlerine de yer verdiği görülmektedir.

Şiirde İkilemeden sonra “Düzyazıda İkileme”yi ele almıştır. Düzyazıda ikileme başlığı altında Hatiboğlu, Eski Osmanlıca döneminde ikilemelerin çoğunun yabancı sözcüklerden ya da bir Türkçe ve bir yabancı sözcükten kurulduğunu açıklamıştır. Ayrıca bu dönemde ikilemenin sözcükleri arasına “ve” bağlacının girdiğini de eklemektedir; bu duruma Kabusname’den örnekler verir (düzenin ve tertibin).

Aynı başlık altında “Dede Korkut’ta İkileme” alt başlığını ele almıştır. Bu eserde ikilemelerin değişik, etkili, renkli biçimlerine rastlandığını, hatta ikilemelerin kitabın çekiciliğini sağladığını belirtir, eserden verdiği örneklerle açıklamalarını pekiştirir. Öte yandan “Kelile ve Dimne”de kullanılan ve eski ve yeni hali birlikte verilen sözcüklerin ikileme özentisi olduğunu belirtmiş (ilim bilim), bu tarz sözcüklerin gerçek ikileme sayılmadığını savunmuştur. Hatiboğlu, düzyazıda Türkçeye verilen değerin arttığını yirminci yüzyılda konuşma dilinin artık yazıya aktarıldığını buna bağlı olarak ikilemelerin eserlerde sık sık kullanıldığını ifade etmiştir. Bu noktada Refik Halit Karay’ın yazılarından ikileme örnekleri vermiştir (hıçkırığa hıçkırığa).

“Deyimlerde İkileme” alt başlığında Hatiboğlu, pek çok deyimde ikileme kullanıldığını, hatta ikilemelerin anlatımda kolaylığı sağlayan başlıca özelliklerden biri olduğunu pek çok deyim örneği vererek açıklamıştır (göze göz, dişe diş mücadele). Hatiboğlu’na göre, “Hemen hemen, iki atasözünün ya da iki deyimnin birinde, güzel bir ikileme vardır. İkilemenin psikolojik değerini, öğretme, anlatma,

hafızalarda etkisini sürdürme gücünü, atasözlerimiz ve deyimlerimiz en açık biçimde belirtmektedir.” (Hatiboğlu, 1981: 81)

“Atasözlerinde İkileme”yi de ayrı bir alt başlık olarak ele almış, atasözlerindeki öğüt ve yargılarının en iyi biçimde ikileme ile anlatıldığını ifade etmiş ve atasözlerinde kullanılan ikilemelerden örnekler vermiştir (bol bol yiyen, bel bel bakar).

Eserin son bölümünün başlığı “İkileme Sözlüğü”dür. Sözlüğe “Birkaç Açıklama” başlığı altında bazı açıklamalar eklemiştir. Sözlükte yer alan ikilemelerin yanında, ayraç içinde, kullanıldıkları cümlelere yer verilir. Gerçek anlamı ile kullanılmayan ikilemelerin yanında açıklamalara yer vermiş, gerçek anlamıyla kullanılan ikilemeleri ise boş bırakmıştır. Yaklaşık 2017 ikilemenin yer aldığı sözlükte daha çok kalıplaşmış ve kalıplaşmakta olan başlıca ikilemeler açıklamalarla geliştirilmiştir. Hatiboğlu, “Dilimizdeki ikilemeler, Türkçenin vazgeçilmez, çok kullanılan varlıkları, anlatım gücü ve zenginliğidir.” (Hatiboğlu, 1981: 85) sözleriyle eserini bitirmiştir.

Hatiboğlu’nun “Türk Dilinde İkileme” eserinde kullandığı içindekiler tablosunda bazı eksiklikler görülmektedir. Alt başlıklandırmada sıralama yapılmaması sebebiyle karışıklıklar meydana gelmiştir. Örneğin altıncı ana başlık “Görev Bakımından İkilemeler” biçimindedir; alt başlıkları ise ikilemeden özne, ikilemeden nesne, ikilemeden tümleç, ikilemeden düz tümleç, ikilemeden dolaylı tümleç, ikilemeden yüklem şeklindedir. Fakat ikilemeden düz tümleç ve ikilemeden dolaylı tümleç başlıkları ikilemeden tümleç başlığının alt başlığını teşkil etmektedir. Alt başlıklandırmadaki bu gibi hataların giderilmesi eserin daha anlaşılır olmasını sağlayabilir.

Türk Dilinde İkileme eserinde Hatiboğlu ikilemeleri her ayrıntısıyla incelemiştir. Her yönüyle ele aldığı ikilemelere gereken değeri vermiş, akademik anlamda gelecek araştırmacılara çok yönlü bir eser bırakmıştır. Bu konuda eksik kalan bütün noktaları tamamlayan Hatiboğlu, Türkçenin en önemli söz öbekleri olan ikilemeleri ele alarak Türk diline verdiği önemi bir kez daha göstermiştir. İkilemeleri

tüm ayrıntılarıyla işlemesinin yanında verdiği bol bol ikileme örneğiyle anlatımı pekiştirmiştir.

2.1.5. Türkçenin Sözdizimi

Hatiboğlu'nun kaleme aldığı "Türkçenin Sözdizimi" ilk olarak 1972 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı ise 1982 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından çıkmıştır.⁹ Hatiboğlu'nun üzerine eğildiği, her açıdan incelediği bir diğer dil bilim konusu söz dizimidir. Türk dilini her yönüyle ele alıp eser veren Hatiboğlu, "Türkçenin Sözdizimi" eserinde de söz dizimi konusu üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Eserin ön sözünde "Sözdizimi, iki sözcüğün, herhangi bir ilgi ile yan yana getirilmesiyle başlar. Yan yana getirilen sözcükler ya bir yargı bildirirler, tümce kurarlar ya da tümce kurmadan bir anlam belirtirler. Genellikle, sözdizimi (Osm. Nahiv, Fr. Syntaxe; İng. Syntax; Alm. Syntax, Satzlehre) dilbilgisinde tümce yapısını inceleyen bölümdür." (Hatiboğlu, 1982: VII) şeklinde açıklama yapar.

O ana kadar söz dizimine yönelik çalışmaların azlığı Hatiboğlu'nun eseri yazmasına neden olmuştur. Hatiboğlu'na göre dilbilgisinin en az araştırılmış bölümü söz dizimidir. Türkçenin söz dizimi dünya dilleri arasında dikkat çekmesine rağmen Hatiboğlu'nun "Türkçenin Sözdizimi" adlı eseri yazdığı döneme kadar ayrıntılarıyla araştırılmamıştır. Hatiboğlu'nun eserinin yayınlanma tarihinden (1972) önce söz dizimi konusu ile yapılmış tek çalışma Rasim Şimşek'e aittir. (Şimşek, 1987) Bu iki eserden sonra araştırmacılar çoğunlukla Türkçe dil bilgisini konu edinen eserlerde söz dizimi konusu ele alınmıştır. Mahzar Kükey, Leyla Karahan, Ahmet Beserek gibi araştırmacılar ise eserlerinin tamamını Türkçe söz dizimine ayırmışlardır.

Hatiboğlu, eserin girişi bölümünde; Türkçe söz diziminde önemli olan söz veya yargının anlatım sonuna bırakıldığını belirtir. Bu sebeple bir tümcede asıl yargı yüklem, tamlamalarda ise tamlanandır. Hatiboğlu'na göre anlatım yargılı veya yargısız olmak üzere iki yönde gerçekleşir. Yüklemi olan anlatımları "yargılı

⁹ Bu incelemede 1982 baskısı ele alınmıştır.

anlatım” olarak ele alır. Yargısız anlatımlar ise “... en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir.” (Hatiboğlu, 1982: 2) şeklinde açıklar. Yargısız anlatımları eserde üç bölümde inceler: Tamlamalar, birleşik sözcükler, ikilemeler.

Hatiboğlu’na göre söz diziminin amacı yargılı anlatımlar, yani tümcelerdir. Yargılı anlatımlar da eserde üç bölümde ele alınmıştır: Tümceler, atasözleri, deyimler. Hatiboğlu, yargısız anlatımların yargılı anlatımlara çeşitli yönden destek olduğunu da belirtmiştir. Ona göre söz dizimi yargılı ve yargısız olarak ayrıldığı gibi kalıplaşmış ve kalıplaşmamış olarak da ayrılması gerekmektedir. Kalıplaşmış yargılar, eserde birleşik sözcükler, ikilemeler, atasözleri, deyimler olarak ele alınmıştır. Kalıplaşmamış yargılar ise, tamlamalar ve tümceler olarak incelenmiştir. Yargısız anlatımlarda ilk olarak kalıplaşmamış anlatımlarda olan “Tamlamalar” ele alınır. Tamlamalar başlığı altında ilk olarak tamlama terimini açıklayan Hatiboğlu, tamlamanın diğer dillerdeki karşılıklarına da eserinde yer vermiştir. Hatiboğlu’na göre tamlamalarda amaç bir adın anlamının tam belirtilmesidir. Bu sebeple belirtilmek istenen ad bir başka addan, adıldan, sıfattan veya ilgeçten yardım alır. Tamlamaları temelde dört bölüme ayıran Hatiboğlu, “İki veya daha çok addan kurulan tamlamaya ad tamlaması, adıl ve adlarla birlikte kurulan tamlamaya adıl tamlaması, sıfat ve adlarla kurulan tamlamaya da sıfat tamlaması, ad ve ilgeçlerle kurulan tamlamaya ilgeç tamlaması denir.” (Hatiboğlu, 1982: 7) şeklinde tanımlar yapar.

Tamlamalarda tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki temel unsur bulunur. Hatiboğlu tamlayanı, anlamı belirten unsur, tamlananı, anlamı belirtilen unsur olarak ele almıştır. Bu unsurlar Hatiboğlu tarafından ayrı ayrı başlıklarda incelenmiştir. İlk olarak tamlananı inceler. Tamlanan başlığı altında bu terimin tanımını yapmış ve yabancı dillerdeki karşılıklarını vermiştir. Hatiboğlu, tamlanana belirtili ve belirtisiz ad tamlamalarında iyelik eki geldiğini; takısız ad tamlaması ve sıfat tamlamalarında ise ek gelmediğini belirtmiştir. Tamlamalar genellikle tamlayandan sonra kullanılır. Dipnotta bu duruma aykırı kullanımlardan örnekler verir. Tamlananın tamlayandan daha önemli olduğunu belirten Hatiboğlu, bu sebeple tamlananın tek başına da kullanıldığını belirtir. Tamlanan tüm ayrıntılarıyla incelendikten sonra “Tamlayan”

başlığı incelenmiştir. Tamlayan teriminin tanımını yaptıktan sonra yine bu terimin yabancı karşılıkları verilir. Tamlayanın ek aldığı tek tamlamanın belirtili ad tamlaması olduğunu belirtir. Tamlayanın bir tek sözcükten oluşabileceği gibi birkaç sözcükten oluşabileceğini de eserde söylemiştir.

Tamlayan ve tamlanan incelemesinden sonra “Ad Tamlamasının Türleri” başlığına geçilir. Hatiboğlu, ad tamlamalarını üçe ayırmıştır: Belirtili tamlama, belirtisiz tamlama, takısız tamlama. “Belirtili Tamlama” çeşidinde hem tamlayan hem de tamlananın ek aldığını belirten Hatiboğlu, alınan de ekleri sıralamıştır. Tamlayan konsonla biterse “-in”, vokal ile biterse “-nın” ekini almaktadır. Tamlanan konson ile biterse “-ı”, vokal ile biterse “-si” eklerini alır. Bu eklerin vokalleri, vokal uyumuna uyacak şekilde sözcüğe eklenir. Hatiboğlu, eserde farklı ek kullanımlarıyla belirtili tamlamalara yer vermiştir. Belirtili ad tamlamalarından çok defa zincirleme tamlama kurulduğunu bildiren Hatiboğlu, zincirleme ad tamlamasını ad tamlamasının türleri olarak ele almamıştır. Ayrı bir başlıkta incelediği bu tamlama biçiminin belirtili ad tamlamasından meydana geldiğini bildirmiştir. Belirtili ad tamlamalarından adıl tamlaması da kurulduğunu belirtir. Belirtili ad tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasına sözcük girebileceğini belirten Hatiboğlu, bu tür tamlamalara girişik tamlama adını vermiştir. Girişik tamlamaları da ayrı bir başlıkta değerlendirir.

Ad tamlamalarında ikinci olarak ele aldığı tamlama türü “Belirtisiz Tamlama” dır. Hatiboğlu belirtisiz tamlamalarda yalnızca tamlamanın iyelik eki aldığını belirtir. İyelik ekinin farklı biçimlerini (-i, -si) alan belirtisiz ad tamlamalarından örneklere de eserinde yer verir. Belirtisiz ad tamlamalarından da zincirleme ad tamlama kurulabileceğini ifade eder. Yer adları olarak kullanılan birleşik adların çoğunun aslında belirtisiz ad tamlaması olarak kurulduğunu bildirir. Aynı zamanda bu tamlamalardan bazılarının takısız tamlamaya dönüştüğünü ekler. Belirtisiz ad tamlamasının Türkçenin en eski kaynaklarından beri kullanıldığını belirten Hatiboğlu, dipnotta Orhun Yazıtlarından belirtisiz ad tamlamasına örnekler verir. Belirtisiz ad tamlamasının bir adın önüne getirilerek sıfat olarak kullanılması Hatiboğlu tarafından ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Ayrıca belirtisiz ad

tamlamalarından bazı durumlarda anlam kayması yaşandığını da belirten Hatiboğlu, eserinde bu tamlamalara bolca örnek verir.

Eserde ad tamlamalarının son türü ise “Takısız Tamlama” olarak ele alınmıştır. Dipnotta bu tamlama biçiminin adının “eksiz tamlama” olduğunu, ancak dil bilgisi yapıtlarında “takısız tamlama” şeklinde kullanıldığını bildirir. Hatiboğlu, bu tamlamaların tamlayan ve tamlanan eklerini almadığını belirtir. Hatiboğlu’na göre takısız tamlamaların örnekleri çoktur. Eserde bu durumu “Genellikle, Türkçede takısız tamlama örneği olarak “taş köprü, gümüş tepsi, demir kapı” gibi tamlamalar gösterir. Halbuki dilimizde takısız tamlama örnekleri, en az öteki tamlama örnekleri kadar çoktur.” (Hatiboğlu, 1982: 18) şeklinde inceler. Çoğu dil bilimcinin sıfat tamlaması olarak ele alıp incelediği örnekleri Hatiboğlu, takısız tamlama olarak değerlendirir. Takısız tamlamalarda genellikle tamlayanın tamlananın hangi maddeden yapıldığını bildirdiğini belirten Hatiboğlu, eserde bu kullanıma uygun örnekler verir. Yer adlarının çoğunun takısız ad tamlaması olduğunu belirtir (Çanakale (çanak+kale)).

Tamlamalar ana başlığının bir diğer alt başlığı ise “Adıl Tamlaması” biçimindedir. Bu bölümde adıl terimini “Varlıkların yerini tutan sözcüklerdir.” (Hatiboğlu, 1982: 21) sözleri ile tanımlayan Hatiboğlu, adıl teriminin yabancı sözcüklerdeki karşılıklarını da eserine eklemiştir. Adıl tamlamalarının belirtili tamlama biçiminde kurulduğunu açıklamıştır. Hatiboğlu, eserde belirtili tamlama ile adıl tamlaması arasındaki farkları da incelemiştir. Belirtili ad tamlamasında tamlayan ekinin, 3. kişi sayıldığını ve genellikle “-in” ekini aldığını belirtir. Adıl tamlamalarında ise 1. tekil veya çoğul kişiler için tamlayan eki daima “-im”, 2. kişi için “-in” eki kullanılır. Hatiboğlu, bu kullanımlarla ilgili adıl tamlamalarına örnekler vermiştir. Hatiboğlu günümüzde “dönüşlülük adılı” olarak kullanılan kendi sözcüğünü “özlük adılı” olarak adlandırır. Adıl tamlamalarının bir türü de özlük adılı ile kullanılan tamlamalardır. Hatiboğlu, bu tamlamalara da örnekler vermiştir.

Tamlamalar başlığı altında ele aldığı diğer bir tamlama türü ise “Sıfat Tamlaması”dır. Sıfatları; bir adı niteleyen veya belirten sözcükler olarak değerlendiren Hatiboğlu, sıfatların genellikle söz diziminde karşıtlarıyla (büyük/

küçük gibi) ölçüldüğünü belirtir. Günümüz dil bilimcileri tarafından sıfat tamlaması olarak değerlendirilen sözcük gruplarını Hatiboğlu, takısız tamlama olarak inceler. Bu iki tamlama arasındaki farkı “Sayı ve renk bildiren sözcüklerin çoğunun, aslında sıfat değil, ad oldukları bilinir. Adların bazılarının da, bir başka adın önünde ek almadan sıfat görevinde kullanıldığı görülür, bunlara takısız tamlama demek daha doğru olur.” (Hatiboğlu, 1982: 25) şeklinde incelemiştir. Eserin devamında niteleme ve belirtme sıfatlarına da örnekler vermiştir.

Sıfat tamlamaları üç alt başlıkta incelenmiştir: Ortaçlardan Kurulan Sıfat Tamlaması, Sıfat Tamlamasında Sıfatların Sayısı ve Sırası, Zincirleme Sıfat Tamlaması. Ortaçlardan kurulan sıfat tamlamaları: durum (hal) bildiren ortaçlarla kurulan, geçmiş zaman ortacı ile kurulan, “-ik” eki ile kurulan ve geçmiş zaman ortacı ile kurulan sıfat tamlamaları. Bu tamlamalarla ilgili pek çok örneğe yer vermiştir. Sıfatların sayısının sınırsız olduğunu belirten Hatiboğlu, sıfatların bir sıraya göre dizildiğini ifade etmiştir. Bu sıralamada belirtme sıfatlarının niteleme sıfatlarından önce bir ada eklendiğini açıklamış, bir adın bazı ekler alarak en az üç sözcükten kurduğu sıfat tamlamalarını "Zincirleme Sıfat Tamlaması" başlığı altında değerlendirmiştir. Bu tür tamlamaları “-li” veya “-siz” ekleri ile kurulan ve iyelik eki ile kurulan zincirleme tamlamalar olarak ele almıştır.

“İkilemeli Tamlamalar”ı Hatiboğlu, ikilemelerin anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek amacıyla oluşturulan sözcük grupları olarak tanımlar. İkilemeli tamlamaların iki farklı görevde tamlama kurduğunu eserde “Belirtili veya belirtisiz tamlama kuran ikilemeler, iki ayrı sözcük olarak görev alırlar, takısız tamlama kuran ikilemeler ise, bir tek sözcükmüş gibi görev yapmaktadırlar.” (Hatiboğlu, 1982: 29) şeklinde açıklamıştır. Eserde bu kullanımlar ile ilgili pek çok örneğe yer vermiştir.

Hatiboğlu, tamlamalarda tamlayana getirilen çekim ekleri üzerinde de durur. Bu tür tamlamaları iyelikli tamlama, çıkmalı tamlama, kalmalı tamlama ve yönelmeli tamlama olmak üzere alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Çıkma, kalma, yönelme hâl eklerini ve iyelik eki alan tamlamaları örnekler vererek açıklamıştır. Bu tür tamlamalardan sonra “İlgeçli Tamlama” ve “Bağlaçlı Tamlama” başlıklarına geçmiştir. Dil bilimciler tarafından sözcük gruplarının içinde yer verilen ilgeç (edat)

grubu ve bağlama grubu Hatiboğlu tarafından tamlamalar başlığı altında ele alınmıştır. Hatiboğlu, bir adla bir ilgecin kurduğu tamlamaya ilgeçli tamlama; tamlayan ve tamlananı birden çok olan, araya bağlaç alan tamlamalara bağlaçlı tamlama adını vermiştir. Eserde bu tamlama türleriyle ilgili de pek çok örnek vardır.

“Zincirleme Ad Tamlaması” başlığı ad tamlamalarının alt başlığı olarak değil ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Buna rağmen Hatiboğlu bu tür tamlamaları eserde “Bir ad tamlamasının başka adlarla kurduğu tamlamaya zincirleme ad tamlaması denir.” (Hatiboğlu, 1982: 33) biçiminde tanımlamıştır. Bu tür tamlamaları iki bölüme ayırarak incelemiştir: Tamlayanlarla tamlananlardan kurulmuş zincirleme ad tamlamaları ve tamlayanlarla tamamlananlar arasında çeşitli görevlerde kullanılmış başka sözcükler bulunan zincirleme ad tamlamaları.

Hatiboğlu, ad tamlaması ile sıfat tamlamasının birlikte kullanıldığı tamlamaları "Karma Tamlama" başlığında ele almıştır. Tamlayanı sıfat olan ve tamlananı sıfat olan şeklinde ikiye ayırdığı karma tamlamalara örnekler vermiştir. Tamlamalar başlığında son olarak “Girişik Tamlama”yı ele almıştır. Bu tür tamlamalar Hatiboğlu tarafından içinde eylemsi veya tümleç bulunan ad tamlamaları olarak ifade edilmiştir. Bu tür tamlamaları tümce içinden örnekler vererek açıklamıştır.

Eserin birinci bölümü olan “Yargısız Anlatımlar” bölümünün ikinci başlığı “Birleşik Sözcükler (Kalıplaşmış Anlatımlar)”dır. Hatiboğlu'nun sözdiziminin ürünü olarak gördüğü birleşik sözcükler tek tek sözcükten oluşsa bile söz diziminde yer almaktadır. Hatiboğlu birleşik sözcükleri eserde "Genellikle iki bazen de ikiden çok sözcük arasında beliren söz dizimi kalıplaşması ve sıkı anlam ilgisidir” (Hatiboğlu, 1982: 36) şeklinde açıklamıştır. Birleşik sözcüklerin tek bir sözcük gibi işlem gördüğünü ve ad soylu olduklarını belirtmiştir. Tamlama ile birleşik sözcük arasındaki farkı bu başlık altında vermiştir. Tamlamalarda sözcükler arasındaki ilgi devamlı değildir. Birleşik sözcüklerde ise bu ilgi devamlıdır. Hatiboğlu'na göre birleşik sözcüklerde sözcükler arasında bir kenetlenme, kalıplaşma vardır.

Birleşik sözcüklerin bazı durumlarda ayrı yazılabileceği gibi bazı durumlarda ayrı yazılmamaları gerektiği bildiren Hatiboğlu, birleşik sözcükler için iki kural

belirlemiştir: 1. Birleşik sözcükler kalıplaşmıştır, bu sebeple sözcüklerin arasına ek veya sözcük girmez; 2. Birleşik sözcükler ad soyundan bir sözcük olurlar. Bu iki kural dışında eylem köküyle kurulabileceğini de ifade eder. Hatiboğlu'na göre birleşik sözcüklerin oluşma amacı yeni sözcükler bulma düşüncesidir. Birleşik sözcüklerin üç yolla oluşabileceğini ifade eden Hatiboğlu eserde bu yolları da sıralamıştır: Anlam kayması yolu ile kurulan birleşik sözcükler, ses kaynaşması yolu ile kurulan birleşik sözcükler, sözcük türleri kayması yolu ile kurulan birleşik sözcükler. Eserde birleşik sözcükleri kuruluş yollarına göre inceleyen Hatiboğlu, bu yolları ayrı ayrı başlıklandırmıştır.

İncelenen ilk başlık “Anlam Kayması Yoluyla Kurulan Birleşik Sözcükler”dir. Bu tür birleşik sözcükler Hatiboğlu tarafından üç bölüme ayrılarak ele alınmıştır: Her iki sözcüğün de gerçek anlamından kayması, birinci sözcüğün gerçek anlamından kayması ve ikinci sözcüğün gerçek anlamından kayması. Bu tür birleşik sözcüklere eserde pek çok örnek veren Hatiboğlu, deyim olarak kullanılan sözcükler dışında kalan tüm birleşik sözcükleri birleşik olarak kabul eder.

Hatiboğlu ikinci alt başlıkta ses kaynaşması ile kullanılan birleşik sözcükleri incelemiştir. Bu tür birleşik seslerin Türkçede çok az olduğunu belirten Hatiboğlu, ses kaynaşmasının nasıl gerçekleştiğini de eserde açıklamıştır. Ona göre birinci sözcüğün son sesi ya da ikinci sözcüğün ön sesi kaynaşarak kaybolur. Eserde bu tür birleşik sözcüklere örnekler vermiş, bunların ses kaynaşması yaşamadan önceki hallerini de incelemiştir.

Hatiboğlu'nun birleşik sözcüklerin oluşumunda belirlediği son yol ise üçüncü “Sözcük Türleri Kayması Yolu ile Kurulan Birleşik Sözcükler”dir. Bu yol ile kurulan birleşik sözcüklerin Türkçede gittikçe çoğaldığını belirten Hatiboğlu, eserde bu tür birleşik sözcükleri tüm ayrıntılarıyla -birleşik sözcükleri belirli geçmiş zaman ile kurulması, emir kipiyle kurulması ve ortaçla kurulması şeklinde- incelemiştir.

Hatiboğlu daha sonra yardımcı eylemlerden kurulan birleşik sözcüklere geçmiştir. Bu tür birleşik sözcükler; bir adla bir eylemden kurulan ve iki eylem kökünden kurulan ulaçlı birleşmiş eylemler olarak ele alınmıştır. “Bir Adla Bir

Eylemden Kurulan Birleşmiş Eylemler”de Hatiboğlu, “etmek, olmak, eylemek” gibi yardımcı eylemlerle kurulan birleşmiş eylemleri incelemiştir. Bu tür yardımcı eylemlerin tek heceli sözcüklerle, iki heceli sözlerle, ses artmasına ya da ses düşmesine uğramayan tek heceli sözcüklerle ve çok heceli sözcüklerle birleşerek birleşmiş eylem kurmasını eserde tüm ayrıntılarıyla işlemiştir.

Birleşik eylemler kurulurken ses türemesi ve ses düşmesi gerçekleştiğinde bu tür birleşik eylemlerin birleşik yazılması gerektiğini belirten Hatiboğlu, eserde pek çok örnekle bu durumu açıklamıştır. Hatiboğlu bu tür birleşmiş eylemlerin yardımcı eylemlerle birlikte kullanıldıklarında hiçbir ses değişimine uğramazlarsa ayrı yazılması gerektiğini belirtmiştir. Çok heceli sözcüklerde bir ses değişimi yaşanmadığı için bu tür birleşmiş eylemler ayrı yazılmıştır.

Bir ad ve bir eylemin birleşiminden kurulan birleşmiş eylemlerden sonra “İki Eylem Kökünden Kurulan Ulaçlı Birleşmiş Eylemler” başlığına geçilmiştir. Bu tür birleşmiş eylemlerin yeterlilik (-e bilmek), tezlik (-i vermek), yakınlık (-e yazmak) ve sürerlik (-a kalmak) eylemleriyle kurulduğunu bildiren Hatiboğlu, bu tür eylemlerin birleşik sözcük olmadıkları halde bitişik yazıldığını belirtmiştir.

Daha sonra Hatiboğlu, birleşik sözcük kurma bakımından sayıların durumunu ele almıştır. Sayı adlarının zorunlu olmadığı sürece ayrı yazılacağını ifade eden Hatiboğlu, banka ve benzeri kurumlarda araya başka sayıların eklenmemesi için bütün sayıları bitişik yazmak gerektiğini belirtmiştir.

Alışveriş ve altüst gibi birleşik sözcükler üzerine eğilen Hatiboğlu, bu gibi sözcükleri “Bazı Sözcüklerin Bitişik Yazılması” başlığında incelemiştir. Bu sözcüklerin kalıplaşmasında başka neden olduğunu belirtir ve birleşik sözcüklerin olumsuzlarının yapılamadığını, sıralarının değiştirilemediğini vurgulamıştır.

“Birleşik Sözcükler” ana başlığının altında pekiştirmelerin durumunu incelemiştir. Pekiştirmeli sözcüklerin sıfat sayılmadığını belirten Hatiboğlu, pekiştirmelerin tek sözcük olduğunu ve ayrı yazılamayacağını açıklamıştır.

Hatiboğlu, anlam yönünden de birleşik sözcükleri ele almış ve birleşik sözcükleri anlam bakımından ikiye ayırıp incelemiştir. Birleşik sözcük kurmak için her iki sözcük gerçek anlamında kalabilir. Bunun haricinde birleşik sözcükte bulunan sözcüklerden ya birinci ya ikinci sözcük ya da her iki sözcük gerçek anlamından uzaklaşabilir.

Hatiboğlu birleşik sözcüklerin hangi ekleri aldıklarının da incelenmesi gerektiği düşüncesindedir. Bunu eserde “Ek Alma Yönünden Birleşik Sözcükler” başlığında incelemiştir. Bu başlık altında birleşik sözcükleri tam kalıplaşanlar, tam kalıplaşmayanlar ve iki durum arasında kalanlar olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. İki durum arasında kalan birleşik sözcüklerin tam kalıplaşma gibi ele alındığını ve birleşik yazdıklarını ifade etmiştir. Hatiboğlu, birleşik sözcüklerin tamamının ad durum eklerini ve iyelik eklerini aldığını belirtmiş, eserde bu ekleri alan birleşik sözcüklere örnekler vermiştir. Aynı zamanda tamlamalarla kurulan bazı birleşik sözcüklerin “-li, -ci” yapım eklerini aldığını belirtmiş ve bu kullanıma uygun örnekleri sıralamıştır. “Oğul” sözcüğüyle yapılan tamlama halindeki birleşik sözcüklere çoğul eki alan “-ler” ekinin getirildiğini vurgulamış ve bu yolla kurulan birleşik sözcükleri örneklendirmiştir.

Birleşik sözcüklerin son başlığı ise “Birleşik Sözcük Olarak Terimlerin Durumu”dur. Hatiboğlu, terimlerin tek bir sözcükten yapılmak istendiğini ancak çok defa ad tamlaması ya da sıfat tamlaması biçiminde kurulduğunu belirtmektedir. Tamlama şeklinde kurulan terimler zamanla kalıplaşır ve birleşik sözcükler halini alır. Hatiboğlu birleşik sözcük olan terim örneklerine de yer vermiştir.

Yargısız anlatımlarda ele alınan son başlık “İkileme”dir. Hatiboğlu, ikilemeleri yargısız anlatımların bir türü olarak değerlendirmektedir. Türkçenin Sözdizimi adlı eserde ele alınan ikilemeler bölümü Hatiboğlu’nun “Hatiboğlu, V. (Kılıçoğlu) (1971). Türk Dilinde İkileme, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara”¹⁰ künyeli eserinin aynısı olarak verilmiştir.

¹⁰ Bkz. 2.1.4. başlık

İkilemelerden sonra ikinci bölüm olan “Yargılı Anlatımlar” bölümüne geçilmiştir. Bu bölüm üçe ayrılarak incelenmiştir: Tümceler, Atasözleri, Deyimler. Tümceler kalıplaşmamış anlatımlar olarak değerlendirilmiş, atasözleri ve deyimler ise kalıplaşmış anlatımlar olarak değerlendirilmiştir.

Hatiboğlu, yargılı anlatımın ilk bölümü olarak tümceleri ele almıştır. Yargılı anlatımların en önemli bölümü olarak gördüğü tümceleri tüm ayrıntılarıyla incelemiştir. Hatiboğlu, tümcelerin en değerli sözcüğünün yüklem olduğunu ifade etmiş, yükleme yakın olan sözcüğün değer kazandığını belirtmiştir.

Tümcelerin alt başlığında “Tümcenin Ögeleri” incelenir. Tümcenin ögelerini “Tümcenin anlaşılmasında başlıca görevi yüklenmiş olan sözcüklere tümcenin ögeleri denir.” (Hatiboğlu, 1982: 100) şeklinde açıklamıştır. Hatiboğlu ayrıca ögeleri önem sırasına göre de incelemiştir. Önem sırasında yer alan ilk öge, Hatiboğlu'nun da en değerli gördüğü, yüklemidir. Yüklemden sonra özne gelmektedir. Önem sırasının sonunda tümleç vardır. Hatiboğlu, tümleçlerin içinde belirtili nesne, belirtisiz nesne, düz tümleç ve dolaylı tümleç ögelerine yer vermiştir. Bu ögeler Hatiboğlu tarafından “esas ögeler” olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında kalan sıfat, belirteç, bağlaç, ilgeç ve ünlemden oluşan ögeleri “yardımcı öge” olarak adlandırmıştır.

Hatiboğlu eserde ilk olarak yüklemi ele almıştır. Tümceyi kuranın yüklem olduğunu belirtmiş ve tümcede yüklem olmadan yargı olmayacağını söylemiştir. Hatiboğlu, yüklem ad ya ad soylu bir sözcükte ya da eylem soylu bir sözcükle kurulduğunu belirtmiştir. Hatta ona göre, bir ses ya da hece ad görevinde bulunuyorsa yüklem olarak kullanılabilir. Ad soylu yüklemelerin addan, sıfattan, adıldan, belirteçten, ilgeçten, bağlaçtan, ünlemden ya da eylemden kurulabileceğini belirten Hatiboğlu bu sekiz sözcük türünü eserde ayrı ayrı başlıklandırıp örneklendirerek açıklamıştır.

Son bölüm olan eylemde yüklem bölümünde eylemlerin önemli bir kolu olan eylemsilerin bazılarında da yüklem yapıldığını belirtmiştir. Bu gibi yüklemeleri “Ortaçtan Yüklem” ve “Eylemlikten Yüklem” başlıkları altında ele almıştır.

“Ortaçtan Yüklem” başlığında bu tür yüklemelerin çok kullanıldığını belirtmiş ve her türlü ortacın yüklem olabileceğini açıklamıştır. Özellikle geçmiş zaman ortacı ile “-dir” ekinin birlikte yüklem olarak çok kullanıldığını ifade etmiştir. Ulaçların ise Türkiye Türkçesinde yüklem yapılamayacağını söyleyen Hatiboğlu bu tür yüklemelerin kullanıldığı pek çok tümce örneğine eserde yer vermiştir.

Hatiboğlu daha sonra diğer yüklem türlerini incelemiştir. İlk incelenen yüklem türü “Tamlamada Yüklem”dir. Tamlamadan kurulan yüklemelerin çok kullanıldığını belirten Hatiboğlu, burada asıl yüklem tamlama değil tamlanan olduğunu belirtmiştir. Yüklemi tamlamadan oluşan tümceleri iki bölümde inceleyen Hatiboğlu, bu tür tamlamaların bir bölümünün ad soylu bir bölümünün de eylem soylu olduğunu ifade etmiştir.

Yüklemlerle ilgili diğer bir başlık ise “İkilemeden Yüklem”dir. Hatiboğlu ikilemelerle kurulan yüklemlerde ikilemelerin tamamının yüklemi oluşturduğunu belirtmiş, ikilemelerden yapılan yüklemelerin iki sözcükten oluştuğunu ifade etmiştir. Ona göre ikilemelerde araya başka bir sözcük girmez, bu yüzden tam kalıplaşma vardır. İkilemelerden yüklem kurulabildiği gibi yüklem de ikilenebileceğini belirten Hatiboğlu bu tür yüklemeleri “Yüklemin İkilenmesi” başlığı altında incelemiştir. İkilemeler gibi yüklemin ikilenmesi de anlatımı güçlendirmek, pekiştirmek için yapılmaktadır.

“Yüklemin Pekiştirilmesi” başlığı altında Hatiboğlu yüklemelerin “de” bağlacıyla pekiştirildiğini ifade etmiş ve bu tür yüklemelerin çoğunlukla aralıklı ikileme biçiminde olduğunu belirtmiştir.

Hatiboğlu, eserinin yüklem bölümünde “olmak” ve “etmek” yüklemelerini ayrıca ele alıp incelemiştir. Bu sözcüklerin çoğunlukla başka bir sözcükle yüklem kurabileceğini, yani yardımcı eylem görevinde olabileceğini belirtmektedir. Ancak bu sözcüklerin az da olsa bağımsız eylemler de oluşturabileceğini de eklemiş ve eserde bu kullanımlara örnek vermiştir. “Olmak” yardımcı eyleminin ad soylu sözcüklerle beraber kullanılabileceği gibi ortaçlarla birlikte de kullanıldığını belirtmiştir. Hatiboğlu, “olmak” yardımcı eylemi dışında “etmek, eylemek, kılmak”

yardımcı eylemleri üzerine de eğilmiş, bu yardımcı eylemlerin kullanıldığı tümce örneklerine yer vermiştir. “imek” eylemine gelince; Hatiboğlu bu ek eylemin yardımcı eylem olduğunu ve bir başka sözcüğün yardımıyla yüklem kurduğunu belirtmiştir. Bildirme eki olan “-dir”¹¹ için Hatiboğlu, çoğu zaman adlarla bazen de belirsiz geçmiş zaman ortacıyla kullanıldığını hatırlatmaktadır. Eserde bildirme ekleriyle kurulan tümce örneklerine de yer vermiştir. Ayrıca, ad durumundaki sözcüklerin ek eylem yardımıyla yüklem kuracağının altını çizmiştir.

Hatiboğlu, bir tümcede birden çok öznenin tek bir yükleme bağlanabileceğini söylemektedir. Bu tümceleri “Ortak Yüklem” başlığı altında değerlendirmiştir. Yüklem bölümünün son başlığı “Yüklem Birliği”dir. Yükleme kullanılan sözcük ve tamlamaları yüklem birliği olarak değerlendiren Hatiboğlu, bu birliklerin çoğunlukla tamlamalardan kurulduğunu belirtmiştir. Eserde yüklem birliğinin olduğu tümce örneklerine de yer vermiştir.

Hatiboğlu “Yüklem”den sonra “Özne” bölümüne geçmiştir. Özne bazı eylemsilerin veya çekimli fiillerin meydana gelmesini sağlayan kişidir. Öznenin en önemli özelliği daima yalın halde bulunmasıdır; özneler iyelik eklerinden birini veya çoğul eki alabilirler. Hatiboğlu bu görüşlerini örneklerle pekiştirmiştir.

Hatiboğlu özneleri öncelikle kişilerine göre ayırarak incelemiş, “Birinci ve İkinci Kişi Özneleri” ve “Üçüncü Kişi Özne” olarak başlıklandırmıştır. İlk olarak birinci ve ikinci kişi öznelerini ele almış ve bu tür özneleri eserde “Birinci kişi, çekimli eylemlerle veya adılarda, konuşan ya da konuşandır. İkinci kişi ise, çekimli eylemlerde veya adılarda dinleyen ya da dinleyenlerdir.” (Hatiboğlu, 1982: 111) şeklinde açıklamıştır. Bu tür öznelerin tekil ve çoğul hallerinin etken ya da edilgen çekimli eylemlerin son eklerinden belli olduğunu ifade etmiştir. Özneleri 1.kişi tekil olan yüklem, 1.kişi çoğul olan yüklem, 2.kişi tekil olanlar yüklem ve 2.kişi çoğul olan yüklem üzerine ayrı ayrı eğilen Hatiboğlu, tüm bu kullanımlarla ilgili örnek tümceler vermiştir. Hatiboğlu, ayrıca sıralı tümcelerde özne-yüklem uyumsuzluğuna dikkat çekmiştir.

¹¹ Vecihe Hatiboğlu “-dir” bildirme eki için eserde koşaç terimini kullanmıştır.

Üçüncü kişi özne bölümünde bu tür özneleri “Üçüncü kişi, çekimli eylemlerde veya adılardan hakkında konuşulan ya da konuşulanlardır.” (Hatiboğlu, 1982: 114) biçiminde açıklar. Bu tür öznelerin etken çatılı eylemlerde belirli veya belirsiz olarak kendini gösterdiğini ifade eden Hatiboğlu, üçüncü kişi öznenin hayvan, bitki, eşya ve kavram adları oluşturduğunu açıklamış, bu tür kullanımlarla ilgili eserde tümce örnekleri vermiştir.

Hatiboğlu, devamında özne türlerini sıralamıştır. Öznelerin eylem çatılarının değişmesine göre çeşitlendiğini ifade eden Hatiboğlu eserde özneleri gerçek özne, sözde özne, örtülü özne, belirsiz özne, ortak özne, pekiştirmeli özne, bağlaçlı özne, açıklayıcıdan özne, seslenmeli özne, kayan özne ve bildirme koşacıyla özne olarak türlere ayırmıştır.

Hatiboğlu ilk olarak gerçek özneyi ele almıştır. Çekimli eylem etkense öznenin gerçek özne olacağını belirten Hatiboğlu, genellikle gerçek özne yerine “özne” dendiğini belirtmiştir. Edilgen eylemde öznenin görevini yüklenen ögenin gerçekteki belirtisiz nesne olduğunu açıklayan Hatiboğlu, bu tür öznelerin sözde özne olduğunu savunmuştur. Edilgen eylemlerden kurulmuş bazı tümcelerde öznenin sözde özne olabildiği gibi örtülü özne olabileceğini açıklamalarına eklemiştir. Eserde bu özne türleriyle ilgili tümce örneklerine de yer vermiştir.

Öznelerin diğer bir türü de belirsiz özne olarak ele alınmıştır. Bu tür özneler eserde “Türkçede bazı eylemlerin 3. Kişi çekimlerinin belli olmayan öznelerine denir.” (Hatiboğlu, 1982: 117) şeklinde açıklanmıştır. Çekimli eylemlerin veya eylemsilerin aynı olan öznesine ortak özne, öznde kişi adıyla birlikte bağlaç veya özlük adlı (dönüşlülük) kullanılan öznelere pekiştirmeli özne ve bağlaçlı tamlamadan kurulmuş özneye bağlaçlı özne adlarını veren Hatiboğlu, bu tür öznelerin kullanıldığı tümce örnekleri vermiştir. Tümcede öznenin yanında yer alan ve özneyi açıklayan sözcüklere açıklayıcıdan özne, öznenin yanında seslenme durumundaki ada ise seslenmeli özne demiştir. Hangi sözcüğün yerini tuttuğu belli olmayan adıldan özneler de yer veren Hatiboğlu, bu tür öznelere kayan özne adını vermiştir. Özne türleri arasında son olarak “Bildirme Koşacıyla Özne” başlığını ele

almıştır. Hatiboğlu'nun koşaç olarak ele aldığı “-dir” bildirme ekiyle kurulan özneler bu bölümde ele alınıp örneklendirilmiştir.

Hatiboğlu, özne türlerini “Yapı Bakımından Özne Türleri” başlığında incelemiştir. Bu başlık altındaki özneler ad, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem ve eylem olmak üzere sekiz sözcük türünden oluşabilmektedirler. Eserde bu sözcük türlerini ayrı ayrı başlıklandırıp açıklamış ve örneklendirmiştir. Bu sekiz sözcük türü dışında ikilemeden, tamlamadan ve eylemsiden de özne oluşturulabileceğini belirten Hatiboğlu bu tür özneleri de ayrıntılarıyla incelemiştir.

Özne yüklem uygunluğu Hatiboğlu tarafından özne başlığı altında incelenen bir diğer konudur. Hatiboğlu Türkçede genellikle özne çoğul olsa bile yüklem tekil olduğu belirtmiş ancak bazı tümcelerde yüklem çoğul olabileceğini de eklemiştir. Öznenin cansız varlık olduğu durumda özne çoğul olsa bile yüklem tekil olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda özne organ adlarından kurulduysa yüklem her zaman tekil olduğunu belirtmiştir. Özne yüklem uygunluğunu tümce örnekleri vererek açıklayan Hatiboğlu, bu konuyu tüm yönleriyle değerlendirmiştir. Daha sonra “Saygı Çoğulu” adı altında bazı durumlarda çoğul özne veya çoğul yüklem kullanılmasını ele almıştır. Özne başlığının son alt başlığı “Özne Birliği”dir. Hatiboğlu özne birliğini eserde “Özneyle birlikte kullanılan sözcük ve tamlamalara özne birliği denir.” (Hatiboğlu, 1982: 126) şeklinde açıklamıştır. Hatiboğlu, bu tür kullanımlarla ilgili de eserde pek çok tümce örneğine yer vermiştir.

Hatiboğlu, son olarak “Tümleş”i ele alınmıştır. Tümleci “Genellikle, eylemin anlamını çeşitli yönlerden tümleyen, tamamlayan ve ad durumlarından birinde bulunan ya da ilgeç alan ad veya tamlamaya denir.” (Hatiboğlu, 1982: 128) şeklinde açıklamıştır. Ayrıca tümceleri eylem tümleçleri ve ad tümleçleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. İlk olarak eylem tümleçlerini incelemiştir. Eylem tümleçlerinin ad durum eklerinden birini alabileceği gibi yalın durumda da bulunduğunu açıklayan Hatiboğlu, bu tümleçlerde ilgeçlerin de kullanıldığını belirtmiştir. Tümleçlerin aldığı ad durum eklerinin büyük önemi olduğunu söyleyen Hatiboğlu tümleçleri aldıkları ad durumuna göre veya aldıkları ilgeçlere göre altı gruba ayırmıştır: Yalın tümleş, belirtmeli tümleş, yönelmeli tümleş, kalmalı tümleş, çıkmalı tümleş, ilgeçli tümleş.

Hatiboğlu tümleş başlığı altında nesneleri de incelemiştir. Nesneyi “Eylemin anlamını, çok yakından tamamlayan, etkileyen yalın veya belirtme durumunda bulunan tümleş nesne denir.” (Hatiboğlu, 1982: 128) şeklinde tanımlamış ve tümce örnekleri vererek nesnenin tümce içindeki yerini belirtmiştir. Tümceleri belirtili nesne ve belirtisiz nesne olarak ayırmıştır. Nesne başlığının alt başlığı olarak “belirtisiz nesne” başlığını kullanmıştır. Belirtisiz nesnelerin geçişli eylemle yalın durumda kullanıldığını ifade eder. Belirtisiz nesnelerin ilk alt başlığı “Köktaş Tümleş” şeklindedir. Bu tür tümcelerin eylemle aynı kökten geldiğini çok kez yalın halde bulunduğunu belirten Hatiboğlu, örnek tümceler vererek bu tür tümleşleri açıklar (çizgi çizmek). Belirtisiz tümleşlerin diğer bir alt başlığı “Düz Tümleş” şeklindedir. Özellikle yardımcı eylemlerle kullanılan ve yalın durumda bulunan tümleşlere “Düz Tümleş” adını veren Hatiboğlu, bu tür tümleşleri Eylemsilerin Düz Tümleş Oluşu, Eylemsilerin Düz Tümleş Alışı ve İkilemeden Düz Tümleş şeklinde ayrı başlıklar kullanarak incelemiş ve tümce örnekleri vermiştir.

Nesnelerin bir diğer alt başlığı “Belirtili Nesne” şeklindedir. Hatiboğlu, belirtili nesnenin geçişli eylemin anlamını bütünüyle tamamladığını ve eylemi doğrudan etkilediğini belirtmiş, belirtili nesnenin daima belirtme durumunda bulunduğunu tespit etmiştir. Belirtili nesneleri kuruluşlarına göre tüm ayrıntılarıyla inceleyen Hatiboğlu, tümcelerle belirtili nesneyi örneklemiştir. Belirtili nesnelerin içinde “Ortak Nesne” alt başlığını kullanan Hatiboğlu, ortak nesnenin çekimli eylemlerin ve eylemsilerin anlamını tamamlayan aynı nesneye verilerek ad olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, ortak nesne yalnızca belirtili nesnede görülebilir.

Belirtisiz veya belirtili nesnelerle ilgili kullanılan sözcük gruplarına nesne birliği adını veren Hatiboğlu, nesne birliğini belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki gruba ayırarak incelemiştir. Hatiboğlu’nun nesne bölümünde incelediği son başlık ise “Seslenmeli Tümleş”dir. Hatiboğlu, seslenmeli tümleci “Eylemin anlamına hitap kavramı katan ve seslenme durumunda bulunan tümleş seslenmeli tümleş denir.” (Hatiboğlu, 1982: 135) şeklinde açıklamış ve tümce örnekleri üzerinden seslenmeli tümleci değerlendirmiştir.

Hatiboğlu, tümleçlerin ikinci başlığı olan “Dolaylı Tümleç”te, dolaylı tümleci eylemin anlamını yer, zaman, sebep, nitelendirme veya ölçü bakımından tamamlayan öge olarak tanımlar. Dolaylı tümleçlerin yönelme, kalma ve çıkma durumlarından birini alması gerektiğini, ayrıca ilgeçle de kurulabildiğini belirtir. Hatiboğlu zarf tümlecini öğeler arasına koymamış ve dolaylı tümlecin içinde değerlendirmiştir. Dolaylı tümleçleri yönelmeli tümleç, kalmalı tümleç ve çıkmalı tümleç olmak üzere aldığı durum eklerine göre ayrı ayrı ele alan Hatiboğlu, tümleç örnekleri vererek açıklamalarını somutlaştırır.

Dolaylı tümleçlerin içinde yer alan ilgeçli tümleçleri de ayrı bir başlık altında inceleyen Hatiboğlu, bu tür tümleçlerin ilgeçli tamlamayla kurulduğunu belirtir ve “ile, için” gibi ilgeçlerle kurulan dolaylı tümleç örnekleri verir.

“Ad Tümleçleri”ni Adların anlamını yer, zaman, sebep, nitelik ve madde bakımlarından tamamlayan şeklinde açıklayan Hatiboğlu, bunu tümcelerle örneklemiştir.

Hatiboğlu, tümcenin öğelerinden sonra “Tümce Türleri” başlığına geçmiştir. Tümce türleri, yargıları anlatırken türlü biçimlere girdiğini belirten Hatiboğlu, Türkçedeki tümce türlerinin sayılı ve belli olduğunu söyler. Hatiboğlu, tümce türleri yapı, yargı ve yüklem bakımından üç türe ayırarak incelemiştir. İlk olarak “Yapı Bakımından Tümce Türleri” başlığı altında tümcede yapıyı ele almış, tek çekimli eylemle kurulan tümceye yalın tümce adını vermiştir. Bu tür tümce türlerinin yüklemine göre ad tümcesi veya eylem tümcesi olabileceğini ve çekimli eylemin yerine göre devrik biçimde kullanılabileceğini belirtmiştir. Hatiboğlu, yalın tümce türleri ile ilgili başka örnekler de vermiştir.

Yapı bakımından ikinci olarak ele alınan tümce türü “Birleşik Tümce”dir. Hatiboğlu, birleşik tümce türünde birden çok çekimli eylem kullanıldığını, temel tümceye bağlanan yan tümce, iç tümce ve ara tümce türlerinden oluştuğunu belirten Hatiboğlu, bu tümce çeşitlerini ayrı ayrı açıklamıştır. İlk olarak “Temel Tümce”yi ele alan Hatiboğlu, bu tür tümce türlerinin yan yargıların yanında asıl yargıyı belirttiğini açıklamıştır. “Yantümce”, temel tümcenin verdiği kavramı bir koşula, nedene

bağlayan tümcedir ve temel tümceye yardımcı bir unsurdur. Çekimli eylemlerden sonra aldığı “ki” bağlacıyla bağlanan tümce “Bağlaçlı Yantümce”dir. Birleşik tümcelerde, dilek kipiyle kurulan ve temel tümceye bağlanan yan tümce ise “Dilekli Yantümce”dir. Yan tümcenin yüklemi koşulla birlikte emir veya istek kipiyle kuruluyorsa bu tür birleşik tümceler “Koşullu Yantümce”dir. Yan tümcenin “gibi” ilgeciyle kurulduğu tümceye “İlgeçli Yantümce”, “değil” sözcüğüyle kurulan tümceye “Olumsuzluk Koşacıyla Yantümce”, “mi” soru ekiyle kurulan tümceye “Sorulmuş Yantümce” ve ikilemeyle kurulan tümceye ise “İkilemeli Yantümce” adını vermiştir. Hatiboğlu, bu tür yan tümcelerin kullanıldığı tümceleri çeşitli örnekler vererek somutlaştırmıştır.

Hatiboğlu, yapı bakımından tümceler başlığı altında incelediği “Aratümce”yi tümcelerin anlamını biraz daha açıklamak için araya giren ve gerektiğinde bağımsız kullanılan tümce şeklinde açıklamıştır. Aynı başlık altında ele aldığı “Girişik Tümce”yi, temel tümce ile bir veya birkaç eylemsiden kurulan tümce olarak tanımlamıştır. Hatiboğlu, girişik tümceleri ortaçlar veya ulaçlarla kurulan olarak ayırmış, bunları örnek tümcelere açıklamıştır.

“Sıralı Tümce” bölümünde, sıralı tümceleri anlam yakınlığıyla bağlanmış tümceler olarak açıklamış, öge ortaklığına göre “Bağımlı Sıralı Tümce” ve “Bağımsız Sıralı Tümce” adı altında ikiye ayırarak incelemiştir.

Yapı bakımından tümcelerin bir diğer alt başlığı ise “Devrik Tümce”dir. Hatiboğlu, devrik tümceyi; dikkati yargıya çekmek için yüklemnin özne, nesne ya da tümleçlerden önce kullanılması şeklinde açıklamıştır. Devrik tümcelerin şiirlerde bol bol kullanıldığını belirten Hatiboğlu, şiirlerden aldığı tümcelere durumu örneklemiştir.

Yapı bakımından tümcelerin son başlığı “Kesik Tümce”dir. Hatiboğlu, kesik tümceyi; genellikle yüklemi ama bazen de başka öğeleri söylenmemiş tümce olarak açıklamıştır.

Hatiboğlu yargı bakımından tümceleri “Yargı Bakımından Tümce Türleri” başlığı altında, olumlu, olumsuz ve sorulu olmak üzere üç kısma ayırarak incelemiştir. Olumlu tümcelerin olumlu yargı bildirdiğini belirten Hatiboğlu, olumsuz tümcelerin de aynı şekilde olumsuz yargı bildirdiğini belirtmiştir. Olumsuz eylem tümceleri “-me” ekiyle, ad tümceleri ise “değil” sözcüğüyle olumsuzlanmaktadır. Bunun dışında “ne ne” bağlacıyla ve “yok” sözcüğüyle de olumsuz tümce yapılabilmektedir.

Sorulu tümceleri “Herhangi bir ögesinde soru kavramı bulunan tümce.” (Hatiboğlu, 1982: 151) olarak tanımlayan Hatiboğlu, sorulu tümceleri eylem ve ad şeklinde ayırarak değerlendirmiştir. Sorulu eylem ve ad tümceleri “mi” ekiyle kurulmaktadır. Soru ekinin tümceye kattığı farklı anlamları da ayrı ayrı başlıklar altında açıklamıştır. Bunların içinde pekiştirme, zaman, kesinlik ve incelik anlamları yer almıştır. Hatiboğlu, sorulu tümcelerin içinde soru adıları ve soru belirteçlerini de incelemiştir.

Hatiboğlu, tümceleri son olarak yüklem bakımından incelemiştir. Yüklem türü değiştikçe tümce türünün de değiştiğini belirten Hatiboğlu, bu türleri “Yüklem Bakımından Tümce Türleri” başlığı altında ele almıştır. Hatiboğlu, yapı bakımından tümceleri ad tümcesi ve eylem tümcesi olarak ikiye ayırmıştır. Hatiboğlu, ilk olarak ad tümcelerini ele alır. Yükleme ek eylemle ya da yargı bildiren ad soylu bir sözcükle kurulan tümceye ad tümcesi adını veren Hatiboğlu, Türkçede ad tümcesinin çok kullanıldığını belirtmiş, ayrıca bir adı tümce haline getiren “-dır” eki üzerinde de durmuştur.

Yüklem bakımından tümcelerin ikincisi eylem tümcesidir. Hatiboğlu, eylem tümcesini bildirme veya isteme kiplerinden biriyle kurulan tümce olarak açıklamıştır. Eylem tümcelerini bildirme ve isteme tümcesi olarak iki gruba ayırmış ve bunları ayrı ayrı başlıklar altında incelemiştir. Yükleme bildirme kiplerinden geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zaman kipiyle kurulan tümceye bildirme tümcesi adını veren Hatiboğlu, ardından “İsteme Tümlecisi” adını verdiği tümce türüne geçmiş, bunu da istek tümcesi, emir tümcesi, gereklilik tümcesi ve ünlem tümcesi olarak ayırmıştır.

Hatiboğlu, istek ve dilek kipiyle kurulan tümcelere istek tümcesi, emir kipiyle kurulan tümcelere emir tümcesi, gereklilik kipiyle kurulan tümcelere gereklilik tümcesi¹² ve ünlem kavramı veren tümcelere ünlem tümcesi adını vermiştir. Hatiboğlu, bu tümce türlerini ayrı ayrı başlıklandırarak örnekleyip açıklamıştır. Daha sonra birleşik zaman kipleriyle (hikaye, rivayet, koşul) kurulan tümcelere geçmiş, bunları da “Birleşik Zaman Bakımından Yükleme” başlığı altında incelemiştir.

Hatiboğlu, yüklemi bakımından tümce türlerinin içinde “Tümce” alt başlığını kullanmıştır. Girişik tümcelerde, eylemsiyle kurulana yargısız anlatma tümce adını veren Hatiboğlu, eserde girişik tümce örneklerine yer vermiş ve tümce bölümlerini ifade etmiştir. Tümcesinden sonra “Tümce” bölümünün son alt başlığı olan “Yüklem Bakımından Tümce Türleri ve Ulaçlı Birleşmiş Eylemler” başlığına geçmiştir. “Yüklem bakımından tümceyi etkileyen özelliklerden biri de, yüklemün ulaçlı birleşmiş eylemden kurulmasıdır.” (Hatiboğlu, 1982: 181) diyen Hatiboğlu, ulaçlı birleşmiş eylemleri “yeterlilik, tezlik, sürelik, yakınlık” şeklinde ayırarak incelemiştir.

Yargılı anlatımların ikinci bölümünde “Atasözleri”ni ele almıştır. Hatiboğlu, atasözlerini kalıplaşmış anlatımlar içinde değerlendirmiştir. Hatiboğlu, atasözünü, “Atasözleri (Proverbs, Maxims, Sprichwörter,) atalardan kalmış belirli kalıplar içinde yol gösterici, akıl öğretici tümcelerdir. Bu tümceler geleneklerin etkisinde hazır akıllar ve hazır öğütler oldukları için kolaylıkla benimsenir.” (Hatiboğlu, 1982: 182) şeklinde tanımlamıştır. Atasözlerinin kalıplaşmış tümce olduğunu belirten Hatiboğlu, atasözlerinin bir iki sözcüğü değişse bile kalıbın bütünüyle değişmediğini belirtmektedir. Bu bakımdan atasözlerinin tümce olarak biçimleri bellidir. Atasözlerini biçim yönü ve anlam yönü olmak üzere iki bölüme ayırarak inceleyen Hatiboğlu, ilk olarak atasözlerinin biçim yönlerini ele almıştır. Bu bölümde atasözünü oluşturan tümcelerin 3. kişi gösteren geniş zamanlı eylemlerle veya 2. kişi

¹² Hatiboğlu, gereklilik kipi yerine “gereklik” gereklilik tümcesi yerine “gereklik tümcesi” kavramlarını kullanmıştır.

emir kipiyle oluşturan eylemlerle kurulduğunu belirtmiş, bu eylemlerle kurulan atasözlerine örnekler vermiştir.

“Atasözlerinde Kalıplaşma” alt başlığında, atasözlerinin deyimlerden daha kuvvetli bir kalıplaşma içinde olduğunu belirten Hatiboğlu, atasözlerinin büyük değişikliklere uğramadığını ve çekim ekleri almadıklarını açıklamıştır. Atasözleri uzun değildir ve kullanılan sözcükler arasında kalıplaşmalar vardır.

“Atasözleri ve Deyimler” alt başlığında, Hatiboğlu, atasözleri ve deyimlerin benzer ve farklı yönlerini ele almıştır. Atasözlerinin deyim gibi kullanımlarının olduğunu belirtmiş, bu tür kullanımları “Atasözlerinden Deyim” başlığı altında incelemiştir. Atasözlerinden oluşturan deyimlere eserinde örnekler veren Hatiboğlu, bu şekilde oluşturulan deyimlerin atasözü olmadığını, bu tür deyimlerin ancak yaygın atasözlerinden yararlanılarak kullanılan deyimler olduğunu savunmaktadır.

“Atasözlerinde Eskime” başlığı altında atasözlerinin zaman ve koşullara göre eskidiğini belirten Hatiboğlu, bu eskimenin ancak yeni sözler katarak önlendiğini ifade etmiş ve bunu örneklerle açıklamıştır. “Atasözleriyle Nazım” alt başlığında ölçülü sözler olan atasözlerinin kolaylıkla nazma çevrilebildiğini belirtmiş ve bu atasözlerinden örnekler vermiştir. “Atasözlerinde Kafiye” alt başlığında, atasözlerinin kafiyeli olması sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılıp korunabildiğini ileri sürmüştür. Hatiboğlu, çoğu halkın malı olan atasözlerinin, bölge ağızlarının da bol bol kullanıldığını “Atasözleri ve Bölge Ağızları” başlığında değerlendirmiştir.

“Türkçenin Sözdizimi” adlı eseri yazdığı döneme kadar pek az bölgeden atasözleri derleme çalışması yapıldığını bildiren Hatiboğlu, atasözleriyle ilgili yapılan çalışmaların eksik yönlerine de değinmiştir. Hatiboğlu, bölge ağızlarında kullanılan atasözlerine örnekler verdikten sonra atasözlerinin lehçelerdeki durumunu “Atasözleri ve Lehçeler” alt başlığında inceler. Bu başlık altında; bir dilin tüm lehçelerinde ortak olan atasözlerinin bulunabildiğini, buna karşılık başka lehçelerde bulunmayan ve sırf o lehçeye özgü halde bulunan atasözlerinin varlığının da savunan Hatiboğlu Kazancadan, Türkiye Türkçesinden ve Kazakçadan örnekler vermiştir.

Hatiboğlu, “Atasözlerinin Anlam Yönü” başlığı altında atasözlerinin anlam yönüne değinmiştir. Hatiboğlu, atasözleriyle ilgili “Bütün atasözlerinde bir hikmet, bir öğüt, bir deneme, özlü bir düşünce vardır; atasözünün doğrulu herkesçe kabul edilir.” (Hatiboğlu, 1982: 190) şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Bu yönüyle atasözleri için “hazır akıllar” kavramını kullanır. Hatiboğlu, darbimesel ve atasözleri arasındaki farkları da değerlendirmiştir.

Tıpkı atasözleri gibi, Hatiboğlu darbimeselleri de, soyut kavramlar taşıdığı için, atasözlerinin içinde değerlendirir; ancak atasözlerinin somut anlamları da karşıladığını ekler.¹³ Darbimesellerden sonra vecizeleri de atasözleri ile karşılaştıran Hatiboğlu, vecizeleri sahipleri belli, kısa, ahenkli, özlü sözler olarak tanımlamış, bu yönüyle atasözlerinden ayrıldığını belirtmiştir. Ayrıca iyi vecizelerin sayısının çok az olduğunu Türkçede vecizelerin yerini atasözlerinin doldurduğunu açıklamıştır. Atatürk’ün birçok sözünün vecize olduğunu ifade eden Hatiboğlu, eserinde Atatürk’ün vecizelerine de yer vermiştir.

“Deyimler” bölümünde, Hatiboğlu kalıplaşmış anlatımlar içinde değerlendirdiği deyim teriminin Türkçenin yeni bulduğu bir sözcük olduğunu belirtir. Bundan önce deyim yerine “tabir” kullanılmaktadır. Hatiboğlu, deyimi “Deyim, anlatım gücünü artırmak için, az çok mantık dışına kayan, bazı sözcükleri değişmediği halde bazıları değişip çekimlere giren kalıplardır.” (Hatiboğlu, 1982: 194) şeklinde açıklamıştır. Hatiboğlu, deyimleri atasözlerinde yaptığı gibi biçim ve anlam yönü olmak üzere iki başlıkta incelemiştir.

İlk bölüm, “Deyimlerin Biçim Yönü” adını taşır. Hatiboğlu, deyimlerin en az iki, en çok yedi, sekiz sözcükle kurulduğunu belirttikten sonra şunları not eder: Çok uzun deyimler çok defa unutulmaktadır; tek sözcüklü deyimler ise mümkün değildir. Çoğu zaman deyimler birleşik sözcüklerle karıştırılmaktadır; halbuki deyimler bileşik sözcüklerden farklıdır.

¹³ Güncel Türkçe Sözlükte darbimesel sözcüğü atasözünün eskimiş şekli olarak açıklanmıştır.

“Deyimler ve Birleşik Sözcükler” başlıklı bölümde deyim ile birleşik sözcükler arasındaki farkları ele almıştır. Birleşik sözcüklerde anlam kayması yoluyla benzetme yapıldığını, deyimlerde ise mantık dışına çıkma yolu ile anlam kaymasının gerçekleştiğini belirtmiş, ayrıca birleşik sözcüklerin çekim eki alamadıkları halde deyimlerin çekim eki alabildiklerini söylemiştir.

Hatiboğlu, deyimleri biçim yönünden yargılı ve yargılı olmayan olarak iki grupta incelemiştir. İlk olarak yargılı olan deyimler ele alınmıştır. Deyimlerin tümce biçiminde, eylemlikle ve emir kipiyle kurulabileceğini belirten Hatiboğlu, bu tür kullanımlarla ilgili pek çok deyim örneğine eserinde yer vermiştir. Yargılı olmayan deyimlerin ise tümce içinde kullanılan hazır kalıplar olabileceği gibi bu kalıpların sıfat şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Deyimlerin de atasözleri gibi kafiyeli olduğunu belirten Hatiboğlu, bu sayede deyimlerin akılda kalacağını açıklamıştır.

Hatiboğlu, sayı adlarının da deyimlerde sıkça kullanıldığını açıklamış, eserde sayı adlarının kullanıldığı deyimlere örnekler vermiştir. Ayrıca bazı deyimlerin olumsuz şekliyle kalıplaştığını bildirmiştir.

Hatiboğlu, “Deyimlerin Anlam Yönü” başlığı altında deyimlerin anlam yönünü ele almıştır. Deyimler hakkında, “Deyimlerde her şeyden önce anlamda bir mübalağa yönü, mantık dışına kaçma çabası vardır. Hatta deyimlerde, olağanüstü manzaralar, hayaller, resimler çizilmeğe çalışılır.” (Hatiboğlu, 1982: 202) diyen Hatiboğlu, anlatım gücü yüksek bazı deyimlerin, Nasrettin Hoca veya Bektaşî hikayelerinden alındığını belirtmiştir. Deyimlerde karşıt anlamlı sözcüklerden de yararlanıldığını belirten Hatiboğlu, deyimlerin bir kısmının ise hayır, dua veya beddua şeklinde kullanıldığını eklemiştir.

Deyimlerin son alt başlığı ise “Deyimler ve Argo”dur. Burada Hatiboğlu, deyim ve argonun ortak ve farklı yönlerini ele almıştır. Argoların az çok deyimleşmiş tümceler olduğunu ifade etmiş ve çeşitli argo örnekleri vermiştir. Hatiboğlu, eserin sonuna geniş bir bibliyografya eklemiştir.

Türkçede söz dizimi üzerine eser veren ilk dil bilimcilerden olan Hatiboğlu, “Türkçenin Sözdizimi” eseriyle Türk dilinde eksik kalan bu noktayı aydınlatmayı amaçlamıştır. Söz dizimini içinde sadece tümceler değil aynı zamanda tamlamaları, birleşik sözcüklerin ve ikilemelerinde incelenmesi gerektiği görüşünde olan Hatiboğlu, söz dizimini tüm yönleriyle incelemiştir.

2.1.6. Pekiştirme ve Kuralları

Vecihe Hatiboğlu tarafından kaleme alınan “Pekiştirme ve Kuralları” başlıklı kitap, 1973 yılında Türk Dil Kurumu yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Pekiştirme terimini kullanan ilk dil bilimci Vecihe Hatiboğlu’dur. Ondan önce Tahsin Banguoğlu’nun “berkitme” teriminini kullandığı görülmektedir. “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” adlı eserinde Hatiboğlu, pekiştirme ile ilgili pekiştirmeli ad, pekiştirmeli belirteç, pekiştirmeli kelime, pekiştirmeli özne, pekiştirmeli sıfat, pekiştirme vokali maddelerini açıklamıştır. Pekiştirmeli kelime maddesinde pekiştirmeyi “Türkçede çok defa sıfatın, bazen adın ilk hecesindeki ünlünün, baştaki ünsüzle birlikte, -p-, -m-, -r-, -s- ünsüzlerinden biriyle veya ünlüyle başlayan bir adın ya da sıfatın yalnız -p- ünsüzüyle kapatılmasından meydana gelen hecenin, aynı sıfatın veya aynı adın başına eklenmesiyle kurulan kelime.” (Hatiboğlu, 1982: 70) olarak tanımlamış ve pekiştirme örneklerine yer vermiştir. Hatiboğlu’nun eserinden sonra dil bilimciler pekiştirme terimini kullanmaya başlamışlardır. (Banguoğlu, 1972: 348)

Hatiboğlu, ön sözde, eseri kaleme alma sebebini açıklamıştır. Türkçede pekiştirme olayının küçümsendiğini ifade eden Hatiboğlu, pekiştirmenin konuşma dilinin bir özelliği sanıldığı için ayrıntıyla ele alınıp işlenmediğini yazmaktadır. Onun kitabına kadarki çalışmalarda da pekiştirme kuralları aranmışsa da bütüncül bir yapı bütünüyle ortaya konulamamıştır. Hatiboğlu, kendi eseri için, “Bu araştırmada, pekiştirme kuralları örnekleriyle teker teker incelenecek, Türkçenin ses güzelliğine, ses uygunluğuna verdiği büyük önem, kesin sonuçlarla açıklanacak.” (Hatiboğlu, 1973: 8) diyerek ayrıntılı bir kurallandırma çabasına girişeceğini sezdirmektedir.

Pekiştirme olayı bazı sözcüklerin ilk hecelerinin ikilenmesiyle oluşur. Hatiboğlu pekiştirmenin sözcüğün anlamını yoğunlaştırmak, anlatım gücünü arttırmak için kullanıldığını söyler. Pekiştirme olayını bir tür ikileme olarak gören Hatiboğlu, ön sözde pekiştirme ile ikileme arasındaki benzerlik ve farklılıkları ele almış, pekiştirmenin nasıl kurulduğunu kısaca anlatmış ve örneklendirmiştir. Pekiştirmelerde bulunan ses uygunluğunun oluşması için ince yollara başvurulduğunu ifade eden Hatiboğlu, pekiştirmenin sağladığı faydaları “Türkçede söz sanatı ile uğraşanların, ozanların, yazarların pekiştirme olayındaki ses düzenini, anlam yoğunlaştırmada dilin aradığı uygun ve güzel ses bütünlüğünü göz önünde bulundurmaları kendilerine ölçsüz yarar sağlar.” (Hatiboğlu, 1973: 10) biçiminde açıklamıştır.

Giriş bölümünde, Hatiboğlu pekiştirmenin, anlamı güçlendirmek amacıyla psikolojinin yarattığı bir tekrar yöntemi olduğunu ifade etmiştir. Hatiboğlu, pekiştirmenin belirli kurallar dâhilinde kurulduğunu, örneğin pekiştirmede ilk hecenin olduğu gibi tekrar edilemeyeceğini, böyle bir kullanımın dilde tutukluk yaratacağını belirtmektedir. Pekiştirmede kullanılan konsonlardan “Türk dilinin ses düzeninde böyle bir etkiyi yaratabilecek ünsüzleri bulup seçmek bir dil dehası işidir. Pekiştirmede kullanılmak üzere seçilen dört ünsüz, “p, m, s, r” ünsüzleri, birer birer incelenince görülür ki ancak bu ünsüzler, Türkçenin ses düzeninin içinde bir ayrıcalık yaratarak sözcüklerin öteki seslerini bastırabilirler.” (Hatiboğlu, 1973: 11) biçiminde söz eden Hatiboğlu, seçilen bu konsonların Türkçenin ses düzenindeki denge ve mantığı hatta dehayı gösterdiğini savunur.

Eşsiz ses düzeni olan pekiştirmeler Türkçede ilk çağlardan beri kullanılmaktadır. Bu sebeple Hatiboğlu da “Tarih Boyunca Pekiştirme” başlığını ele almıştır. Pekiştirme konusuna ilk olarak Uygur metinlerinde az da olsa rastlanan “kıpkızıl” örneğini vererek başlar. Kaşgarlı Mahmud’un Divan’ında pekiştirme olayının önemle yer aldığını belirten Hatiboğlu, Kaşgarlı’nın eserinde verdiği örneklere kendi eserinde geniş bir yer ayırmıştır. Hatiboğlu, “Kaşgarlı’nın verdiği örneklerin bolluğuna, açıklamaların genelliğine bakılacak olursa pekiştirme yönteminin Kaşgarlı’dan çok önce de kullanıldığı ileri sürülebilir. Belki de, yazı dilinin değil de, konuşmanın bir özelliği sayıldığı için Kaşgarlı’dan önceki Türkçe

kaynaklarda pekiştirme örneğine, yok denecek ölçüde, az rastlanmaktadır.” (Hatiboğlu, 1973: 14) diyerek pekiştirmenin Türk dilindeki önemini vurgular. Daha sonra Abu Hayyan’ın “Kitâb al-İdrâk Li-Lisân al-Atrâk” eserini ele alan Hatiboğlu buradaki pekiştirmeleri ele almış ve örneklerle açıklamıştır.

Dede Korkut’ta yer alan pekiştirmelere de değinen Hatiboğlu burada yer alan “kap kayalar” pekiştirmesi üzerinde ayrıca durmuştur. Osmanlı döneminde kullanılan pekiştirmelerin az çok değişikliklerle bugün de görüldüğünü söylemiş ve örnekler vererek açıklamalarını desteklemiştir. Bu konuda Bergamalı Kadri’nin “Müyessiret-Ül- Ulûm” adlı eserindeki örneklerden yararlanan Hatiboğlu bu eserde verilen pekiştirmelerin bazılarının biçiminin değiştiğini bazılarının ise artık kullanılmadığını açıklamıştır. Hatiboğlu, pekiştirme konusuyla ilgili kendi çalışmasından önce yapılan çalışmalara da yer vermiştir.

Eserin ilk ana başlığı “Pekiştirme Olayı”dır. Hatiboğlu’na göre Türkçede anlama önem vermek, güç katmak gerektiğinde, pekiştirmede olduğu gibi ilk başvurulacak yol, uygun ve güzel sesleri bulup seçmektir. Pekiştirme olayında pekiştirilecek sözcük için uygun sesler bulunması şarttır. Bu nedenle, pekiştirmeyi sağlayan konsonlara bu bölümde kısaca yer veren Hatiboğlu uygun ve güzel sesleri bulup kullanmanın önemine dikkat çekmiştir.

“Pekiştirme Olayı” ana başlığı altında ilk olarak “Pekiştirmede Teksesten Kaçış” başlığı işlenir. Hatiboğlu burada, pekiştirmelerde aynı sestten kaçıldığını ifade eder. Sözcüğe getirilecek herhangi bir ses parçasının o sözcükle birlikte ses bütünlüğü sağlaması gerekir. Bu sebeple pekiştirmelerde aynı konsonlar kullanılmaz. Bu sayede tek sestten, tekrardan kaçılır.

İkinci alt başlık “Pekiştirmede Ters Orantı”dır. Sözcükleri pekiştirmek amacıyla daha çok “p” konsonunun kullanıldığını belirten Hatiboğlu, “p” sesinin kullanım sıklığının nedenini, “p” konsonunun patlayıcı bir konson olması sebebiyle daha çok dikkat çekmesine bağlamıştır. Ayrıca bu ses kesik, süresiz bir ses vermesiyle durak yapmayı sağlamaktadır. Bu sebeple vokal ile başlayan sözcükler ne

kadar çok heceden oluşursa oluşsun “p” konsonu ile pekiştirilmektedirler. Pekiştirmede ters orantıyı sağlayan “p” konsonudur.

Üçüncü alt başlık “Pekiştirmede Ses Üstünlüğü”dür. Hatiboğlu, Türkçenin pekiştirme için seçtiği tüm konsonların belli başlı özellikleri olduğunu söylemiş, özellikle bütün sesleri bastıran bir konson olan “s” konsonunun (kaskatı örneğindeki gibi) üzerinde durmuştur

Pekiştirmeyi oluşturan konsonlar “Pekiştirme Ünsüzleri” başlığı altında tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Pekiştirmeyi sağlayan “p, m, s, r” konsonlarını Hatiboğlu bu başlık altında incelemiş, eklendikleri sözcüğe neye göre eklendiklerini ortaya koymuştur. Bu konsonların (s konsonu dışında) ortak özelliği Türkçe sözcüklerin başında bulunmamasıdır.

Pekiştirmede ilk olarak “p” konsonunu ele alan Hatiboğlu, bu bölümde “bol sesli” terimini kullanmıştır. Bol sesli terimini, “Sözcük ünlü ile başlıyorsa yani önsesi ünlü ise, bol sesli bir sözcük sayılır.” (Hatiboğlu, 1973: 18) şeklinde açıklamıştır. Az ses veren fakat patlayıcı olduğu için dikkat çeken bir konson olan “p” konsonu, bol sesli bir sözcüğün önüne getirilerek pekiştirmeyi oluşturmaktadır. Eğer sözcük “b” ve “p” dışında bir konsonla başlıyorsa ve sözcüğün ilk hecesi vokalle veya sürekli bir konsonla bitiyorsa pekiştirmede yine “p” konsonunun kullanıldığını açıklamış ve örnekler vermiştir (depderin).

Pekiştirmeyi sağlayan “p” konsonundan sonra “s” ve “m” konsonları ele alınmıştır. Bir sözcük “p” veya “b” konsonlarıyla başlıyorsa aynı sesin tekrarı konuşmada tutukluk yaratacağı için pekiştirmede “p” konsonu kullanılmaz. Bu sebeple “b” veya “b” konsonuyla başlayan sözcüklerin pekiştirilmesinde “m” veya “s” sesi kullanılır (pespembe). Sözcük yalnızca akıcı konsonlardan kurulmuşsa ya da sözcükte “d, t, c, ç” gibi diş konsonlarından biri varsa ıslıklı bir diş konsonu olan ve diğer diş konsonlarını bastıran “s” konsonu pekiştirmede kullanılır. “m” konsonunun pekiştirmeyi sağladığı sözcükler bölümünde Hatiboğlu, az sesli terimini kullanmış bu terimi “Sözcük tek heceli ise, az sesli sayılır.” (Hatiboğlu, 1973: 19) şeklinde açıklamıştır. Az sesli sözcüklerin bol sesli duruma gelmesi için pekiştirmede “m”

konsonu kullanıldığını (bambaşka) söyleyen Hatiboğlu, eskiden “p” konsonu ile pekiştirilen bazı sözcüklerin sonrada “m” konsonu ile pekiştirildiğini örnekler vererek ele almıştır (düpdüz> dümdüz).

Daha sonra “r” konsonu da ele alan Hatiboğlu, sözcük “ç” veya ısıklı “s” gibi konsonlarla başlarsa ya da sözcüğün içinde “b” veya “p” konsonları geçiyorsa pekiştirmede “r” konsonunun kullanıldığını ifade etmiş, ayrıca, “r” akıcısının yanında yine bol ses veren bir akıcı olan “l” akıcısının kullanıldığını da eklemiştir (çırılçıplak). Görüldüğü gibi pekiştirmede kullanılan konsonların belirli kullanım kuralları vardır. Hatiboğlu, bu durumu eserde “Türkçe, böyle bir tekrara başvururken, tekrarın yarattığı tutukluktan, ses çatışmasından, söyleme güçlüğünden özenle sakınır.” (Hatiboğlu, 1973: 20) şeklinde açıklamış, pekiştirmelerin seslerin birliği ve uygunluğuna dikkat edilecek biçimde oluşturulduğunu söylemiştir.

Pekiştirme konsonlarından sonra “Pekiştirme Ünlüsü” alt başlığına geçilmiştir. Pekiştirme vokal, için de önemli olan bol sesli olmasıdır. Hatiboğlu’na göre pekiştirme vokali, “p” konsonu ile pekiştirilmiş sözcüklerin pekiştirmesi yeterli görülmediğinde ikinci bir pekiştirme hecesi kurmakla görevlidir (yapyalnız> yapayalnız). “Pekiştirme Hecesi” alt başlığında ise, pekiştirmenin ancak pekiştirme hecesiyle sağlandığını açıklamış, pekiştirme için eklenen hecenin belirli bir biçimi olmadığı için kullanılan bu heceye ne pekiştirme eki ne de ön ek denemeyeceğini belirtmiştir. Pekiştirilecek her sözcük kendine özgü bir hece belirler. Mesela “kapkara” pekiştirmesinde pekiştirme hecesi “kap” biçimindedir. Farklı pekiştirmelerde ise aynı hece kullanılamaz.

Eserde “Pekiştirme Hecesi” alt başlığına bağlı olarak görülen üç alt başlık vardır: Bir Heceli Pekiştirme, İki Heceli Pekiştirme, Pekiştirmede Hece Sayısı. Hatiboğlu, eserde bu başlıkları “Pekiştirme Olayı” ana başlığı altında incelemiş gibi görülmektedir. Ancak bu üç başlık “Pekiştirme Hecesi” alt başlığının alt başlıklarıdır. “Bir Heceli Pekiştirme” alt başlığında pekiştirmenin genellikle tek heceli olarak kurulduğunu ifade eden Hatiboğlu, “s, m” konsonları ile kurulan pekiştirmelerin tek heceli olduğunu eklemiştir. “İki Heceli Pekiştirme” alt başlığında, tek heceli pekiştirme yeterli görülmediği zaman vokal uyumuna göre “-a/-e-

“vokallerinden biriyle ya da “r” veya “l” gibi bol sesli konsonlarla pekiştirmelerin kurulduğunu belirtmiştir (çırılçıplak). Hatiboğlu burada, hece sayısının pekiştirme için son derece önemli olduğunu altını çizer.

“Pekiştirmede Hece Sayısı” başlığında Hatiboğlu, “Pekiştirmede sözcüğün ses durumu o kadar önemlidir ki, sözcük başındaki seslere göre pekiştirme ünsüzü değiştiği gibi, hece sayısına göre de pekiştirme ünsüzü değişmekte ve sözcüklerin çoğu iki etken arasında kalmaktadır.” (Hatiboğlu, 1973: 30) şeklinde açıklamada bulunur. Pekiştirmenin ilk aşaması sözcüklerin başındaki seslerle ikinci aşaması ise hece sayısının etkisiyle ilgilidir.

“Pekiştirilen Sözcüklerin Türü” alt başlığında Hatiboğlu, pekiştirilen sözcüklerin genellikle sıfat olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Çalışmasında yüklem olarak kullanılan ve belirteç olarak kullanılan pekiştirmelere de yer vermiştir. Hatiboğlu bu başlık altında “Görüldüğü üzere pekiştirilen sözcükler genellikle soyut kavramlıdır. Bazen de somut kavram veren bir sözcüğün pekiştirildiği görülür.” (Hatiboğlu, 1973: 31) şeklinde tespitte bulunmaktadır.

“İkili Pekiştirmeler” alt başlığında iki kural arasında kalan sözcüklerin pekiştirilmesinde bol sesli, sürekli, akıcı veya sızıcı konsonlarla yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.

“Anadolu Ağzlarında Pekiştirmeli Sözcükler” alt başlığında ise Anadolu ağzlarında kullanılıp yazı dilinde kullanılmayan pekiştirmelere ve kurallara uygun olarak kurulmuş Anadolu ağzlarında kullanılan pekiştirmelere yer vermiştir. Burada Hatiboğlu “böş+ büyük” pekiştirmesini örnek vermiş ve büyük sözcüğünün yazı dilinde pekiştirilmiş biçiminin olmadığına dikkat çekmiştir. Bu pekiştirmeyle ilgili Kaan Yılmaz, “Türkçede Kelime Başı Hece İkileşmesi ve Türeme Olayı” adlı çalışmasında, “Bu kelimeye “yazı dilinde pekiştirilmiş biçimi bulunmaz” diyerek ilk dikkat çeken Hatiboğlu (1973: 33) olmuştur. Bugün yazı dilindeki yaygınlığı şüphe götürmeyecek “büsbüyük” kelimesini, TS’de hâlâ göremiyoruz.” şeklinde bir tespitte bulunur (Yılmaz, 2020: 117).

Eserin ikinci ana başlığı “Pekiştirme Kuralları”dır. Bu başlıkta dört pekiştirme konsonuna bağlı olarak dört kural belirlenmiştir. Birinci kuralda “p” konsonu ele alınmıştır. Hatiboğlu, birinci olarak ilk hecesi vokal ile başlayan veya biten ya da sürekli konsonlardan biriyle biten sözcüklerin “p” konsonu ile pekiştirildiğini belirtmiş ve örneklemiştir. İkinci olarak, ilk hecesi vokal ile biten ve “p, b, m” konsonları ile başlamayan sözcüklerin “p” konsonu ile pekiştirildiği örneklerle yer vermiştir. Hatiboğlu, bu kurala aykırı olan örnekleri dipnotta belirtmiştir. Son olarak ise ilk hecesi sürekli konsonla biten sözcüklerin “p” konsonu ile pekiştirildiğini açıklamış ve buna uygun örneklerle yer vermiştir. Yine dipnotta bu duruma aykırı örnekleri açıklayarak sıralamıştır.

Hatiboğlu’nun belirlediği ikinci kural tek heceli sözcüklerin çoğunun “m” konsonu ile pekişmesi kuralıdır. Bu durumun sebebi tek heceli sözcüklerin çoğunun sonunda süresiz konsonların bulunmasıdır. Bol sesli olan patlayıcı “m” konsonu pekiştirmeyi sağlayabilecek nitelikte bir konsondur. Bu kural Hatiboğlu tarafından ikiye ayrılmış, ilk maddede tek heceli olup “m” konsonu ile pekiştirilen sözcükleri ele almış ve örneklendirmiştir. Dipnotta istisnalardan bahsetmiş, tek heceli olup “m” konsonu ile pekişmeyen sözcükleri ele almıştır. İkinci maddede ise tek heceli olmayıp “b” konsonu ile başlayan bazı sözcüklerin pekiştirilmesinde “m” konsonunun kullanılması ile ilgili örneklerle yer vermiştir.

Üçüncü kuralda “ş” konsonu ile pekişen sözcükler ele alınmıştır. Burada “ş” konsonunun pekiştirme konsonu olabilmesi için kuralları sıralamıştır: İlk hecesi a) dudak konsonlarından “b, p, m”, b) diş konsonlarından “c, d, t”, c) damak üzerinden “k, y” ile başlayan bazı sözcükler. Eserde bu etkenler ayrıntılı biçimde incelenmiştir. a) Ters orantı ilkesine bağlı olarak sözcük “b, p, m” dudak konsonları ile başlıyorsa ya da içinde diş konsonu varsa “s” konsonu ile pekiştirilir. b) Sözcük diş üzerinden olan “d, t, c” ile başlıyorsa “s” konsonu ile pekiştirilir. c) Sözcük damak üzerinden olan “k, y” ile başlıyorsa “s” konsonu ile pekiştirilir. Bu kuralda Hatiboğlu, genellikle üç heceli sözcüklerin de “s” konsonu ile pekiştirileceğini ifade eder. Bu duruma aykırı olan az sayıda örnek de dipnotta belirtilmiştir.

Pekiştirme ile ilgili dördüncü ve son kuralda “r” konsonu ile pekişen sözcükler ele alınmıştır. Burada kural sözcüğün ilk hecesinin “ç” ya da “s” konsonu ile başlaması ve ters orantı ilkesi ile “p, m, s” konsonlarıyla pekişmeyen sözcüklerin “r” konsonu ile pekiştirilmesidir.

Hatiboğlu son olarak pekiştirmede kullanılan pekiştirme konsonlarını sayılarına göre oranlamış ve en sık kullanılan pekiştirme konsonunun “p” konsonu olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca bu oranların ilerleyen dönemde kullanılacak pekiştirmelere göre değişebileceğini de eklemiştir. Hatiboğlu bu durumu “Ayrıca pekiştirme yöntemi, bir anlatım gücü olduğu için, giderek yeni örneklerin yaratılması da beklenir.” (Hatiboğlu, 1973: 43) sözleriyle açıklamıştır. Hatiboğlu, eserin sonunda pekiştirmeli sözcüklerin dizinine de genişçe yer vermiştir.

Vecihe Hatiboğlu’nun “Pekiştirme ve Kuralları” başlıklı eserini inceleyen Hikmet Dizdaroğlu, 1973 yılında Türk Dili dergisinde “Türkçede Pekiştirme” başlıklı yazısını yayınlamıştır (Dizdaroğlu, 1973: 419-422). Dizdaroğlu bu yazısında Hatiboğlu’nun eserinin önemini “...Yapı ve anlam bağlantısını gözden kaçırmadan, pekiştirme olayını geniş boyutlar içinde ele almıştır. Türkçede bu konudaki araştırmalar hem sayıca az hem de kapsam bakımından sınırlıdır. Dilbilgisi kitaplarındaki kısa bilgiler dışında, kitapta da adları anılan (s.17, not), Mehmet Ali Ağakay ve Enver Naci Gökşen’in, pekiştirme sıfatlarına ilişkin makalelerine eklenecek başkaca bir incelemeye rastlamıyoruz.” (Dizdaroğlu, 1973: 420)” şeklinde açıklamıştır. Dizdaroğlu eserin eksik bulunduğu noktalara da değinmiştir. Eserin Türkçeye katkısını “...dil sevgisi ve dil bilinci ile yola çıkan, dil olaylarını gözlemleyerek bilimsel sonuçlara varan bir dilcinin Türkçeye katkısıdır. Türk dilinin beklenen ana dilbilgisi, bu tür çalışmalara dayalı olarak hazırlanabilecektir.” (Dizdaroğlu, 1973: 422) şeklinde açıklamıştır.

2.1.7. Türkçenin Ekleri

Vecihe Hatiboğlu'nun "Türkçenin Ekleri" adlı eseri 1974 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı ise 1981 yılında yine Türk Dil Kurumu tarafından yapılmıştır.¹⁴ Eserin ön sözünde eklerin diller için önemi ele alınmıştır. Hatiboğlu eklerin kökler gibi eski, az ve sayılı olduğunu ifade etmektedir. Ekler ve kökler geleneğe bağlı olmaları sebebiyle kolay kolay değişmezler. Hatiboğlu'na göre eski kök ve eklerden yeni sözcükler yaratma gücü dillerin sözcük hazinesini zenginleştirir: "Dilin yapısını işleyiş biçimini belirtmek için eklerin özelliklerinin bilinmesi görevlerinin değerlendirilmesi işlenmesi gerekir." (Hatiboğlu, 1981: 6). Ayrıca dilin ekler yardımıyla nasıl geliştiğini ve türetme yöntemi ile sağladığı anlatım gücünü eserde tüm ayrıntılarıyla işlemiştir.

Eserin giriş bölümünde Hatiboğlu, Türkçede kullanılan eklerle ilgili bilgiler vermiştir. İlk olarak Türkçede iç eklerin bulunmaması konusu üzerine eğilen Hatiboğlu, dilimizde her ekin son ek olduğunu yani eklerin kökten sonra belirli bir sıraya göre dizildiğini ifade etmiş, Türkçenin eklerle işleyen bir dil olduğunu söylemiştir. Burada "bitişken (agglutinant)" terimini kullanarak Türkçenin bitişken bir dil olduğunu açıklamıştır.¹⁵

Hatiboğlu, Türkçedeki Eklerin oluşumuyla ilgili fikirlerini de giriş bölümünde vermiştir. Hatiboğlu, Türkçede eklerin önemli bir bölümünün sözcüklerin ekleşmesi ile meydana geldiğini söylemektedir. Bunun için sözcük olup zaman içinde eke dönüşen yapılardan örnekler vermiştir. Burada ilk olarak "turur" çekimli eylemi üzerine eğilmiştir. Başlangıçta bağımsız bir sözcük olan bu yapının zamanla belirli şartlara bağlı kalarak nasıl değişim gösterdiğini açıklamıştır (turur> durur> -DUr). Sözcüğün ekleştikten sonraki köklerle bir araya gelerek kullanıldığı örneklerle de eserde yer vermiştir (üzgündür). "Turur" yapısı gibi sonradan ek olan "iken, ile, ise,

¹⁴ Bu incelemede 1981 basımı ele alınmıştır.

¹⁵ Hatiboğlu'nun Dilbilgisi Terimleri Sözlüğünde "bitişken dil" terimi "Kelime kökleri değişmeyen dil. Türk dili, Macar dil, Moğol dili vb." şeklinde tanımlanmıştır. (Hatiboğlu, 1969: s.20-21)

idi, imiş” sözcüklerinin durumuna da burada değinmiştir. “İdi, ise, imiş” ek eylemlerinin başlarındaki “i” kökünü kaybederek ek halini aldıklarını ifadelerine eklemiştir. Başlangıçta sözcük teşkil eden bu yapıların ekleştikten sonra da sözcük halinde görevlerini koruduklarını açıklayan Hatiboğlu, bu sözcüklerin ekleştikten sonra farklı görevlerde kullanılmadıklarını belirtmiştir.

Giriş bölümünün başlangıcında iç eklerin bulunmadığını belirten yazar aynı şekilde Türkçede ön eklerin bulunmadığını ifade etmiştir. Pekiştirme olayına burada da değinmiş, pekiştirmelerde kökten önce getirilen hecelerin esasında bir ön ek olmadığını çünkü bu hecelerin aynı biçimde kullanılmadıklarını açıklamıştır. Türkçede kullanılan ön seslerle ilgili “Türkçenin önek yerine kullandığı ön sesler de önemli yapı özelliği gösterir.” (Hatiboğlu, 1981: 9)” şeklinde açıklamada bulunan Hatiboğlu, ön seslerin kullanıldığı örnekleri sıralamıştır.

Hatiboğlu, eklerin kalıplaşmasının sebebini “Türkçede, dili işletmenin, kullanmanın büyük yükü eklerin üzerindedir. Ekler, görev çokluğu, görev ağırlığı nedeniyle birleşir, iki ayrı görevdeki ek, bazen pekiştirmeli olarak aynı görevi, bazen de yeni bir görevi yüklenir, kalıplaşır.” (Hatiboğlu, 1981: 9)” şeklinde açıklamıştır. Bazen ise bu durumun tam tersinin gerçekleştiğini, eklerin kökle kalıplaştığı örneklerin de görüldüğüne ifade etmiştir. Böyle durumlarda ek yığılması dediğimiz olayın meydana geldiğini söylemiş ve bu olayı örneklendirmiştir (biri>birisi). Bu durumun ek kalıplaşmalarını meydana getirdiğini belirtir ve kalıplaşmış olan ekleri eserinde sıralar (-lan-, -laş-, -lat-). Hatiboğlu’nun dikkat çektiği bir diğer nokta ise “y-, s-, v-, ı-, i- “ön türeme seslerin esasında ek sayılmamasıdır. Bu sebeple eserinde ön türeme oluşturan bu sesleri konu dışı bırakmıştır. Ekleri görev bakımından üç bölüme ayıran Hatiboğlu, yapım eklerinin Türkçedeki eklerin büyük çoğunluğunu oluşturduğunu ekler. Görev bakımından ele aldığı ilk ek grubu ad veya eylem kök ya da gövdesine getirilerek kişi kavramı veren eklerdir. Hatiboğlu bu tür ekleri de iki gruba ayırmıştır: 1) Adlara gelerek kişi bildiren iyelik ekleri, 2) Eylem çekimlerinde kullanılan kişi bildiren kişi ekleri. İkinci ek grubunda ise ad durum eklerini ele almıştır. Günümüz dil bilimcileri Türkçede ekleri yapım ekleri ve çekim ekleri

(işletme ekleri) olmak üzere iki gruba ayırarak inceler.¹⁶ Hatiboğlu'nun kendi sıralamasında birinci grupta yer verdiği kişi kavramı veren ekleri söz konusu araştırmacılar çekim ekleri olarak ele almışlar, iyelik eklerini isim çekim eki, kişi eklerini ise fiil çekim eki olarak değerlendirmişlerdir. Hatiboğlu eserinde bu açıklamaları yapmasının ardından ekleri sıralayıp açıkladığı bölüme geçiş yapar.

Hatiboğlu, Türkçenin eklerini eserinde alfabetik sıraya göre vermiştir. İlk olarak “a (e)” ekini ele almıştır. Bu eki sekiz kategoriye ayırarak on sekiz alt başlıkta incelemiştir. İlk ele aldığı +a (+e) ad kök ya da gövdesine getirilerek ad soylu sözcük oluşturan ektir. Hatiboğlu, eki verdikten sonra bu yapıda kurulan sözcüklerden örneklerle de eserinde yer vermiştir. Daha sonra ele aldığı +a (+e) eki ise yönelme durumu olan ektir. Bu eki tümce içinde yönelme durumu eki alan sözcüklerle açıklar. Ayrıca yönelme ekinin farklı görevleri karşılamasıyla ilgili maddelere de eserde yer vermiş ve bu maddeleri örneklendirmiştir.

Dördüncü kategori ise eylemlere gelerek ad soylu sözcükler kuran -a (-e) ekidir. Bu ekinde farklı görevleri eserde sıralanmıştır. Ekin beşinci kategorisi ise istek kipi olarak kullanılmasıdır. Diğer bir kategori, pekiştirme vokali olarak kullanılmasıdır. -a (-e) ekini Hatiboğlu yedinci kategoride geniş zaman ekinin eylem köküne bağlanmasında kullanılması yönüyle ele almıştır. Muharrem Ergin “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde geniş zaman ekinin “-ar, -er, -r” biçiminde olduğunu bildirir. Ergin’e göre -a- (-e-) ayrıca bir ek değil -ar, -er geniş zaman ekinin bir parçasıdır (s.292). Ekin son kullanım kategorisi ise çekimli eylemlerin sonuna gelerek ünlem oluşturmalarıdır. Hatiboğlu, -+a (-+e) ekinin tüm kullanımlarını eserde ayrıntılarıyla vererek örneklerle açıklamıştır.

-acak (-ecek) eki Hatiboğlu tarafından üç kategori ve altı maddede incelenmiştir. İlk olarak eylemlere gelip ortaç yapan -acak (-ecek) eki ele alınmış, ayrıca dipnotta bu ekin -a- ve -cak eklerinin birleştirilmesi ile oluştuğu belirtilmiştir. Hatiboğlu, bu ekin birleşik biçiminin ilk olarak 18. yüzyılda kullanıldığını tespit eder. Ekin ilk biçimindeki -a- parçasının aslının -ga/-ge biçiminde olduğunu da

¹⁶ Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu, Günay Karaağaç, Muharrem Ergin.

ifadelerine eklemiştir. Bu ekin birleşimi ile ilgili Zeynep Korkmaz'ın ayrıntılı bir makalesi bulunmaktadır.¹⁷

Hatiboğlu bu ekin -a- ve -cak eklerinin birleşimi olduğunu doktora tezinde Korkmaz'ın makalesinden çok öncesinde tespit etmiştir.¹⁸ -acak (-ecek) eki ikinci olarak çekimli eylem teşkil etmesi yönünden ele alınmıştır. Hatiboğlu bu eki gelecek zaman kipi olarak adlandırıldığını da bildirmiştir. Bu ekin üçüncü maddesinde gelecek zaman kipinin dilek kipi ile kullanılması ele alınmıştır. Dördüncü madde ise hemen hemen anlamı veren pekiştirme kurmasıyla ilgilidir. Sonraki maddede ise ekin deyim ve atasözlerinde kullanılmasıdır. -acak (-ecek) ekinin son kategorisi ise, bir sözcüğe geldiğinde ad olarak kullanılması ve adların iyelik eklerini alması ile ilgilidir. Eserde -acak (-ecek) ekinin tüm maddeleri ile ilgili pek çok örneği yer verilmiştir.

Hatiboğlu'nun eserde yer verdiği diğer bir ek de kolaylık, alışkanlık kavramı veren -a-/-e- (istek kipi) ve -gan/-gen (ortaç eki) eklerinin birleşimi ile oluşan -ağan (-eğan) ekidir. Sonra, yine birleşik bir ek olan addan ad türeten -ağan (-eğan) ekini incelemiştir. Hatiboğlu bu ekle ilgili Kaşgarlı'nın Divan'ından sözcük örneklerine yer vermiştir. Eserde eylem köküne gelen kalıplaşan, birleşik bir ek olan -ala- (-ele-) eki, ad köküne gelerek ve ad soylu sözcükler kuran birleşik bir ek olan +alak (+elek), eylem köklerine gelerek ad kuran birleşik bir ek olan -alga (-elge) eklerine yer verilmiş ve eklerin kullanıldığı sözcüklerden örnekler sıralanmıştır.

-alı (-eli) eki çalışmada üç maddede incelenmiştir. Bu ekin -a- ve -lı- eklerinin birleşimi ile oluştuğunu tespit eden Hatiboğlu zaman anlamı veren bir belirteç olarak kullanıldığını da ifade etmiştir. Ek ikinci maddede “beri” ilgeci ile kullanılması ve geçmiş zamanla birlikte kökteş ikileme kurması yönleriyle ele alınmıştır. Ardından birleşik bir ek olan emir kipinin birinci kişi çoğul çekimini sağlayan -alım (-elim) eki

¹⁷ Zeynep Korkmaz, “Türkçede-acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (2018), 17(1-2).

¹⁸ Vecihe Kılıçoğlu, Türkçede İstikbal Kipi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Kipi*, (1948), doktora tezi.

incelenmiştir. Eylem kökünden ad oluşturan -amak (-emek) eki, ad veya eylem kökünden ad kuran -amık (-emik) ekleri eserde ayrıntı ile incelenen diğer eklerdir.

Hatiboğlu, -an (-en) ekini iki kategoriye ve üç maddeye ayırarak incelemiştir. Bu ek ilk olarak ortaç eki olarak kullanılmasıyla ele alınmıştır. -an (-en) ortaç eki ile kurulan örneklerin çok kullanılmasına dikkat çeken Hatiboğlu, eserinde bu ekin kullanıldığı örneklerin bazılarını sıralamış ve ekin olumsuz kullanımlarını da açıklamalara eklemiş, ekin aslında -gan (-gen) biçiminde olduğunu dipnotta belirtmiştir.

Sonra bu eki; ikileme kurması ve adlara gelerek “küçültme” anlamı veren ad kurması yönleriyle incelemiştir. -a- ve -nak eklerinin birleşimi ile oluşan eylemden ad kuran -anak (-enek) eki de ayrıca eserde incelenmiştir. Bu ekin kullanıldığı sözcükler eserde sıralanmış ve sözcüklerin anlamları da açıklanmıştır.

-arak (-erek) eki iki maddede ele alınmıştır. -a ve -rak eklerinin birleşmesiyle oluşan ekin eylem köklerine gelerek belirteç görevinde kullanılan bir ek olduğunu ifade eden Hatiboğlu, ikinci maddede ise bu ekin “-II” ya da “tAn” eklerinden birini alarak kalıplaştığını bildirir. Dipnotta Anadolu ağızlarında bu ekin kullanımına yönelik bir türkü örneğine de yer vermiştir.

-ası (-esi) eki Hatiboğlu tarafından dört maddeye ayrılmıştır. İlk olarak bu ekin gelecek zaman kavramı veren “-A” ve istek kavramı veren “-sI” eklerinin birleşimi ile oluştuğu ifade edilmiştir. Dipnotta ekin ilk parçası olan “-A” ekinin Orhun, Uygur ve Hakanlı Türkçelerinde kullanılan “-gU” ekinden geldiği bildirilmiştir. Hatiboğlu ekin ikinci parçası olan “-sI”nın Orhun ve Uygur Türkçesinde “-sIg” biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir. Bu kullanımlarla ilgili sözcük örneklerine de eserde yer vermiştir. -ası (-esi) ekinin Osmanlıcada gelecek zaman ortacı olarak kullanılması, “-cA” eşitlik eki ile birleşerek hayır duaları ve bedduaları oluşturması, ekin ilk parçasını kaybederek ad görevinde kullanılması, ikileme ve kalıplaşmış sözcükler oluşturması görevleri ele alınmış ve eserde bu ekle ilgili pek çok sözcük örneğine yer verilmiştir.

-av (-ev) ekinin eylemden ad yapma görevinde kullanıldığını bildiren Hatiboğlu, ekin konsonunun iki vokal arasına girerek -g-> -ğ-> -v- şeklinde değiştiğini ifade etmiştir. Hatiboğlu eserde ekin gelişimi ile ilgili bilgi vermemiştir; Zeynep Korkmaz bu ekin eski Türkçedeki -(A)gu ekinden dönüşmüş birer türevi olduğunu söylemektedir (Korkmaz, 2003: 171). Adlara gelip ad soylu sözcükler oluşturan +ay (+ey) eki üzerinde de duran Hatiboğlu bu ek ile kurulmuş sözcük örneklerine eserinde yer vermiştir.

Eserin “B” bölümünde yalnızca -baç eki yer almaktadır. Bu ekin eylem gövdesine gelerek ad oluşturduğunu bildiren Hatiboğlu, dipnotta ekin aslının -mAç biçiminde olduğunu, çatı eki olan -n konsonunun -m konsonunu kendine benzeterek -b konsonuna dönüştürdüğünü açıklamıştır.

“C” bölümünde ilk olarak +cAk ekini ele almıştır. Bu eki üç kategoride ve altı maddede inceleyen Hatiboğlu ekin sıfatlara getirilerek küçültme kavramı vermesi, ad soylu sözcüklere gelerek ad kurması ve ad köklerini getirilerek yer adı kurması yönleriyle değerlendirmiştir. Hatiboğlu eserde +cAk ekinin tüm kategorileri ile ilgili bolca örneğe yer vermiştir. +Cık eki ise iki kategori ve dokuz maddede açıklanmıştır. Ek adlara gelerek küçültme, azlık, şefkat anlamı vermesi ve adlara gelerek ad kurması yönleriyle de ele alınmıştır.

Eserde +ç (+Aç / +Iç/ +Uç) ekini de ele alan Hatiboğlu bu eki iki kategoride incelemiştir. Eki adlara gelerek ad kurması ve eylem köklerine gelerek ad kurması yönüyle işleyen Hatiboğlu, bu ekle ilgili çokça sözcük örneğine yer vermiş ve sözcüklerin anlamlarını sıralamıştır.

Daha sonra +ÇA ekini ele alan Hatiboğlu, bu eki üç kategori ve dokuz maddede incelemiştir. Ek ad soylu sözcüklere getirilerek eşitlik, benzerlik kavramı veren çekim eki olmasıyla, Hatiboğlu’nun eylemlik¹⁹ adını verdiği -mA fiilimsi eki ile kalıplaşarak soyut ad kurmasıyla ve adlara getirilerek yer adları kurmasıyla ele

¹⁹ Hatiboğlu eserde eylemsi terimi yerine eylemlik terimini kullanmıştır. (Hatiboğlu, 1969: s.39)

alınmıştır. Kullanım alanı çok geniş olan +ÇA eki bu üç kategorinin alt başlıklarında verilerek tüm ayrıntılarıyla Hatiboğlu tarafından incelenmiş, ayrıca ekin kullanıldığı pek çok sözcük örneğine yer verilmiştir.

Hatiboğlu'nun incelediği diğer bir ek ise +Çİİ ekidir. Ek adlara getirilerek alışkanlık, düşkünlük kavramı veren ad ya da sıfat kurması ve adlara gelerek kök anlamına azlık, benzerlik kavramı katan ad ya da sıfat kurması yönleriyle incelenmiştir. Eserde ele alınan başka bir ek de +Cİn/ +CUn ekidir. Hatiboğlu addan ad türeten bu ekle ilgili örneklerle eserde yer vermiş ve dipnotta bu eki benzeyen -cım ekinin varlığından söz etmiştir.

Eserin “D” bölümünde ilk olarak +DA- eki ele alınmış, bu ek iki maddede incelenmiştir. Daha sonra +DA- eki, ad soylu sözcüklere gelerek eylem kurması ve ses yansıtan sözcüklere gelerek eylem kurması yönleriyle ele alınmıştır. Ardından +DAm eki ad köküne gelerek soyut ad kurması yönüyle incelenmiştir. +DAş eki ise ad soylu sözcüklere gelerek ortaklık eşitlik belirten ad kurması yönüyle ele alınmıştır. Ekin bağlandığı sözcüklerde bazen vokal uyumuna aykırı düştüğü durumlar eserde belirtilmiştir.

Hatiboğlu -Dİ/ -DU ekini ise iki kategori ve altı maddede incelemiştir. Ek belirli geçmiş zaman olması ve çekimli eylemin üstüne belirli geçmiş zaman ekinin getirilerek hikâye kavramı vermesi yönleriyle ele alınmıştır.

Eserde -Dİk/ -DUk eki de iki kategori ve üç maddede tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ek eylem kök ve gövdelerine gelerek geçmiş zaman ortacı kurması ve geçmiş zaman ortacının çıkma durum eki ile birleşip geçmiş zaman ulacı olarak kullanılması yönleriyle incelenmiş ve örneklerle açıklanmıştır.

“D” bölümünde son olarak ad soylu sözcükleri gelerek “ışık, parlaklık” kavramı veren sözcükler kuran +Dİz/ +DUz eki incelenmiştir. Hatiboğlu “D” bölümünde “-Dİr/ -DUr” ekine yer vermemiş, bu eki “T” bölümünde incelemiştir. Bunun sebebi ekin aslının “-t-Ur- “biçiminde olmasıdır.

Hatiboğlu, eserin “E” bölümünde -ecen ekini ele almıştır. -e ve -cen eklerinin birleşiminden olan bu ek ad kuran birleşik bir ektir. Ekin kullanıldığı sözcükler ve bu sözcüklerin anlamları eserde yer almıştır.

Eserin “G” bölümde ilk olarak eylem kök ya da gövdelerinden ad kuran -gA eki ele alınmış ve örneklerle bu ekin eklendiği sözcükler açıklanmıştır. Eylemden ad kuran -KAç, eylem kökünden ad soylu sözcükler kurma görevinde kullanılan -GAn eki ve devamında -GI/ -GU, -gIç, -GIn/ -GUn ve -GIIt ekleri de çalışmada incelenmiştir. Hatiboğlu, bu eklerin kullanım alanlarını açıkladıktan sonra pek çok sözcük örneğine de yer vermiştir.

+I/ +U ve -I/ -U ekleri eserde bir arada verilmiş, yedi kategori ve yirmi sekiz maddede incelenmiştir. Ek addan ad yapması, belirtme durumu eki olması, eylemlerden ad kurması, ulaç kurması, bağlantı vokali olarak kullanılması ve sözcükler anlam bakımından pekiştirmesi yönleriyle ele alınmıştır. Hatiboğlu tarafından her yönüyle incelenen bu ekin kullanıldığı pek çok örneğe de eserde yer verilmiştir. Eserde eylemlere gelerek ad soylu sözcük türeten ve “-ı” ekiyle kalıplaşan -IcI/ -UcU, eylemlerden sıfat oluşturan -III/ -UIU, ad ya da eylem kökünden eylem oluşturan -ImsA-/ -UmsA ekleri de ele alınmıştır. Tamlayan durumu eki olan +In/ +Un/ +nIn/ +nUn, eylemlerden ulaç kuran -IncA/ -UncA, adlardan eylem kuran +IrgA ve eylem köklerine eklenerek şimdiki zaman kipi kuran birleşik ek -Iyor/ -Uyor ekleri çalışmada işlenen diğer eklerdir.

Hatiboğlu, eserin “K” bölümünde ilk olarak -k/ -Ak ekini ele almıştır. Ekin genellikle eylemlerden ad kurduğunu belirten Hatiboğlu, eki dört kategori ve sekiz maddede incelemiştir. Dipnotta bu ekin doğu Türkçesinde “-gAk” biçiminde olduğunu belirtmiştir. Bu eki; eylemlere gelerek sıfat kurması, ad kökünden ad kurması, dönüşlü eylem kurması ve geçmiş zaman kipine gelen hikâye koşullu zamanın birinci çoğul kişi çekiminde kullanılması yönleriyle ele alıp incelemiş ve örneklendirmiştir.

Eserde yalnızca “erkek” sözcüğünde kullanılan ada getirilerek anlamı pekiştiren -kek ekine de yer verilmiştir. “iken” ortacından oluşmuş bir ek olan +ken

ve ses yansıtan köklere gelerek eylem kuran +kIr-/ +kUr ekleri eserde incelenen diğer eklerdir. Çalışmada +ki/ +kü eki altı maddede incelenmiştir. İlk olarak ilgi eki olan olması yönüyle ele alınan bu ek daha sonra kişi ve işaret adlarıyla kullanılması, kalma durumundan sonra kullanılması, sıfat görevinde kullanılması yönleriyle incelenmiştir. Ekle ilgili dipnotta ise bağlaç olduğu halde kalıplaşıp bitişik yazılan -ki ele alınmıştır (halbuki, sanki...).

Eserde +I ekinin +AI/ +II/ +UI biçimleri bir arada verilmiştir. İki kategori ve dokuz maddede incelenen bu ek ilk olarak ad veya eylemlere gelerek ad soylu sözcük oluşturması yönüyle ele alınmıştır. +II/ +UI eki eylemleri ad yapması, ses yansıtan köklere gelerek yansıma sözcük kurması, eylemlere gelerek gerçek özneyi saklayan edilgen çatı kurması, dönüşlü çatı kurması, sözcüklerle kalıplaşarak kök gibi kullanılması ve edilgenlik ekinden sonra gelerek çatı eki olarak kullanılması yönleriyle incelenmiştir.

+IA- eki iki kategori ve yedi maddede tüm ayrıntılarıyla işlenen diğer bir ektir. Ek adlara gelerek eylem oluşturması ve “ile” ilgecinin ön sesini kaybetmesi sonucu sözcüklere eklenmesi yönleriyle ele alınmıştır. Bu iki kategori Hatiboğlu tarafından tüm ayrıntılarıyla incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Asıl biçiminin +IAg şeklinde olduğu bilinen +IAk eki de eserde irdelenmiştir. Hatiboğlu bu ekin son sesinin çoğu sözcükte kaybolduğunu ifade etmiş ve ekin iki farklı kullanımına yer vermiştir. Eserde, ad soylu sözcüklere gelerek ad kuran ve +la, -m eklerinin birleşiminden oluşan +IAm/ +IUm eki, ad soylu sözcüklere gelen +IA eki ve fiilimsi eki -mA ekinin birleşiminden oluşan +IAmA eki, bazı hayvan adlarında kullanılan +lan ekleri tüm ayrıntılarıyla incelenip örneklendirilmiştir.

+IAr eki Hatiboğlu tarafından iki kategori ve yirmi maddede incelenmiştir. Ek ad soylu sözcüklerde çoğul kavramı kurması ve eylemlere gelerek üçüncü çoğul kişi kavramı vermesi yönleriyle ele alınmıştır.

Vokal uyumlarına girmeden ad soylu sözcüklerden zaman belirteci kuran “+leyin” çalışmada incelenen bir diğer ektir. Ad soylu sözcüklere gelerek sıfat

oluşturan +II/ +IU eki ise eserde yedi maddede incelenmiştir. Adlara gelerek ad kuran +IIk/ +IUk eki eserde on dört maddede tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Eserde +-m eki dört kategori ve on maddede incelenmiştir. Hatiboğlu ilk olarak +m/ +Im/ +Um ekini ele almıştır. Ek sahiplik, mülkiyet anlamı veren birinci kişi iyelik eki olması, iyelik ekiyle sıfat olarak kullanılması, ad soylu sözcüklerle kalıplaşıp deyim olarak kullanılması ve ikileme kurması yönleriyle incelenmiştir. Ekin –m/ -Im/ -Um biçimi ise yalın ya da birleşik eylemlere birinci tekil kişi kavramı vermesi yönüyle ele alınmıştır. Ek aynı zamanda ek eylem köklerine gelerek ad kurması, ikileme ve üçleme kurması yönleriyle incelenmiştir. Eserde bu ekin kullanımıyla ilgili pek çok sözcük örneğine yer verilmiştir.

Hatiboğlu'nun incelediği bir diğer ek de –mA ekidir. Ek, eylemden ad kuran eylemsi oluşturması ve zaman bildiren eklerle birlikte kullanılarak olumsuzluk kavramı vermesi yönleriyle ele alınmıştır. Ad ya da eylem köklerinden ad kuran –mAç eki, eylemlere gelerek olumsuzluk kavramı ile çıkma kavramı veren birleşik ulaç eki olan –mAdAn ekleri de incelenen diğer eklerdir.

-mAk eki eserde beş maddede tüm ayrıntılarıyla işlenmiştir. Ek, eylemlere gelerek ad kuran eylemsi olması, eylemsi kurduktan sonra çekimli eylem gibi tümleş alması, bazı sözcüklerle kalıplaşarak kullanılması ve ikileme kurması görevleriyle ele alınmıştır.

Eylemlere gelerek gereklilik²⁰ kipi oluşturan ve bazı deyimlere gelecek zaman kavramı veren -mAli eki de çalışmada incelenmiştir. Kişi kavramı veren ad kuran -mAn eki, ad ya da eylem köklerine gelerek ad kuran -mAr/ -mUr eki de açıklanan diğer eklerdir.

²⁰ Hatiboğlu gereklilik terimi yerine gereklik terimini kullanmıştır. “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” eserinde bu ek “gereklik” olarak adlandırılmıştır. (Hatiboğlu, 1969: 42)

-mAz eki ise iki kategori ve dört maddede incelenmiştir. Bu ek, eylemlerden ortaç kurması, ikileme kurması ve geniş zamanın olumsuzu üçüncü tekil kişi çekimi sağlamasıyla ele alınmıştır.

mI/ mU eki ise ad soylu sözcüklere ve eylem soylu sözcüklere getirilerek soru kavramı sağlayan “soru eki” olması yönüyle ele alınmış ve farklı kişi çekimleriyle kullanılan sözcük örneklerine yer verilmiştir. Eylemden ad kuran -mIk/ -mUk eki de eserde ele alınmıştır.

-mİş/ -mUş eki eserde üç kategori ve altı maddede ele alınmıştır. Bu ek eylemlere gelerek sıfat görevinde kullanılan geçmiş zaman ortacı kurması, eylem soylu sözcüklerle kalıplaşarak ad kurması ve rivayet birleşik zamanı olarak kullanılması yönleriyle incelenmiştir. Ekin kullanıldığı pek çok sözcük örneğine yer veren Hatiboğlu, belirsiz geçmiş zaman kullanımında tüm kişi çekimlerine de değinmiştir.

Eserde -ImA ve -r ekinin birleşiminden oluşan sıfat görevinde sözcük kuran +msAr eki, renk bildiren adlara gelerek benzerlik kavramı veren ve somut adlara gelerek sıfat veya terim kuran +msI eki, renk bildiren adlara gelerek benzerlik kavramı veren +mtırak/ +Imtırak/ +Umtırak ekleri de tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Eserin “N” bölümünde ilk olarak +n/ +In/ +Un eki ele alınmıştır. Bu ek altı kategori ve on sekiz maddede incelenmiştir. Ek ikinci tekil kişi iyelik eki olması, geçmiş ve dilek kipi çekimlerinde ikinci kişi kavramını sağlaması, adıl -n’si olarak kullanılması, adlara gelerek zaman belirteci olarak kullanılması, eylemlerden ad kurması ve dönüşlü çatı kurması yönleriyle ele alınmıştır. Sıra kavramı vermek için sayı adlarına bağlanan birleşik ek olan +ncI/ +ncU eki ve dönüşlü çatı üzerine -ç eki getirilerek ad soylu sözcük kuran -nç eki de eserde incelenen eklerdir.

Eserde -p/ -Ip/ -Up eki üç maddede incelenmiştir. Eylem köklerine gelerek ulaç meydana getirmesi, ikileme oluşturması ve deyim atasözlerinde kullanılması yönleriyle ele alınan bu ekle ilgili pek çok sözcük örneğine de yer verilmiştir.

Eserin “R” bölümünde ilk olarak -r/ -Ar/ -Ir/ -Ur eki ele alınmış ve bu ek dört kategoride incelenmiştir. Ek geniş zaman kipi olması, ettirgen çatı kurması, genellikle renk bildiren ad soylu sözcüklerden dönüşlü eylem gövdeleri kurması ve genellikle sayı adlarına gelerek üleştirme, paylaştırma kavramı veren sözcükler kurması yönleriyle ele alınmıştır. Hatiboğlu eserde yön kavramı veren ve eski bir ad durumu eki olan +rA ve ad soylu sözcüklere getirilerek benzerlik kavramı veren +rAk eklerini de incelemiştir.

Hatiboğlu’nun “S” başlığı altında incelediği ilk ek -sA ve +sA- şeklinde iki kategoride ele aldığı ektir. Ek, eylem kök veya gövdelerinden dilek kipi kurması ve ad kök ya da gövdesinden istek kavramı veren eylem gövdesi kurması yönleriyle ele alınmıştır. Eserde incelenen bir diğer ek genellikle ad soylu sözcüklerden benzerlik kavramı veren sözcükler kuran +sAk/ +sık ekidir. Hatiboğlu dipnotta bu ekin aslının +sıg biçiminde olduğunu da belirtmiştir. Ad köklerine gelerek sıfat görevinde sözcük kuran +sAl, ad soylu sözcükten benzerlik kavramı veren ad kuran +sI/ +sU, belirli geçmiş, dilek ve emir kiplerinin dışında kalan çekimlerde ikinci kişi kavramı ve emir kipinde üçüncü kişi kavramı sağlayan +sIn/ +sUn, ad soylu sözcüklere gelerek yoksunluk kavramı veren sıfat kuran +sIz/ +sUz ekleri eserde tüm ayrıntılarıyla ele alınıp incelenen diğer eklerdir.

Eserde -ş/ -Iş/ -Uş eki dört kategori ve on maddede tüm ayrıntılarıyla incelenen bir diğer ektir. Ek eylem kök veya gövdesinden fiilimsi (eylemlilik) kurması, ad soylu sözcüklerin genellikle kesik biçimlerinin sonuna getirilerek küçük, sevimli kavramı vermesi, eylem kök ya da gövdelerine gelerek işteş çatı kurması ve vokal ile biten sayı adlarından sonra “+r” eki ile birleşerek üleştirme paylaştırma kavramı veren sözcük kurması yönleri ile ele alınmıştır. Hatiboğlu bu ekin kullanımıyla ilgili de eserde pek çok sözcük örneğine yer vermiştir. Renk bildiren bazı sıfatlarla kalıplaşmış olarak kullanılan +şın eki de eserde incelenen ekler arasında yer almaktadır.

Eserde -t/ -It/ -Ut eki ise üç kategori ve on iki maddede incelenmiştir. Ek ad veya eylem köklerine gelerek ad kurması, ad kökünün verdiği anlamı genellikle

küçülten ad kurması ve ettirgen çatı kurması yönleriyle ele alınmıştır. Hatiboğlu bu ekin kullanımı ile ilgili pek çok sözcük örneğine eserde yer vermiştir.

Eserde incelenen bir diğer ek ise +TA ekidir. Bu ek iki kategori ve on maddede ele alınmıştır. Ek, ad soylu sözcüklere gelerek kalma durumu eki olarak kullanılması ve bazı sözcüklerde kalıplaşarak kullanılması yönleriyle ele alınmıştır. Daha sonra çıkma durumu eki olan +TAn eki incelenmiş ve bu ekin bazı sözcüklerle kalıplaşması ele alınmıştır. Hatiboğlu eserinde iki durum eki ile ilgili de pek çok örneğe yer vermiş bu ekleri alıp kalıplaşan sözcüklerin anlamlarına da değinmiştir. Genellikle ad köklerine gelip ad kuran +tay eki de eserde incelenen bir diğer ektir.

-tI/ -tU eki eserde iki kategori ve dokuz maddeye ayrılarak incelenmiştir. Ek ses yansıtan sözcüklerde ‘-l-’ ve ‘-r-’ sesleri ile biten gövdelerden sonra gelerek ad kurması ve dönüşlü çatı üzerine gelerek ad kurması yönleriyle ele alınmıştır. Hatiboğlu'nun incelediği bir diğer ek ise -Tİr-/ -TUr- ekidir. Bu ek de üç kategori ve on maddede tüm ayrıntılarıyla işlenmiştir. Ek eylem köklerine gelerek ettirgen çatı kurması, genellikle ad bazen de eylem soylu sözcüklere getirilerek geniş zaman kavramı sağlaması ve belirsiz geçmiş zaman çekiminin yanında kullanılarak kesinlik kavramı vermesi yönleriyle ele alınmıştır. Hatiboğlu, -Tİr-/ -TUr- ekinin geniş zaman kavramı sağlaması maddesinin dipnotunda ekin aslının “turur” biçiminde bir sözcük olduğunu ve sonrasında bu sözcüğün ek durumuna geçtiğini belirtmiştir.

Hatiboğlu'nun eserde ele aldığı bir diğer ek de -y- ekidir. Bu ek adıl n'si kullanılmayan durumlarda vokal ile biten bir sözcüğe, vokalle başlayan bir ek getirilince araya girer. Eserde -y- ekinin “koruma ünsüzü” adını aldığını da ekleyen Hatiboğlu, bu ekin kullanıldığı sözcük örneklerine de yer vermiştir.

Eserin son bölümü olan “Z” başlığında ilk olarak +z/ +Iz/ +Uz eki incelenmiştir. Bu ek üç kategori ve yedi maddede ele alınmıştır. Ek ad soylu sözcüklere gelerek acıma, şefkat kavramı veren sözcük kurması, birinci ve ikinci kişi iyelik eki almış ad soylu sözcükleri çoğul biçime sokması ve eylem çekimlerinde ikinci kişi kavramı sağlaması yönleriyle ele alınmıştır. Eserde son olarak eylem köküne getirilerek ettirgen çatı kuran -zir eki ele alınmıştır.

Eserin son bölümü, dizin bölümüdür. Hatiboğlu ekleri ayrıntılı bir biçimde sözcük örnekleri vererek açıkladıktan sonra tüm ekleri dizin kısmında alt alta sıralamıştır.

Türk diline önem veren dilin öğretilmesi, geliştirilmesi için çaba gösteren Hatiboğlu, “Türkçenin Ekleri” eseriyle dilin zenginliğini ortaya koymuştur. Hatiboğlu’na göre dillerin sözcük hazinesini geliştiren tek şey eski köklere yeni ekler getirilerek yeni sözcükler yaratmaktır. Eserde de dilin ekler yardımıyla nasıl geliştiğini, türetme gücüyle sağladığı anlatım gücünü gözler önüne sermiştir. Dil Devrimine verdiği önemle, devrim için yaptığı çalışmalarla tanınan Hatiboğlu, “Türkçenin Ekleri” eserinde de bunu göstermiştir. Eserde Dil Devrimiyle kullanılmaya başlanan yeni türetilmiş sözcüklere “*” işaretini koymuş, bu sözcükleri halka yaymayı amaçlamıştır. Kökeni geçmişe dayanan eklerin eski biçimlerini araştırıp eserinde yer veren Hatiboğlu, gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutmuştur.

2.1.8. Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi

“Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi” adlı eser Hatiboğlu tarafından doğumunun 100. yılında Atatürk’e armağan edilmek için yazılmış bir eserdir. Eser 1981 yılında Türk Dil Kurumu yayınları tarafından basılmıştır.

Atatürk’ün dile verdiği önem kimi çevrelerce önemsenmese bile Hatiboğlu bunun farkındadır, Türkiye’yi dolayısıyla Türk dilini kurtaran Atatürk, Hatiboğlu için dilin gelişimine doğru yolu gösteren ölümsüz bir kahramandır. Hatiboğlu Atatürk’ün yaptığı dil çalışmalarına ve dil devriminin tüm süreçlerine eserde yer vermiş ve 1928-1938 yılları arasında dil devriminin uygulanmasında Atatürk’ün öncü olduğunu ifade etmiştir. Dil devrimi ile dilimize giren sözcükler ve bunların oluşturduğu sorunları çözme işi yine aynı öncüye düşmüştür. Pek çok ulusun örnek aldığı dil devrimiyle Türkçe bugünkü başarısına ulaşmıştır. Hatiboğlu bu devrimin uzun yıllar inceden inceye araştırılarak hazırlandığını ifade eder ve dil devriminin tüm süreçlerini eserde inceler.

Hatiboğlu, Atatürk'ün dil ile ilgili yaptığı çalışmaların 1916 yılında başladığını “Atatürk'ün Hatıra Defteri”²¹ adlı eserde dil devrimi ile ilgili fikirlerinin yer aldığını ifade eder. Bu eserde Mehmet Emin Yurdakul'un ve Tevfik Fikret'in şiirlerini karşılaştıran Atatürk, şiirinde daha çok Türkçe sözcük bulunan Yurdakul'un şiirini de yeterince Türkçe bulmaz. Hatiboğlu eserinde Atatürk'ün “Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (Hatiboğlu, 1981: 9) sözlerine de yer verir. Atatürk'ün Türkçeyi kullanımında 1921-1938 yılları arasında önemli değişiklikler olduğunu tespit eden Hatiboğlu, eserinde Atatürk'ün Türkçeyi kullanımı ile ilgili alıntılara da yer vermiştir.

Eserin sunuş bölümünde ayrıca "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Dil Devriminden Sonraki Türkçesi" alt başlığına yer verilmiştir. Eskiden beri sade Türkçeyle yazan Karaosmanoğlu'na eserinde özellikle yer vermiş ve Türkçenin gelişimini Karaosmanoğlu'ndan verdiği örneklerle açıklamıştır. Sodom ve Gomore'nin 1928-1972 baskınlarından aldığı parçaları karşılaştırmış ve Türkçenin elli yıllık gelişimi gözler önüne sermiştir. Dilini ihmal eden, geliştirmeyen ulusların kendi benliğini kaybedip yabancı baskılara boyun eğeceğini ifade eden Hatiboğlu, dilin gücünün ulusun gücü olduğunu belirtir. Eserde Türkçenin geliştirilmesini isteyen Atatürk'ün, milli varlığın en büyük dayanağının dil olduğu görüşüne yer vermiştir. Atatürk'e göre Sümerler, Etiler gibi tarihte dillerini kaybeden uluslar kendi benliklerini de kaybetmişlerdir; buradan hareketle Hatiboğlu da, bir ulusun dilini korumasının ölüm kalım meselesi olduğunu savunmuştur.

Atatürk Türk dilinin güçlü bir dil olduğunun bilincindedir. Hatiboğlu, Türk dilinin gücünün Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarından itibaren gözler önünde olduğunu belirtir. Onan göre, yazıtlardaki ses, biçim ve anlam düzeni, güzelliği, yapısındaki sağlamlık, yabancı sözcüklerden uzak oluşu Türkçenin gücünün kanıtıdır. Bu noktada Atatürk'ün dikkatini çeken ise Osmanlı İmparatorluğu yıkılırken bile Türkçenin sağlam kalmasıdır. Hatiboğlu Atatürk'ü, Türkçeyi

²¹ Şükrü Tezer, *Atatürk'ün hatıra defteri* (Vol. 16), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

savunanların önderi olarak görür. Eserde bunu şu sözleriyle yansıtır: “Türkçeyi seven, savunan, kurtaran, Türkçenin yabancı etkilere karşı koyması için direnen, öncülük eden aydınların en büyüğü Atatürk'tür.” (Hatiboğlu, 1981: 13-14). Dilin kolay anlaşılır, kullanışlı ve anlatmaya elverişli bir araç olmasını isteyen Atatürk'ün devlet işlerinin arasında dil ile ilgili yaptığı çalışmalar gözler önündedir. Eserde Hatiboğlu, Atatürk'ün, “Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (Hatiboğlu, 1981: 15) sözlerine de yer vermiştir.

Hatiboğlu, çalışmasında 8. yüzyıldan bu yana Türk Dili için çalışanları, emek verenleri saygı ve övgü ile anar. Türk Dili için hizmet veren bu kişilerin çabalarının sınırlı kaldığını, yaygın şekilde etkili olamadıklarını ifade eder. Hatiboğlu ayrıca Türk diline hizmet edenleri ve eserlerini anmıştır. Çalışmasında, Orhun yazıtlarını miras bırakan Kültekin ve Bilge Kağan'dan başlayarak 11. yüzyıldan Kaşgarlı Mahmud'a, 12. yüzyıldan Yusuf Has Hacıp ve Yugnaklı Mahmut'a, 13. yüzyıldan Sultan Veled ve Karamanlı Mehmet'e, 14. yüzyıldan Ahmet Fakih ve Yunus Emre'ye, 15 ve 16. yüzyıllara kadar Türkçeye önem veren pek çok yazara yer vermiştir. 17. yüzyılda Türkçenin çığırından çıktığını belirten Hatiboğlu, bu dönemde yazılan metinlerde kullanılan dili ne Arapların ne Farsların ne de Türklerin anlayabildiklerini belirtir. 18. Yüzyıldan itibaren bu durumun farkına varan aydınların kurtuluş çabaların yer veren Hatiboğlu, 19. yüzyılda aydınların çoğunun sadeleşme çabasına girdiğini belirtir ve bu dönem aydınlarından Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal'e atıfta bulunur.

Dönemin aydınlarına göre Türkçenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için dilin sadeleşmesinden başka yol yoktur. Ancak Hatiboğlu'na göre sadeleşme ile sorunlar bitmiyordu; o, yabancı sözcükler dilden atılırsa Türkçenin sözcük sayısının azalacağını düşünmektedir. Ölçü ya da uyak sıkıntısı çekmemek için şiirlerini Arapça ve Farsça sözcüklerle dolduran şairlerin yapıtlarını yapıt değil yapmacık olarak değerlendiren Hatiboğlu, dilin Türkçeleşmesine katkı sağlayan yazar ve şairlere ayrıca eserinde yer vermiştir.

Hatiboğlu Türkçedeki bu gidişata Atatürk'ün dur dediğini belirtmiş, çözümünü “Yeni gelişmelerden doğan kavramlara, özellikle Türkçe köklerden, Türkçe eklerle yeni sözcükler, terimler bulunmalıydı. Yoksa sorunun bütünü olduğu gibi bırakılmış, üstelik çözümü de doğru yoldan saptırılmış olurdu.” (Hatiboğlu, 1981: 9) şeklinde açıklamıştır.

Atatürk de sadeleşmenin gerekli olduğunu ancak yeterli olmadığını farkındadır. Atatürk bu sorunu çözmek için yollar aramış ve çeşitli çalışmalar yapmıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün başardığı en önemli işlerden birinin “Eğitim Birliği” olduğunu ifade etmektedir. Eğitim birliğiyle birlikte esasında dil devrimi de başlamıştır. Okullar bu dönemde devlet elinde birleştirilmiş ve okutulacak derslerde özellikle Türkçeyi kullanmak gerektiği ifade edilmiştir. Atatürk'ün temel hedeflerinden biri eğitimde birliğin sağlanmasıdır. Ancak bu sayede batıya dönüp, kalkınmaya istekli, yurduna bağlı genç bir kuşak yetiştirilebilirdi. Eğitimde birliğin sağlanması doğrultusunda daha sonra "Milli Eğitim Bakanlığı" adını alacak olan. "Maarif Vekaleti" kurulmuştur. Bütün okulların devlete bağlanması ve çağdaş eğitimle artık yepyeni bir gençlik yaratılabilecekti. Kültürde birliğin dilde birlikte sağlanacağı görüşünde olan Hatiboğlu, kültürde birlik şartlarını çalışmasında, "Kültür birliğini sağlamak için tekke ve türbelerin de kapatılması, Türklerin içine sarmış, görüşünü karartmış olan düşüncelerden kurtarılması gerekiyordu. Yepyeni bir ruh yaratmalı, buna göre de yepyeni bir dış görünüş sağlanmalıydı. Dış görünüşün, iç yansıtmada önemi vardı.” (Hatiboğlu, 1981: 22) şeklinde açıklamıştır.

Eğitimde birliğin sağlanmasının ardından Atatürk kararlı bir şekilde okullarda öğretilen Arapça ve Farsça derslerini kaldırdı. Hatiboğlu'na göre bu sayede eskiden okullarda sığıntı durumunda olan Türkçeye gerekli değer verilmiş olundu. Takvim ve saatin değişmesi, ticarete kullanılan yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesi, sokak adlarının Türkçeleştirilmesi ve Arap rakamlarının bırakılıp Latin rakamlarının kabul edilmesi gibi eylemler kültür birliğinin sağlanmasında atılmış önemli adımlar oldu ve bu sayede dil devrimi süreci de hızlandı.

Dil Devrimi'nin temel yapı taşlarından biri de harf devrimidir. Hatiboğlu harf devrimine eserinde önemli bir yer ayırmış, bu devrimle birlikte yeni harflere uygun

olmayan yabancı sözcüklerin dilden atıldığını eserinde belirtmiştir. Türkçenin geleceği bakımından çok anlamlı bulduğu Atatürk'ün "Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın asarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna kat'iyen eminim; siz de emin olunuz." (Hatiboğlu, 1981: 25) sözlerine de yer vermiştir. Hatiboğlu'na göre harf devrimi sırasında halkın Atatürk'e olan güveninden dolayı okuma yazmayla ilgili bu değişiklikler tepki almadan yerleşti. Harf Devrimi'nin yerleşmesi için Atatürk'ün verdiği emekler Hatiboğlu'nun eserinde "...Atatürk, yeni yazının güzel ve okunaklı olmasına çalışıyor, en iyi örneklerini kendisi kendi el yazısıyla gösteriyor, artık eski harfleri kullanmıyordu. Atatürk bir başöğretmen gibi kent kent dolaşüyor, tahta başına geçiyor, halktan herhangi birine, bir arabacıya, yeni harfleri öğretiyordu." (Hatiboğlu, 1981: 26) şeklinde anlatılmıştır.

Atatürk'ün öncülüğündü ayrıca Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuş, bu sayede Türk tarihinin öncülüğü ile Türkçe, Türkçenin öncülüğü ile Türk tarihinin incelenmesi kolay hale gelmiştir. Daha sonra "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" kurulmuştur. Hatiboğlu, dipnotta bu cemiyetin adının önce "Türk Dilini Araştırma Kurumu" olduğunu, daha sonra bu adın "Türk Dil Kurumu" olarak değiştirildiğini belirtmiştir. Atatürk ve Kurucu üyeler başta olmak üzere bu cemiyetteki herkes Türk dilinin kökenini araştırmaya başlamış, aynı zamanda tarama, derleme çalışmaları yapmıştır. Hatiboğlu bu çalışmaların tartışmalara sebep olduğunu eserde ele almıştır. "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" kurulduktan sonra yapılan ilk yeniliklerden biri ezanın Türkçe okunmaya başlanmasıdır.

Dil Devrimin diğer önemli bir adımı ise Türk Dil Kurultaylarının toplanması olmuştur. Hatiboğlu dil kurultaylarının toplanmasını, Atatürk'ün incelediği ve olgunlaştırdığı düşüncelerini millete sunmakta önemli bir araç olarak görür. Kurultaylarda Türk dilinin yabancı etkilerden kurtarılıp varlığının korunması, geleceğinin sağlanması gibi konular incelenmiş ve tartışılmıştır. Hatiboğlu Atatürk'ün fikirlerine karşı çıkanların dile çekidüzen verilmeyeceği görüşünde olan kişiler olduğunu da bildirmiştir; ancak bunlara karşı Atatürk'ün görüşlerini savunan sözcüler de kurultaylarda görüşlerini ifade etmişlerdir. Eserde bu sözcüler üzerinde fazlaca duran Hatiboğlu, Türk dili için emek veren bu kişilerin Atatürk'ün

düşüncelerini kuvvetle, inançla savunduklarını ekler. Birinci Türk Dili Kurultayında Atatürk'ün dilticiliğinin başlıca esasları sözcülerin katkılarıyla açıklanmıştır.

Eserinin devamında Hatiboğlu, Birinci Türk Dili Kurultayında ele alınan konuları tek tek başlıklandırmış ve açıklamıştır. Bu kurultayda ele alınan konulardan biri “Dilin Kökeni” meselesidir. Hatiboğlu'na göre ulusların kökeni büyük ölçüde dilleriyle açıklanmıştır. Atatürk de bu sebeple Türk dilinin kökeni konusu üzerinde fazlaca durmuş, bu konuyla ilgili araştırmalar yapmıştır. Hatiboğlu, dilin kökenini bulmakta Atatürk'e yardımcı olan unsurun çok emek verdiği tarih incelemeleri olduğunu belirtir. Bu bölümde Hatiboğlu Atatürk'ün “Türk dili, başlıca dünya dillerinin anasıdır.” görüşüne yer vermiştir. “Türk Dilinin Eskiliği” başlığında Hatiboğlu, Atatürk'ün Türk dilinin temellerini Sümerceye dayandırıldığını belirtmiştir. Hatiboğlu bu sayede Türkçenin köksüzlük iddialarının ortadan kalktığını savunmaktadır: “Aslında hala çözülmemiş bir sorun olan Sümercenin, sesbilgisi, yapıbilgisi hatta sözcüklerin biçim ve anlamları bakımından Türkçe ile ortak kaynaktan yararlandıkları gün ışığına çıkmaktadır.” (Hatiboğlu, 1981: 36).

Hatiboğlu, “Türk Dilinin Zenginliği” başlığında ise Türkçenin bir zamanlar çok güçlü ve zengin bir dil olduğunu belirtir. Türk dili başka dillerden ve kültürlerden etkilendikçe sözcük bakımından fakirleşmiştir. Bu noktada Atatürk, Türkçenin zenginliğini ortaya çıkartmak için Türk Dili Tetkik Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin kurulma amacı eserde “Cemiyetin maksadı, Türk dilinin öz zenginliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasına, değerine yaraşır yüsekliğe erdirtmektir.” (Hatiboğlu, 1981: 37) şeklinde açıklanmıştır.

Hatiboğlu kökeni bilinmeyen sözcük köklerinin hepsinin Türkçe sayılması gerektiği üzerinde de durmuştur. Birinci Türk Dili Kurultayının başlıca konularının biri de Türk dilinin yeryüzüne yayıldığını ispatlamaktır. Türk dilinin gelişiminin sağlanması için bütün olanaklara başvurulduğunu belirten Hatiboğlu, Atatürk'ün bu yolda çok güzel örnekler verdiğini açıklamıştır. Bu dönemde Atatürk'ün görüşlerine karşı çıkanlar elbette olmuştur. Hatiboğlu bu kişilerin dilin doğal gidişatı olduğu ve insanların bu gidişatı değiştirmemesi gerektiği görüşünde olduklarını belirtmiştir. Atatürk ise bu düşünceye karşı çıkmış, Türkçeyi içinde bulunduğu güç durumdan

kurtarmak için elinden geleni yapmıştır. Hatiboğlu, eserde Türkçenin gidişatını düzeltmek için aydınlarca bazı yollar tasarlandığını ileri sürmüştür. Atatürk de bu yolları denemekten çekinmemiştir. Bu yollardan biri Doğu lehçelerine başvurmaktır. Fakat Hatiboğlu Doğu Türkçesinden alınan sözcüklerden millet tarafından benimsenmediğini ifade etmiştir. Atatürk de zaten, “Milletin gösterdiği yakınlığı, içtenliği anlamakta gecikmedi; bu yolun çıkmaz bir yol olduğu belirince millet önünde, topluca, geri dönmekte bir sakınca görmedi.” (Hatiboğlu, 1981: 50) diyen Hatiboğlu Atatürk’ün büyüklüğünün bu noktada gözler önüne bir kez daha serildiğini ifade eder.

Aydınlarca savunulan diğer bir yol da Anadolu’ya dönüş yoludur. Onlara göre, dildeki sözcük ihtiyacı Anadolu’dan karşılanabilir. Bu yolda Atatürk’ün öncülüğünde derleme çalışmalarının başlatıldığını belirten Hatiboğlu, “Söz Derleme Dergileri” ve “Derleme Sözlüklerinin” oluşturduğunu açıklar. Hatiboğlu bu yolun işe yaradığını “Bütün bu çabalar, dilin ihtiyacı olan sözlerin bir kısmının verdiği gibi, yeni sözler, terimler yapmak için de kök ve ek bulmada yol gösteriyordu.” (Hatiboğlu, 1981: 41) sözleriyle ifade eder. Anadolu’ya yönelişle birlikte halk sözlerinin değer kazandığını belirten Hatiboğlu, yabancı sözlerden boşalan yerlerin bu sözlerle doldurulduğunu açıklamıştır. Atatürk’ün amaçlarından biri de halkın sınıf gözetmeden topluca anlaşması, aydınlanması ve kalkınmasıdır. Hatiboğlu, bu durumun Osmanlıcanın yapmacıklığından dolayı sağlanamadığını, Halka yönelişle birlikte halk sözlerinin dile girdiğini, böylece Atatürk’ün de amacına ulaştığını belirtmiştir.

Dil devriminin diğer bir amacı ise yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkları kapatmaktır. Hatiboğlu, eskiden kullanılan yazı dilinin halk tarafından konuşulmayan bir dil olduğunu ve bu dili anlamakta zorluk çekildiğini ifade etmektedir. Konuşma dilinden sözcükler almak bu farkı kapatmak için güzel bir yöntemdi. Hatiboğlu, Birinci Türk Dil Kurultayında bu amaç doğrultusunda halk şiirlerinin okunduğunu belirtmiştir. Ayrıca “Dil Devrimi ile, Türkçe, Osmanlı yazı dilindeki sığıntı durumundan kurtulmuş, özgürlüğünü kazanmış, bütün aydınların yazı ve konuşma diline yayılıp yerleşme yolunu tutmuştu.” (Hatiboğlu, 1981: 41) görüşünü eklemiştir. Dil devrimiyle aydınların konuşma ve yazı dili halkın konuşma ve yazı dili birbirine karışmış ve karma bir dil oluşturulmuştur. Hatiboğlu, bu durumu her ülkenin

istediğini fakat başaramadığını açıklamıştır. Hatiboğlu, eseri yazdığı döneme kadar yapılan bütün Türk dili çalışmalarının Birinci Türk Dili Kurultayı'nda Atatürk'ün güçlü elleriyle oluşturulduklarını belirtmiştir. Bu yolda Atatürk, eski yöntemlerle eğitim veren İstanbul Darülfünun'un adını İstanbul Üniversitesi olarak değiştirdi. Eğitimde de yenilikler yaptı. Soyadı Kanunu'yla eski aile adlarındaki “zade” gibi yabancı ek ve sözcükler dilden atıldı; soyadları Türkçe sözcüklerden oluşturuldu. Yeni doğan çocuklara bu dönemden itibaren daha çok Türkçe adlar verildi.

Hatiboğlu, Birinci Türk Dil Kurultayında Türkiye Türkçesine uygun bazı sözcüklerin dile yerleştiğini ifade etmiş ve bu sözcüklerin bazılarını eserinde sıralamıştır. Atatürk'ün bu yolda kazandığı başarıyı ve bu konuda ne kadar haklı olduğu gerçeğini eserinde belirtilen Hatiboğlu, İkinci Türk Dil Kurultayı'na geçer. Bu kurultayda ele alınan ilk kanunun Türkçedeki unvanlar sorunu olduğunu belirtir ve “Unvanlar Değiştiriliyor” başlığı altında bu konu üzerinde eğilir. Bu kurultayda unvanların uluslararası sıraya uygun olacak şekilde, önce unvan, sonra özel ad veya soyadı sıralamasıyla olması gerektiği kararlaştırılmıştır. Hatiboğlu, bazı unvanların resmi kullanımdan kaldırıldığını da açıklamıştır. Bu kurultayda getirilen bir diğer yenilik ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasıdır. Bu fakültenin kurulma amacı Türklerin komşularıyla ilişkilerini dil, tarih ve coğrafya bakımından incelemektir. Atatürk bu amaç doğrultusunda yerli ve yabancı bilim adamlarıyla görüşmeler yapmıştır. Hatiboğlu'na göre bu fakültenin kurulma amaçlarından biri de Türkçeye özgü özellikler barındıran Sümerceyi araştırmaktır. Hatiboğlu, eserinde dönemin Kültür Bakanı B. Saffet Arıkan'ın Fakültenin açılışı sırasında yaptığı konuşmaya da yer vermiştir. Arıkan'ın konuşmasının sonunda söylediği “Dünyada yüksek kültürün ilk beşiği Türk ana yurtlarıdır ve o kültürü kuran ve bütün dünyaya yayanlar da Türklerdir.” (Hatiboğlu, 1981: 48) tümcesi Hatiboğlu'na göre Atatürk'ün gerçek düşüncesini yansıtıyordu. Fakültede Türk dilinin karanlık dönemlerini aydınlatmak için Sümerce ve Etice üzerinde araştırma yapılacağı, bu doğrultuda Atatürk'ün Avrupa'dan taşınmış Sümer ve Eti dili yetkililerini Ankara'ya çağırttığı da not olarak eklenmiştir. Hatiboğlu da Türklerin varlığının çok eski yıllara dayandığı görüşündedir. Atatürk'ün bu yolda yaptığı çalışmaları eserinde belirten Hatiboğlu, “Atatürk, tarihteki sahipsiz dilleri, sözcükleri Türkçeye bağlıyordu. Yabancı araştırmacıları uğraşıp da kendi yönlerine bağlayamadıkları medeniyetlerin

hemen hepsi Türklerindi, Atatürk, işletmelere, bankalara, Sümerbank, Etibank gibi adlar vererek, bu görüşünü maddeleştiriyor, sembolleştiriyor ve bütün dünyaya yayıyordu.” (Hatiboğlu, 1981: 49) yazmıştır.

Atatürk, Türk tarihi ve Türk dili üzerindeki görüşlerinin gençlere öğretilmesini istiyordu. Hatiboğlu, Atatürk’ün gençleri yakından izlediği düşüncesindedir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde öğretilen bir diğer kuram ise Güneş-Dil Teorisi’dir.

Hatiboğlu, Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda bazı sözcükler üzerinde durulduğunu ve Güneş-Dil Teorisi üzerine çalışmalar yapıldığını açıklamıştır. İlk olarak “filozafi” sözcüğü üzerinde duran Hatiboğlu, Kurultayda bu birleşik sözcüğün “sophie” kısmının hangi dilden geldiğinin tartışıldığını belirtmiştir. Sahipsiz köklerin Türkçe olduğu görüşüyle ilgili Hatiboğlu, “Kısaca batı sözcükleri olarak bilinen pek çok sözcükte Türklerin de hakları vardı. Atatürk bu görüşünde de haklıydı. Zamanla incelemeler, araştırmalar batı dillerindeki pek çok sözcüğün ve özelliğin Türk diliyle aynı kaynaktan geldiğini gösterecektir.” (Hatiboğlu, 1981: 51) demektedir. Kurultayda ele alınan bir diğer sözcük ise “Ata” sözcüğüdür. Sözcüğün Türkçe olmadığını savunanların ve “Ata” sözcüğünü “çocuk dili, çocuk sözü, Lallworte” olarak açıklayanların varlığından bahseden Hatiboğlu bu sözcüğün birçok dilde değişik biçimlerinin kullanıldığını, bütün bu kullanımların “Ata” sözcüğünün bir dilden diğer dillere geçtiğinin ispatı olduğunu belirtmiştir. Atatürk’ün bu konudaki görüşlerini “Atatürk, “ata” sözünün, asıl biçimini ve anlamını, eski kaynaklardan bugüne kadar, Türkçede olduğu gibi korunduğunu göz önünde tutarak, sözcüğün Türkçe olduğunu ileri sürüyor ve bunun için soyadı olarak seçtiğini belirtmek istiyordu.” (Hatiboğlu, 1981: 53) şeklinde vermiştir.

Kökeni meçhul olan sözcüklerin kaynağını araştırmak, kökenleri Türkçeye dayandırmak için yapılan çalışmalardan en önemlisi Güneş-Dil Teorisidir. Hatiboğlu, bu sayede yabancı sözcüklerde bile Türkçe köklerin arandığını ve Türk dilinin varlığının yabancı dillere etkisinin gösterildiğini söylemektedir. Hatiboğlu, “Güneş-Dil Teorisi” başlığında bu teori üzerinde en ince ayrıntısına kadar durmuş, Güneş-Dil Teorisinin amacının Türkçenin eskiliğini ispat etmek, hiç olmazsa ileri sürmek olduğunu belirtmiştir. Fakat bu teoriyi Atatürk öz Türkçeden döndüğü biçimde

yorumlayanlar olmuştur. Hatiboğlu, eserinde bu şekilde düşünenlere tepki göstermiştir. Bu teoriyle dildeki bazı yabancı sözcüklerin Türkçe ile ortak kaynakları açıklanmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün bu teoriyle yapmaya çalıştığı şey "... Yerli ve yabancı ünlü dilcilerin dikkatini Türk dili yönüne çekip bundan Türk ulusunu yararlandırmak"tır (Hatiboğlu, 1981: 56). Hatiboğlu, teorinin bütün kaynakların aynı dilden çıktığı ve bu kaynağın da "güneş" olduğu görüşünde bulunduğu temeline dayandırıldığını belirtmiştir. Güneş-Dil Teorisinin ilkelerini ayrıca eserinde açıklamıştır. Buna göre; ilk ilke Türkçede de olduğu gibi başlangıçtaki bütün dillerde her sözcük vokalle başlayıp konsonla bitmektedir. İkinci ilke, ses bakımından birbirine yakın konsonlar birbirinin yerine geçer. Güneş Dil Teorisinin üçüncü ilkesi ise bazı konsonda bazı anlamlar birikir. Kimi konsonlar bazı kavramları içinde barındırır ve bu kavramları çevrelendirir.

Hatiboğlu, teorinin yanlış anlaşıldığını, kimi aydınlarca eski sözcükler yerine yeni sözcüklerin karşılaştırıldığını bildirmiştir. Dil Devrimiyle Atatürk'ün sağladığı yenilikler eserde "Atatürk, dil devrimi ile, çeşitli denemeler ve atılımları ile, dilin sadeleşmesi, özleşmesine verdiği büyük önemle, ülkeyi kurtardığı gibi, hiç şüphesiz, Türk dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmış oldu." (Hatiboğlu, 1981: 58) şeklinde açıklanmıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Dil Devrimiyle önceki altı yüz yılda yapılmayan sadeleşme ve Türkçeleşmenin kırk yılda sağlandığını belirtmiştir.

Terimler dil için önemli olduğu kadar bilimin de önemli yapı taşlarındandır. Hatiboğlu'na göre hiç kimse terimlere Atatürk kadar değer vermemiştir. Yabancı dillerden Türk diline pek çok yabancı sözcük ve terim girmiştir. Atatürk yabancı sözcük ve terimleri atarak, Türk dilinin kendi öz benliğine kavuşmasını, gelişmesini istiyordu. Hatiboğlu, yabancı terimlere son veren kişinin yine Atatürk olduğunu eserde belirtmektedir. Bu yolda yapılan ilk çalışma Celal Sahir Erozan başkanlığında kurulan "Lugat Istılah Kolu"dur. "Lugat Istılah Kolu"nda terimler bilim dallarına ayrılmış ve on altı bölümde incelenmiş, böylece Atatürk'ün öncülüğünde terim devrimi başlamıştır. Hatiboğlu, bu devrimde iki önemli ilkenin ortaya atıldığını belirtmiştir: 1) Kökü kültür dünyasında ortak olan terimler olduğu gibi alınacak, 2)

bunların dışında kalan terimler ise elden geldikince Türkçenin köklerinden, Türkçe eklerle türetilmesi sağlanacaktır.

Terim devriminde ilk olarak ilk ve ortaokullarda kullanılan terimler Türkçeleştirilmiştir. Hatiboğlu, bu durumun sebebini eserde “Türk çocuğunun derslerin kolaylıkla anlayıp öğrenmesi” şeklinde açıklamıştır. Atatürk’ün matematiğe duyduğu ilgiden dolayı devrim yapılan ilk bilimlerden biri matematik olmuştur. Bu doğrultuda “ceyb” ve “teceyb” terimlerine Türkçe karşılık bulmak için gazeteye ilan verilmiştir. Eserde Hatiboğlu ve iki arkadaşı hocalarının teşvikiyle bu yarışmaya katılmış, bu terimlere karşılık türetilen “Sinüs ve Kosinüs Sözcükleri” başlığı altında kökenini incelemiş ve anlamlarını ayrıntılı bir şekilde vermişlerdir. Terim bulma yarışını Hatiboğlu ve arkadaşları kazanmıştır. Matematik terimlerinden sonra Fizik, Kimya, Mekanik, Biyoloji, Zooloji, Botanik ve Jeoloji bilimleri için de terim çalışmaları yapılmıştır.

Atatürk terimlerin yerleşip yerleşmediğini görmek için Anadolu’daki okulları gezmiştir. Hatiboğlu, Atatürk’ün bu gezilerinde bütün okul kitaplarının yeni terimlerle, hemen yeniden yazılması emrini verdiğini belirtmiştir. İki ay içerisinde Türkçeleştirilmiş terimlerle hazırlanmış kitaplar Kültür Bakanlığınca okullara gönderilmiştir. Hatiboğlu, Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrimlerin yabancılara da etkisi olduğunu eserde belirtir. Bu devrimlerden en etkili olanlarından biri dil devrimleridir. Bu devrimlerin Türkiye sınırlarını çoktan aştığını belirten Hatiboğlu, eserde Türk dil devriminin etkisinde kalıp kendi dillerini geliştirmeye çalışan milletlerden örnekler vermiştir. Eserin son tümcesi “Atatürk, her alanda olduğu gibi Türk dili alanında da dil devrimi konusunda da yenilgiye uğramamış ve unutulmaz başarılar sağlamıştır.” (Hatiboğlu, 1981: 69).

2.2. YAZILARI

Vecihe Hatiboğlu'nun yazdığı yazılara bakıldığında en fazla ürün verdiği alanın Türk dili ve lehçeleri olduğu görülür. Türk dili ve lehçeleri hakkındaki yazılarını özellikle Türk Dil Kurumu Gramer Kolu Başkanlığı yaptığı dönemde yazmış, dille ilgili bildiği bilgilerle insanları aydınlatmayı ve dilin inceliklerini öğrenme çabasında olan okurların sorularını yanıtlamayı amaçlamıştır. Hatiboğlu'nun yazdıkları arasında dil devrimini anlattığı, dil devriminin getirdiği yenilikleri halka öğretmeyi hedeflediği makaleleri de yer almaktadır. Atatürk üzerine yazdığı yazılarında Atatürk'ün Türk diline verdiği önemi, dil ve terim devrimi için yaptığı çalışmaları ve Atatürk'ün dehasını aktarır. Tarihle ilgili yazılarında ise Sümerce ile Türkçe arasındaki ses benzerlikleri üzerine eğilmiş, Oğuzlar ile Guzların arasındaki bağı açıklamış, Türk dilinin tarihinin Orhun Yazıtlarından çok daha öncesine dayandığını kanıtlamak için çalışmalar yapmıştır. Hatiboğlu'nun yazıları tematik olarak incelendiğinde son dönem makalelerinde eleştirel bir tavır takındığı görülmektedir. Hatiboğlu'nun eleştirdiği kişiler dilimizi değiştirmeye çalışanlar ve dil devrimine karşı olanlardır. J. Deny ve Atatürk ile ilgili anılarını da kaleme alan Hatiboğlu'nun bu tür yazıları da son derece önemlidir.

2.2.1. Türk Dili ve Türk Lehçeleri Üzerine

Vecihe Hatiboğlu Türk dili ve lehçeleri üzerine araştırmalar yapmış biri olarak dil bilimci yönüyle ön plana çıkmıştır. Hatiboğlu'nun Türk dili ve lehçeleri üzerine yazdığı yazılar şunlardır: İmlamız İçin, Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar, (-dır) Eki Meselesi, Şart Kipi, Cevaplarımız, Dilimizin Bir Meselesi, Bir Mektup ve Cevabı, Kelime Grupları ve Kuralları, Türk Dilinin İmlası, Atasözleri ve Deyimler, İmla Kılavuzu ve Konuşma, Dilbilgisi ve İmla Sorunları, Türkçede Bazı Hayvan Adları, Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler, Üstünkörü ve Yüzükoyu, Dilbilgisi Sorunları, Eşanamlı Sözcükler Var Mıdır?, Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?, Yeni İmla Kılavuzu Üzerine Açıklamalar, Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?, Bir Mektup Bir Karşılık, Ağaç

ve Su, Türkçede Eklerin Kökenleri, Ağaç ve Ig, Örnek ve Ödül, Amaç ve Yamaç, Kutsal Mehmetçik Adı.²²

2.2.1.1. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar

Hatiboğlu'nun Türk dilleri ve lehçeleri üzerine yaptığı çalışmalar "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar" başlıklı makaleleri içinde yer almaktadır. Hatiboğlu'nun "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar" başlıklı dört farklı makalesi bulunmaktadır. Birinci makale, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin IX. cilt 3. sayısında, ikinci makale, Türk Dili Dergisi'nin 18. sayısında, üçüncü makale, Türk Dil Kurumu'nun 1952 yılı Belleten'inde, dördüncü makale ise Türk Tarih Kurumu tarafından 1953 yılında yayınlanmıştır. Bu makaleler Türk dili ve lehçelerinin eksik kalan ve Hatiboğlu tarafından önemli görülen konuları üzerinedir. Türk dili ve lehçelerinde ses benzeşmeleri, sentaks, istek kipi ve "-esi" eki üzerine yaptığı yeni araştırmaları ayrı ayrı makalelerde aynı başlıkla yayınlamıştır.

2.2.1.1.1. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar

Hatiboğlu'nun Türk dili ve lehçeleri üzerine yazdığı ilk makale olan "Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar" başlıklı makale Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin IX. cilt 3. sayısında, 1951 yılında yayınlanmıştır. Bu makalede Hatiboğlu, Türk dilinde ses benzeşmelerinin bolluğu üzerinde durmuştur. Dipnotta Türk dili kavramıyla bütün Türk dilleri ve lehçelerini kastettiğini belirtmiştir. Hatiboğlu Türk dilinde vokallerle vokaller arasındaki benzeşmenin yanında konsonlarla konsonlar arasında da bir benzeşmenin olduğunu ifade eder. Ancak bu benzeşme imla kalıpları yüzünden yazıda kendini gösterememiştir.

Hatiboğlu Türkiye Türkçesindeki başlıca benzeşmeleri üç grupta incelemiştir: Vokallerle vokaller arasındaki benzeşme, konsonlarla konsonlar arasındaki

²² Bu çalışmada Vecihe Kılıçoğlu, "İmlamız İçin", *Ülkü dergisi*, II.c. (1946) Ankara ve Vecihe Hatiboğlu (Kılıçoğlu), "Yeni İmla Kılavuzu Üzerine Açıklamalar", Türk Dil Kurumu yayınları 356, (1972), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. künyeli yazılar bulunamaması sebebiyle çalışma dışı bırakılmıştır.

benzeşme, vokallerle konsonlar arasındaki benzeşme. Osmanlı Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde vokallerle vokaller arasındaki ve konsonlarla konsonlar arasındaki benzeşme üzerine pek çok araştırma yapıldığını belirten Hatiboğlu, vokallerle konsonlar arasındaki benzeşme üzerine yeterli araştırmaların yapılmadığını ifade etmiş, vokallerle konsonlar arasındaki benzeşmenin çoğu dil bilimci tarafından vokal değişimi olarak ele alındığını belirtmiştir. Hatiboğlu, dil bilimcilerin vokal değişimi olarak ele aldığı bazı sözcüklerde esasında vokalin civarında bulunan konsonların etkili olduğunu söylemektedir. Hatiboğlu'na göre eksik kalan ve Türk dilinde önemli bir yere sahip olan vokallerle konsonlar arasında benzeşme konusu “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” başlıklı makalelerinin ilk konusu halini almıştır. Hatiboğlu vokallerle konsonlar arasındaki benzeşmeyi tüm ayrıntılarıyla incelemiştir.

Vokallerle konsonlar arasındaki benzeşme Hatiboğlu tarafından üç bölüme ayrılarak incelenmiştir: Düz vokallerin yuvarlaklaşmasına sebep olan konsonlar, dar vokallerin genişlemesine sebep olan konsonlar, ince vokallerin kalınlaşmasına sebep olan konsonlar. Hatiboğlu'nun ele aldığı ilk benzeşme düz vokallerin yuvarlaklaşmasına sebep olan konsonlardır. Hatiboğlu makalesinde bu benzeşmeyi “Türkiye Türkçesi vokal uyumuna aykırı düşmekle beraber Eski Osmanlıca ve birçok lehçelere ait bazı kelimelerin düz vokalleri, kelimede bulunan dudak konsonları yüzünden yuvarlaklaşmıştır.” (Hatiboğlu, 1951: 262) şeklinde açıklar. Bu benzeşmeyle ilgi kendi inceleme eseri olan Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Cerrahiye-i İlhaniye'sinden, Kırım Türkçesi, Keraim Türkçesi ve bunun gibi pek çok Türk lehçesinden sözcük örnekleri sıralamış, düz vokallerin konsonlar sebebiyle yuvarlaklaştığını ayrıntılarıyla göstermiştir. Dudak konsonlarının bulunduğu bazı sözcüklerde Osmanlı Türkçesinde düz vokaller korunurken Uygurca ve diğer Türk lehçelerinde bu vokallerin yuvarlaklaştığını, Uygurcada düz vokalli olarak verilen bazı sözcüklerin ise Türkiye Türkçesinde yuvarlaklaştığını belirtip örneklemiştir.

Hatiboğlu'nun ikinci olarak ele aldığı benzeşme ise dar vokallerin genişlemesi üzerinedir. Dar vokallerin ğ, g, k gibi damak konsonlarının etkisiyle genişlediğini ifade eden Hatiboğlu, bu genişlemenin telaffuzda bile kendini gösterdiğini belirtmektedir. Hatiboğlu, bu benzeşmenin Dede Korkut metinlerinde, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-lugâti't-Türkiyye adlı eserde ve Uygurca metinlerde pek çok örneğini

tespit etmiş, makalesinde bu örnekleri sıralamıştır. Sözcük kökünde meydana gelen dar vokallerin konson etkisiyle genişlemesi durumu bazı eklerin etkisiyle de gerçekleşmektedir. Bu ekler Hatiboğlu tarafından sıralanmış ve eklerin dar vokalleri genişlettiği örnekler makalede ayrıntılarıyla verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak küçültme eki olan -cik, -cık incelenmiştir. Hatiboğlu bu ek üzerine gelen ve vokalle başlayan ekin dar vokalleri genişlettiğini ifade eder (adam-cık/adam-cağ-ız). Makalede Kıpçak Türkçesinden, Türkmen Türkçesinden ve Osmanlı Türkçesinden pek çok örnek sıralayan Hatiboğlu, -cık küçültme eki üzerine de ayrıntılarıyla eğilmiştir. Küçültme ekinin daraltıcı etkisinin ardından bazı sözcüklere eklenip vokali hem dar kalan hem de genişleyebilen ekler üzerinde durulmuştur: -suk, -cık, -nuk... Hatiboğlu, bu tür eklerin vokallerinin Türk lehçelerindeki sözcüklere gelerek genişlediğini örneklerle incelemiştir.

Hatiboğlu dar vokalleri genişleten bir diğer eki -gu, -ga olarak belirlediği ekin tarihi gelişimini de açıklamıştır. Bu ekin Orhun yazıtlarında, Uygurcada ve Dîvânü Lugâti't-Türk'teki örneklerini verdikten sonra Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak adlı eserdeki kullanımlarını tüm ayrıntılarıyla incelemiştir. Hatiboğlu, ayrıca bu ekin Türkmen Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Kırgız Türkçesindeki kullanımlarını da araştırmıştır. Ayrıca -gu, -ga eklerinin Türk dili ve lehçelerinde farklı kullanımlarının olduğunu maddelerle "...isim ve futurum şekillerinde kullanılan bir -gü eki, isim futurum ve optativus şekillerinde kullanılan bir -ge eki, futurum ve optativus şekillerinde kullanılan bir -gey eki, optativus ve futurum şekillerinde kullanılan bir -e eki" (Hatiboğlu, 1951: 273) açıklamıştır. Bu eklerin ortak noktası "g" konsonudur ve bu konson dar vokalleri genişletmektedir. Hatiboğlu bu durumu şema olarak şöyle verir: - gü > -ge > -e, -gey

Vokallerle konsonlar arasındaki benzeşmenin son oluşumu ince vokallerin kalınlaşmasına sebep olan konsonlardır. Hatiboğlu bu benzeşmede etkili olan unsurun dar vokalleri genişletmekte etkisi olan damak konsonları olduğunu açıklar. Bu konsonlar arasında ince vokalleri çoğu kez kalınlaştırdığı tespit edilen "ng(ñ)" sesi Hatiboğlu tarafından incelenmiştir. Hatiboğlu bu noktada "tanrı" sözcüğü üzerine eğilmiştir. Başlangıçta bu sözcüğün "tengri" biçiminde olduğu ifade edilmiştir. Nazal bir damak konsonu olan "ng" sayesinde bu sözcükteki ince vokaller

kalınlaşmıştır. Hatiboğlu “ng” sesinin kalınlaştırıcı etkisiyle ilgili pek çok Türk lehçesinden örnekler vermiş, “benge, senge” şahıs zamirlerinin de zamanla “bana, sana” şeklini aldığını açıklamıştır. “ng” konsonu dışında “g” ve “k” konsonunda ince vokalleri kalınlaştırdığı sözcüklere Anadolu ağızlarından örnekler vermiş, ayrıca dipnotta “g” ve “k” etkisiyle kalınlaşan vokallerin Uygurcadaki örneklerini vermiştir.

Hatiboğlu, “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” makalelerinin ilk bölümü olan bu makalesinde Türk dili ve lehçeleri için araştırılmayıp eksik kalan benzeşme konusunu ele almıştır. Özellikle vokallerle konsonlar arasındaki benzeşmeyi incelemiş ve vokallerin konsonların etkisiyle de değişebileceğini gözler önüne sermiştir. Bu çalışmada Türk dilinin tarihi dönemlerinden başlayarak en temel eserlerden örnekler vermiştir. Günümüzde Türk lehçelerinden ve Türkiye Türkçesinden de örnekler vererek Türk dilinin tarihsel gelişimini açıklamıştır.

2.2.1.1.2. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar

“Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” adlı makale serisinin ikinci makalesi Türk Dili dergisi cilt IIV, sayı 18’de, 1953 yılında yayınlanmıştır. Bu makalede sentaks (söz dizimi) üzerine eğilen Hatiboğlu, Türk gramerinde en az işlenen bölümün sentaks olduğunu belirtmiştir. 1972 yılında ise “Türkçenin Sözdizimi”²³ adlı eseriyle Türkçenin eksik kalan sentaks bölümünü tüm ayrıntılarıyla incelemiş, böylece bu alandaki eksikliği gidermiştir.

Hatiboğlu, gramercilerin Türkçenin fonetik ve morfolojik bölümlerine eğilip sentaks alanını ihmal ettiğini ifade etmektedir. Gramer kitaplarından sentaks bölümlerinin bulunmasına dikkat çeken Hatiboğlu, bu bölümün bulunduğu eserlerde çoğu zaman yabancı gramerlerde bulunan sentaksın kısaca çevirisinin yer aldığını açıklar. Fonetik ve morfoloji bölümleri incelenirken Türk dilene ait özelliklere sık sık yer verildiğini, buna karşılık sentaks bölümünde bu durum ihmal edildiğini belirten Hatiboğlu aynı zamanda gramerindeki bölümlerde bir karmaşa olduğunu

²³ Aynı yazı daha sonra *Dilbilgisi Sorunları* adıyla Türk Dil Kurumunca yayınlanan kitapta da yer almıştır. (Dilbilgisi Sorunları, 1967)

belirtir. Morfolojiye ait olan bazı gramer konularını, fonetikte, sentaksa ait bazı gramer konularının morfolojide incelendiğini belirtmiştir. Bunun yanında dil bilimcilerin morfolojiyi sentakstan üstün gördüğünü belirten Hatiboğlu, “Halbuki bir dilin grameri, kül halinde ancak sentaksında incelebilir.” (Hatiboğlu, 1953: 372) şeklinde açıklamada bulunur.

Hatiboğlu, sentaksa ait eksiklikleri iki maddede toplamıştır. İlk eksiklik doğrudan doğruya sentaks bölümünü ilgilendirdiği halde morfoloji bölümünde incelenen durumlardır. İkinci eksiklik ise sentaks bölümünü ilgilendiren ve henüz gramerimize girmemiş olan durumlardır.

Hatiboğlu, “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” adlı makalesinde yalnızca ilk eksiklik üzerine eğilmiştir. Gramerdeki sentaksa ait bazı durumların morfoloji bölümünde incelenmesinin başlıca sebebi Hatiboğlu tarafından yabancı gramerlerin tesiri olarak ifade edilmektedir. Hatiboğlu bu bağlamda sıfat tamlamalarının durumunu da incelemiştir. Sıfat tertiplerinin veya sıfat tamlamalarının aslında morfolojinin konusu olmamasına rağmen morfoloji bölümünde incelendiğini belirten Hatiboğlu, sıfat tamlamalarının esasında sentaksın içinde ele alınması gerektiğini savunmuştur. Sıfat tamlamalarının morfolojide incelenmesinin sebebini Hatiboğlu, yabancı gramerlerin etkisi olarak açıklamıştır. Fransızcada aynı ismin genellikle cinsiyet ve miktara göre farklı kullanımları vardır; bu sebeple sıfat tamlaması gibi birliklerin morfolojide incelenmesi garipsenmemiştir. Ancak Hatiboğlu, Türkçede bu tür bir kullanımın bulunmadığını belirtir ve sıfat tamlamaları sentaksın konusu olması gerektiğini ifade eder. Bu durumu “güzel hava” tamlamasıyla açıklar. Sıfat birliklerinin meydana gelmesinde en önemli noktanın sentaks olduğunu belirten Hatiboğlu, “Fakat “güzel hava” ifadesinin sentaksı değiştirilecek olursa, elde edilen “hava güzel” ifadesi ise, gramerce, evvelkinden çok ayrı bir değer taşır. Burada ifade bir tertip değil bir cümledir, her iki ifade arasındaki büyük farkı yaratan da Türk sentaksıdır.” (Hatiboğlu, 1953: 374) şeklinde açıklama yapar. Hatiboğlu Türkçede ancak isimden önce gelen sıfatların sıfatlık durumlarını koruduklarını, isimden sonra gelen sıfatların ise “-dır” ekini almasa bile fiil değeri kazandıklarını ifade eder.

Makalesinde “-dır” eki üzerinde de duran Hatiboğlu, bu ekin Uygurcada başlamak üzere tarihi gelişimini verir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te “durur” sözcüğü şeklinde geçen bu yapının Osmanlıcada “-dır” şeklini alarak eklediğini belirtir.

Hatiboğlu, bu makalesinde sentaksı morfolojiden ayırarak incelemiştir. Ayrıca hem sıfat tamlamaları hem de “-dır” eki üzerine eğilmiştir. Türkçede sentaksta isimlerin diğer sözcüklerle ilgisi incelenirken morfolojide isim ve isimlerin aldığı şekiller, ekler incelenmelidir. Böylece Hatiboğlu Türkçede sentaks konusundaki eksiklikleri gözler önüne sermiş, bu makale sayesinde Türkçenin eksik kalan bu noktasını aydınlatmayı hedeflemiştir. Hatiboğlu bu makalesiyle gramercilere yol göstermiş sentaksın Türkçede diğer dillerden farklı olduğunu ve incelenmesi gerektiğini savunmuştur.

2.2.1.1.3. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar

“Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” başlıklı üçüncü makale Belleten’de, 1953 yılında yayınlanmıştır. Bu makalesinde Türkçedeki istek kipi üzerine yaptığı araştırmaları sunan Hatiboğlu, Türkçede yabancı tesirlere karşı en çok dayanan milli unsurlar olarak fiiller olarak görür. Türk fiillerinde zaman ve tarz zenginliği olduğunu söyleyen yazar, Türkiye Türkçesinde ve hemen hemen bütün Türk lehçelerinde dokuz basit zamanlı kip ve üç birleşik zaman bulunduğunu belirtir. Hatiboğlu, bu kiplerle otuza yakın kip meydana getirebildiğini belirtmiş, en zengin dillerde bile bundan fazla kip bulunmadığını söylemiş ve Türkçenin zenginliğini vurgulamıştır.

Hatiboğlu, Türkçede fiiller konusunun Türk dilcilerin dikkatini çekse bile yeterli derecede incelenmediğini belirtir. Bu konu üstüne yabancı Türkologlardan W. Bang, G.J. Ramstedt, C. Brokelmann, K. Grönbech, J. Schinkewitsah gibi araştırmacıların eserlerinin değerli olduğunu belirtmiş ve dipnotta bu eserleri sıralamıştır.

Hatiboğlu, fiillerle ilgili açıklama yaptıktan sonra bu yazısında yalnızca istek kipinin (aptativus) Türk dili ve lehçelerindeki durumunu inceleyeceğini ifade

etmiştir. Hatiboğlu, tarihi ve Türk lehçelerinden, eserlerden örnekler vererek istek kipinin 8. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki gelişimini incelemiştir. İstek kipinin “-e” ekiyle oluşturulduğunu belirten Hatiboğlu, bu kiple sözcüğe istek, temenni, niyet, acaba, belki anlamlarının kazandırıldığını açıklamıştır. İstek kipiyle kullanılan şahıs ekleri üzerine de eğilen Hatiboğlu, bu eklerin lehçelere göre farklılık gösterdiğini, bazı lehçelerde emir kipinin şahıs takılarını da alabildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Yakutça, Çuvaşça ve Oyrotça gibi tarihi Türk lehçelerinde de istek kiplerini değerlendirmiş ve bu kiplerin şahıs ekleriyle kullanımını örnek sözcükler vererek açıklamıştır.

Orhun Yazıtlarından başlayarak istek kip ekinin tarihi gelişimini de inceleyen Hatiboğlu, dönem özelliklerini yansıtan önemli eserlerden de örnekler vermiştir. Yazısında Orhun Yazıtlarında kullanılan istek kipinin bugünkü Türkçeye aynı olduğunu belirtmiş, Uygurcada ise istek kipinin emir kipiyle karışık olarak verildiğini açıklamış ve istek kipinin şahıslara göre çekimine yer vermiştir. Hakaniye Türkçesinde ve Çağataycadaki istek kipinin durumunu Kutadgu Bilig’den Dîvânü Lugâti’t-Türk’ten, Codex Cumanicus’tan, Ali Şîr Nevai’nin Münşeat adlı eserinden, Babur’un divanından ve Şecere-i Terakime’den örnekler vererek incelemiştir.

Hatiboğlu, Osmanlı Türkçesinde kullanılan istek kipini de farklı dönemlerde yazılmış eserlerden verdiği örneklerle incelemiştir. Bu eserler şunlardır: Sultan Velet’in Divan’ı, Şeyyad Hamza’nın Yusuf ve Züleyha adlı eserinde, Süheyl ü Nevbahar’da, Kadı Burhaneddin ve Şeyhi’nin Divan’ı. Hatiboğlu, istek kipinin gelecek zaman kipiyle birlikte görüldüğünü ve bu durumun zamanla değiştiğini de ifade etmiştir. Bu durumu “Görülüyor ki istek kipinin dilimizdeki yayınlığı, gittikçe yerleşen belirli bir gelecek zaman kipinin (-ecek’li kip, 104üturum) ortaya çıkmasıyla daralmış ve nihayet çok mahdut bir sahaya inhisar etmiştir. Bilhassa ikinci tekil ve çoğul şahıslarıyla, üçüncü şahısları adeta itibardan düşmüştür.” (Hatiboğlu, 1953: 191) şeklinde açıklamıştır.

Hatiboğlu, istek kipinin farklı dönem ve metinlerde -e, -ge, -gey biçimlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu eklerden en eskisinin “-ge” biçimi olduğu

düşüncesinde olan Hatiboğlu, “-ge” ekinin bir lehçede aşınıp -e şeklini alırken diğer bir lehçede genişleyerek –gey şeklini aldığını şema üzerinde anlatmıştır.

Hatiboğlu, bu makaleyle Türk dili ve lehçelerinde istek kipi (optativus) üzerine derinlemesine incelemiştir. İstek kipinin Türk dili sahasındaki tarihi gelişimi, lehçelerde kullanıldığı biçimler ve Türkiye Türkçesindeki durumunu ele almış, ekin kullanıldığı yerlerden örnek bölümlere yer vermiştir.

2.2.1.1.4. Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar

Hatiboğlu, tarafından yazılan “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar” makale serisinin dördüncü makalesi olan son makale 1 Temmuz 1953 tarihinde, Türk Dili dergisi cilt II, sayı 22’de yayınlanmıştır. Hatiboğlu, bu makalesinde de Türk gramerinde eksik gördüğü bir alan üzerine eğilmiş, gramerlerin daha önce söz etmediği bir konu olan “-esi” ekiyle yapılmış olan fiil şekillerini incelemiştir.

Hatiboğlu, Türkçenin fiil zenginliğini bu makalesiyle bir kez daha dile getirir. Ancak “-esi” ekinin kullanım sahasının daraldığını belirten Hatiboğlu, bu ekle kurulmuş fiillerin yerine başka fiillerin kullanıldığını açıklar. Türk dilinin tarihi dönemleri içinde “-esi” ekiyle yapılmış fiillerin ilk olarak Kaşgarlı’nın Dîvânu Lugâti’t-Türk’te yer aldığını tespit eden Hatiboğlu, bu ekin Kaşgarlıdan önce de kullanıldığı görüşündedir. Orhun Yazıtları’nda bu ekin “-sıg” şeklinde olduğunu savunmuş, yazıtlardan verdiği örneklerle “-esi” ekiyle benzer yönlerini ortaya koymuştur, ayrıca Vilhelm Thomsen, Hüseyin Namık Orkun gibi araştırmacıların bu bölümleri nasıl incelediklerini açıklamıştır.

Hatiboğlu, “-esi” ekinin Orhun Yazıtlarında “-sıg, -sıg” biçiminde olduğu görüşünü savunan Willi Bang’in görüşlerine de makalesinde yer verir. Willi Bang’in görüşlerini temel alan Hatiboğlu da “-esi” ekinin eski biçiminin “-sıg” şeklinde olduğu görüşündedir. Bu ekin tek başına kullanıldığı zaman, gelecek zaman anlamı vermek yerine benzetme anlam verdiğini belirtmektedir. Ekin gelecek zaman anlamı veren şekillerini “-e-si”, “-gü-si” şekillerinde olduğu gibi; “-si” eki daha ziyade, “futura” anlamı veren “-e”, “-gü” ekleriyle beraber kullanıldığından, “-esi” şeklinin

“futurum” anlamı yaygın olarak yerleşmiştir." (Hatiboğlu, 1953: 660) biçiminde açıklar. “-esi” ekinin Kaşgarlı’nın Divan’ı dışında, Ali’nin Kıssa’sında, Süheyl-ü Nevbahar’da, Şeyhi Divanı’nda ve Baki’nin gazellerinde sıkça kullanıldığını belirtir. Tarihi gelişimi içinde Osmanlıca metinlerindeki kullanımını da inceleyen Hatiboğlu, ekin gelecek zaman kipi olarak kullanıldığını tespit eder. Günümüzde ise ekin anlamını daraltarak hayır dua ve beddualarda kullanıldığını belirtir.

Hatiboğlu, “-esi” ekinin dört farklı şekilde kullanımını tespit etmiştir. Eki ilk olarak ortaç yapması yönüyle incelemiştir. Dede Korkut ve Kazan lehçesindeki ortaç yapan “-esi” ekiyle ilgili örneklerle makalesinde yer vermiştir. İkinci olarak “-esi” ekinin fiilden isim yaptığını belirtmiştir. Üçüncü olarak ekin sözcükleri zarf yapma görevinde kullanıldığını açıklamıştır. Bazı sözcüklerin bu eki alarak kalıplaştığını belirten Hatiboğlu, “veresiye” sözcüğünü örnek vermiştir. Ayrıca bu ekin “dek ve kadar” edatlarıyla klişeleştiğini söylemiştir. Son olarak bu ekin gelecek zaman için kullanıldığını açıklamış, ayrıca ekin istek kipiyle de karşılandığını belirtmiştir.

“-esi” ekinin tarihi gelişimi, farklı görevlerde kullanılmasını ve Türk dilinin lehçelerindeki kullanımlarını değerlendiren Hatiboğlu, farklı dönemlerden verdiği örnek metinlerle eki açıklamıştır. Hatiboğlu, Türk gramerinde eksik kalan, incelenmeyen “-esi” ekini tüm ayrıntılarıyla değerlendirmiştir. Bu makale de Hatiboğlu’nun Türk dili ve lehçeleri için yaptığı çalışmalar arasında yer almaktadır.

2.2.1.2. (-dır) Eki Meselesi²⁴

Hatiboğlu’nun “(-dir) Eki Meselesi” başlıklı makalesi Türk Dili dergisinin 24. sayısında yayınlanmıştır. Hatiboğlu, “Türk Gramer Yeni Araştırmalar (2.1.1.3.)” makalesinde üzerinde durduğu “-dir” ekini bu makalede yeniden incelemiştir. Hatiboğlu, “-dir” ekini “durur” yardımcı fiilinin kalıntısı olarak değerlendirmektedir. Annemaire Von Gabain, Türk Dili Araştırmaları 1953 Yılığında yayınlanan, “Verbalkompositionen im Türkischen” (Türkçede Fiil Birleşmeleri) adlı makalesinde

²⁴ Aynı yazı Dilbilgisi Sorunları adıyla Türk Dil Kurumunca yayınlanan kitapta yer almıştır. Dilbilgisi Sorunları (1967), TDK, Ankara.

“-dir” ekinin durumunu da incelemişti; Hatiboğlu bu makaleyi okuduktan sonra -dir ekiyle ilgili yeni tespitlerde bulunmuştur.

Hatiboğlu, “-dir” ekinin sadece 3. şahısta değil, diğer şahıslarda da kullanıldığı görüşündedir. Gabain ise makalesinde bu ekin yalnız 3. şahıslarda kullanıldığını belirtmiş, bu fiilin anlam inceliklerinin belirlenmesi ve şahıslarının açıklanması konusunu Türk meslektaşlarına bırakmıştır. Hatiboğlu, “Dilimizde büyük hizmetleri dokunmuş bir bilginin teşvik ve davetli telakki edersek “-dir” ekinin 3. şahısta olduğu gibi öteki şahıslarda da kullanılışı üzerinde biraz daha durabiliriz.” (Hatiboğlu, 1953: 802) diyerek, Gabain’in Türk meslektaşlarına bıraktığı bu boşluğu açıklamayı kendine görev edindiğini belirtmiştir.

Hatiboğlu, bu bağlamda J. Deny’nin gramerini incelemiş ve makalesinde “-dir” ekinin 1. şahısta da kullanıldığı örneklerle yer vermiştir. “-dir” ekinin 3. şahısta çokça kullanıldığını belirten Hatiboğlu, bu kullanımlarda ekin “kesin haber” veya “kuvvetli ihtimal” anlamlarını sağladığının üzerine eğilmiştir. Hatiboğlu, 1. ve 2. şahıslarda “-dır” ekinin “-miş” ekiyle beraber kullanıldığını ve daha çok “kuvvetli ihtimal” anlamı kattığını açıklamıştır. Ona göre, şahıslar arasında “-dir” ekinin fonksiyonu bakımından bir fark yoktur; “-dir” ekinin 1. ve 2. şahıslarda değil de yalnızca 3. şahıslarda kullanıldığı düşüncesi, ekle ilgili örneklerin yoğunlukla 3. şahısta toplanması yüzündendir. Hatiboğlu, “-dir” ekinin 1. ve 2. şahıslarda da kullanılmasıyla ilgili kanıtları tümce örnekleri üzerinden açıklamıştır. Hatiboğlu bu eklerin tespitinin zor olmasının sebebini “Eski metinlerde bu çeşit örneklerin bol bol bulunmayışını ve eski kitabetin, bu tarzı konuşma diline hasmı gibi kabul edişi, yukarıdaki örneklerin gramerlerimizin tespit edilmemesi sonucunu yaratmıştır.” (Hatiboğlu, 1953: 804) şeklinde açıklar.

2.2.1.3. Şart Kipi²⁵

Hatiboğlu’nun “Şart Kipi” başlıklı makalesi, Türk Dili Dergisinin 29. Sayısında, 1954 yılında yayınlanmıştır. Hatiboğlu, bu makalede şart kipi olarak

²⁵ Aynı yazı Dilbilgisi Sorunları adıyla Türk Dil Kurumunca yayınlanan kitapta yer almıştır. Dilbilgisi Sorunları(1967), TDK, Ankara.

kullanılan “-se” ekini ele almıştır. Ekin tarihi gelişimini inceleyen Hatiboğlu, ekin kullanıldığı örneklerle yer vermiş, şart kipinin “şart sığası, temenni sığası, dilek-şart kipi” gibi isimlerle de kullanıldığını belirtmiştir. Hatiboğlu, günümüzde kullanılan “-se” ekinin Orhun Yazıtları’nda ve Uygurca metinlerde “-ser” ekiyle karşılandığını, 11. yüzyılda ise bugünkü “-se” şeklini aldığını belirtmektedir. Hatiboğlu, Kaşgarlı Mahmud’un Divan’ındaki “-se”li örneklerle de makalesinde yer vermiştir. Ekin “-ser” şeklini birden ortadan kalkmadığını belirten Hatiboğlu, “-se” ve “-ser” şekillerinin bir dönem beraberce kullanıldığını açıklamış, ancak ekin “-ser” kullanımının 12. yüzyıldan sonra Osmanlıca ve öteki lehçelerde görülmediğini belirtmiştir.

Hatiboğlu, “-ser” ekinin Osmanlıca “-i” zarf fiil ekiyle birleşip “-iser” şeklini alarak gelecek zaman kipi şeklinde kullanıldığını not etmektedir. Bu kipin kullanıldığı eserlerde örneklerle makalesinde ayrıca yer vermiş, ekin 16. yüzyılda yerini “ecek” şekline bıraktığını ifade etmiştir.

Hatiboğlu, makalesinde “-se” ekinin iki farklı kullanımı olduğunu belirtmektedir: a) “-se” ekinin fiil kök ve gövdelerine gelerek şart kipi yapması, b) ekin aynı şeklinin isim köklerine gelerek fiil yapması. Hatiboğlu, burada Ramstedt’in görüşlerine de yer vermiştir. Ramstedt’e göre ekin bu iki kullanımı arasında bir ilgi bulunmaktadır. Hatiboğlu da Ramstedt’in bu görüşlerine katılmaktadır. Bu iki ekin de arzu, istek anlamı verdiğini açıklayan Hatiboğlu, Kaşgarlı’nın Divanı’ndan iki ekin de kullanımına ait örnekler vermiştir.

Hatiboğlu, fiil kök gövdelerine gelen “-se” ekinin “arzu” bildiren dilek kipi ve “şart” bildiren şart kipi olduğunu belirtir. Bu iki kip arasındaki farkı “Bugünkü durumunda “-se” ekinin ayrı iki vazifede kullanılışı oldukça sınırlandırılmıştır: Fiil şekillerimizde birinci zaman eki olarak “-se” kullanılırsa “arzu, istek” bildirir, ikinci zaman eki olarak kullanılırsa “şart” bildirir.” (Hatiboğlu, 1954: 256) şeklinde açıklamıştır.

“Şart Kipi” adlı makalesiyle Hatiboğlu, şart kipinin kullanımı üzerine eğilmiş, kipin tarihi gelişimini, eski biçimlerini ve günümüzdeki farklı kullanımlarını açıklamıştır.

2.2.1.4. Cevaplarımız

Vecihe Hatiboğlu tarafında kaleme alınan “Cevaplarımız” başlıklı yazı 1 Mayıs 1954 tarihinde, Türk Dili dergisinin III. cildinin 32. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, 26 Eylül 1952 tarihinde, Türk Dil Kurumunda Gramer Kolu Başkanlığına getirilmiştir. Başkanlığı sırasında Türk Dil Kurumu okurları tarafından sorulan soruları kendisi cevaplamış, bu cevapları daha sonra “Cevaplarımız” adlı makalesiyle yayınlanmıştır. Bu yazısında Hatiboğlu, dilmek ve dilemek sözcüklerinin zaman çekimlerinde kullanımların ele almış, bu iki sözcük arasındaki farkları sıralamıştır. Makalede ayrıca, “hayvan” sözcüğünün Arapçadan geldiğini belirtmiş, “-aç” ekinin hem isimden isim hem de fiilden fiil yapım eki olduğunu örnek sözcükler vererek açıklamıştır.

2.2.1.5. Dilimizin Bir Meselesi

Vecihe Hatiboğlu’nun “Dilimizin Bir Meselesi” başlıklı makalesi 1954 yılında, Türk Dili dergisinin III. cildinin 36. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, bu makaleyi Türk Dil Kurumunda Gramer Kolu Başkanlığı yaptığı dönemde yazmıştır. Makale, Türkçede yanlış kullanıldığı sanılan bazı isim tamlamalarının Türk Dil Kurumuna şikâyet edilmesi üzerine Hatiboğlu’nun verdiği cevabı konu edinmektedir. Türk Dil Kurumuna gelen mektuba göre, İstanbul’daki azınlıkların etkisiyle ilçe adlarındaki tamlamalar bozulmuştur. Hatiboğlu, “Bahçekapı, Kadıköy” gibi tamlamaların aslında bozuk olmadığını yedi maddede açıklamış, bu tür tamlamaların Orhun Yazıtlarında da var olduğunu örneklemiştir. İstanbul’da “kapı, köy, tepe, bahçe” gibi isimlerle kurulan tamlamaların Anadolu’da da aynı veya başka isimlerle ilçe, köy adlarının varlığına makalesinde yer veren Hatiboğlu, bu kullanımlarla ilgili pek çok örnek sunmuştur. Ona göre, dilimizdeki bu tür kullanımlar, dilin kendi yapısından ortaya çıkmaktadır; bu durum sadece İstanbul’a has olmayıp bütün Anadolu için geçerlidir. Tamlamalardaki eklerin kullanılması durumunun dilin kendi yapısından doğan bir imkân olduğunu belirten

Hatiboğlu, bu durumun önlenmesinin lüzumsuz olduğunu, hatta önlenemez olduğunu ifade etmiştir.

2.2.1.6. Bir Mektup ve Cevabı

Hatiboğlu, Türk Dil Kurumu Gramer Kolu'na gelen sorulardan birini de “Bir Mektup ve Cevabı” adlı yazısında yanıtlamıştır. Hatiboğlu'nun 1955'te yazdığı “-dir” Eki Meselesi” adlı makaleyi okuyan bir okur bir mektup yazarak “-dir” ekinin “... bir telaştır başladı” tümcesindeki anlam inceliğini sormuş, Hatiboğlu da “-dir” ekinin semantik durumunun çok zengin olduğunu ve incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. “-dir” ekinin eklendiği sözcüğe “şiddet, teyit, ani başlama ile devamlılık” kavramları kattığını açıklayan Hatiboğlu, okurun sorduğu tümcenin ve bunun gibi tümcelerin kuruluşunda dikkate değer bir özelliğin de “bir” sıfatın mutlaka bulunması olduğunu belirtir. Ona göre bu tümcelerde asıl “şiddet” kavramını veren “-dir” eki değil “bir” sıfatıdır.

2.2.1.7. Kelime Grupları ve Kuralları

Hatiboğlu'nun “Kelime Grupları ve Kuralları” başlıklı makalesi 1988 yılında Belleten'de yayınlanmıştır. Bu makalesinde “Türkçenin Sözdizimi”²⁶ adlı kitabında incelediği birleşik sözcükler, deyimler, atasözleri, vecizeler bölümlerine aynı şekilde yer veren Hatiboğlu bunlara ayrıca bilmeceler ve argoyla ilgili sözcük gruplarına dâhil etmiştir. Bu makalede, Türkçenin Sözdizimi eserinden farklı olarak, gramerin sözcük sınıflarıyla ilgili olan bölümüne, yani isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, edat, zarf grubu gibi gruplara yer vermemiştir. Kalıplaşma birleşik sözcükleri, terimleri, deyimleri (tekerlemeler, ayaklar), bilmeceleri, atasözlerini, vecizeleri ve argoyu ayrıntılarıyla inceleyen Hatiboğlu, örnekler vererek sözcüklerdeki kalıplaşmaları açıklamıştır.

²⁶ Bkz. 2.1.5. başlık.

2.2.1.8. Türk Dilinin İmlası

Vecihe Hatiboğlu'nun Türk dilinin imlası hakkında yazdığı makalesi, 1964'te Türkoloji dergisinin, I. cildinin I. sayısında yayınlanmıştır.

İmlayı “Konuşmanın yazıya geçirilmesinde izlenecek kuralların topluluğudur.” (Hatiboğlu, 1964: 51) şeklinde tanımlayan Hatiboğlu, konuşmanın yazıya aktarılmasının en iyi yolunun ise dildeki ses ve özelliklerini karşılayabilecek iyi bir alfableden geçtiğini belirtmiştir. Makalesinde alfabenin önemine değinen Hatiboğlu Türkçenin imlasının kolay ve düzgün olabilmesi için, dilin yapısına uygun, vokali bol bir alfabe kullanmanın doğru olacağını belirtmiştir. İyi dercede Almanca, Fransızca ve İngilizce bilen Hatiboğlu bu dillerin imlasına da değinmiş, zaman içinde değişen her dilin imlasının az çok kusurlu olduğunu açıklamıştır..

Türk dillerinin eski imlalarını da inceleyen Hatiboğlu, Orhun alfabesinin Türk dilinin bütün seslerini karşılayamadığını, bu yüzden de doğru bir imlasını veremediğini (Hatiboğlu, 1964: 52), Uygur alfabesinin ise çok güçlü bir imlası olduğunu belirtir. Türklerin en uzun süre kullandığı Arap alfabesinin de doğru bir imla sağlayamadığını söyleyen Hatiboğlu, bunun sebebini Arap alfabesindeki vokallerin azlığına bağlar. Türk dili buna karşılık hareke denen vokal işaretlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Hatiboğlu, harekenin imla için büyük bir yük sayıldığı düşüncesindedir.

Türk dillerinin kullandığı son alfabe olan Latin alfabesi ise, vokal bakımından zengin olduğu için imlayı tam anlamıyla göstermesi açısından önemlidir. Hatiboğlu bu durumu, “Latin alfabesi asıllı Türk Alfabeleri de önceki alfabelerle ölçülemeyecek kadar üstün bir şekilde Türk dillerini imlaya getirmektedir.” (Hatiboğlu, 1964: 52); bu nedenle Latin asıllı Türk alfabesinin, Türk diline uygun bir alfabe olduğunu söyler. Makalesinde imla kolaylığı üzerine de eğilen Hatiboğlu, en iyi imlanın en kolay imla olduğunu belirtir. Hatiboğlu, konuşmanın yazıya geçirilmesinden fonetik imlanın doğduğunu, bu nedenle her imlanın az çok fonetik olduğunu, fonetiğin de imlayı kolaylaştırdığını belirtir: “İmla, elden geldiği kadar fonetik olursa kolaylığı da sağlanmış demektir.” (Hatiboğlu, 1964: 53).

İmla birliğini dilde birliği sağladığını, ayrıca eğitime de katkı sunduğunu bildiren Hatiboğlu, imla birliği sayesinde eğitimde birlik sağlandığını açıklar. Hatiboğlu, Türklerin büyük bir cesaret göstererek imlalarını değiştirdiğini, bu sayede çağdaş imlanın nimetlerinden faydalandıklarını açıklar. Ona göre, “Türkiye Türkçesinin imlası 1928’de yeniden tespit edildiği için en yeni, en ileri imla sayılır.” (Hatiboğlu, 1964: 55). Yeni Türk alfabesinin dünya dillerinden ayrılan yönünün “i” vokali ile “ğ” konsonunun bulunuşu olduğunu da yazısına eklemiştir.

Hatiboğlu, makalesi içinde “İmlamızda Uygulanması Gereken Gramer Kuralları” başlığını kullanmış ve bu başlık altında gramer kurallarını belirlemiştir. Öncelikle Türk dilinde ve imlasında vokallerin durumunu ve özelliklerini incelemiştir. Türk dilinde vokallerin başlıca kurallarını da belirlemiştir. Bu noktada vokallerin birbirine etkisini inceleyen Hatiboğlu, büyük vokal uyumu ve küçük vokal uyumunun kurallarını açıklamıştır. Büyük ve küçük vokal uyumuna uymayan sözcükleri veren Hatiboğlu, ayrıca bu kurallara aykırı olan ekleri de sıralamıştır.

Yabancı sözcüklerin vokal uyumlarına karşı durumunu da inceleyen Hatiboğlu, yabancı kelimelerin bazılarının ünlü uyumlarına uyduğunu, bazılarının uymadığını, yabancı kelimelere getirilen Türkçenin eklerinin ise, yabancı kelimenin son ünlüsüne göre ünlü uyumlarına girdiğini söyler (Hatiboğlu, 1964: 59) Hatiboğlu, ayrı yazılan bazı sözlerin vokal uyumuna bağlandığını açıklar. Bu sözler şunlardır: “mi” soru eki, “de, dahi, ile” bağlacı, cevher fiilinin ek ve kök olarak yazılışı.

Hatiboğlu, vokallerin konsonlarla etkisini de incelemiştir. Türk dilinde konsonlarına birbirini etkilediğini belirten Hatiboğlu, iki konsonun birbirini etkileyip benzeşebileceği üzerinde durmuş, örnek sözcükler vererek bu benzeşmeyi açıklamıştır. Hatiboğlu, konsonların vokallere etkisini de irdelemiştir. Bu noktada “y” konsonunun önemine eğilen Hatiboğlu, bu konsonun geniş vokalleri daralttığını belirtmiştir: “Konuşmada, -y- ünsüzünün geniş ünlülere etkisi ile daralan ünlüler, kelimenin asıl gövdesini bozmamak kaygısı ile imlada gösterilmeyecektir” (Hatiboğlu, 1964: 62). Bundan sonra sözcük örnekleri veren Hatiboğlu, konuşmadaki

şekilleri ve imla şekilleri arasındaki farkları, ayrıca “y” konsonu dışında vokalleri etkileyen konsonları da açıklamıştır.

“Yabancı sözlerin imlalarını da otuz yıllık denemeden sonra artık belirmiştir, bu sözleri kullananların çoğu, okuryazar insanlar oldukları için, asla yakın şekilleri almakta direnmektedirler.” (Hatiboğlu, 1964: 64) görüşünü ileri sürer. Hatiboğlu ayrıca, sesteş sözcüklerin, birleşik sözcüklerin, ikilemelerin, edatların, “de” ve “ki” bağlaçlarının yazılışlarıyla ilgili bilgiler de vermiştir.

“Türk Dilinin İmlası” başlıklı makalesinde bir dil için imla ve alfabenin değerini belirten Hatiboğlu, Türk dilinin temel gramer kurallarını da açıklayarak imla ile ilgili sorunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Türk Dil Kurumunda Gramer Kolu Başkanlığı yaptığı dönemde “Yeni İmla Kılavuzu”²⁷ hazırlıklarında bulunan Hatiboğlu, Türk dilinin imlasını her yönüyle bilmektedir. Yeni imla kılavuzunun yayınlandığı yıl olan 1963’ten sonra bu makaleyi yazarak imla konusunda açıklamalarda bulunan Hatiboğlu, imlanın Türk dili için önemini belirtmiştir.

2.2.1.9. Atasözleri ve Deyimler

Vecihe Hatiboğlu’nun “Atasözleri ve Deyimler” başlıklı makalesi 1 Mayıs 1964 tarihinde, Türk Dili dergisinin VIII. cildinin 152. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, bu makalede, atasözleri ve deyimlerin atalardan kalmış sözcük grupları olduğunu belirtir, bu iki sözcük grubunun ortak ve farklı özellikleri olduğunu açıklar. Atasözü ve deyimlerin yaratılmasının eskilere ait olduğunu söyleyen Hatiboğlu, sanatçıların atasözü veya deyim yaratamayacaklarını savunur. Hatiboğlu, deyim ve atasözlerini şekil ve anlam olmak üzere iki ana başlığa ayırarak incelemiştir.

²⁷ Hatiboğlu, V. (Kılıçoğlu). (1963). *Yeni İmla Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu yayınları, baskı 1 – 4 235, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Hüküm taşıdıkları için atasözlerinin tümce halinde olduğunu açıklayan Hatiboğlu, deyimlerin de en az iki sözcükten kurulduğunu söyler. Hatiboğlu'na göre atasözlerinin çoğu geniş zaman ve 2. şahıs emir kipiyle kurulurken deyimler her fiil kipiyle kurulabilmektedir. Deyimler, bazı sözcüklerin isim veya fiil çekimlerine sokulabilir ya da başka bir tümceye kalıp halinde yerleştirilebilirken atasözlerinde bu durumun gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiştir. Hatiboğlu, bu durumu atasözü ve deyim arasındaki en önemli fark olarak görmüş, bunu makalesinde örnekler vererek açıklamıştır.

Atasözleri ve deyimlerin benzer yönlerinin başında iki sözcük grubunun da ölçülü, ahenkli, kafiyeli sözcüklerden oluşması yer almaktadır; bu sayede iki sözcük grubunun da uzun ömürlü hale gelebilmektedir. Bu durumdan ötürü atasözleri ve deyimlerin bazen birbirine karışabilmektedir. Hatiboğlu, atasözleri ve deyimlerin lehçe ve ağızlarda değişik şekillerde yaşadığını belirtmiş, Türkiye Türkçesi ağızlarından Azericeden, Kazakçadan ve Kazancadan örnekler vermiştir. Makalesine atasözlerinden deyim kurulabildiğini de eklemiş bu tür deyimlere de örnekler vermiştir.

Atasözleri ve deyimlerin şekil yönünden en önemli ortak özelliklerinden biri de bu tür sözcük grupları arasındaki kalıplaşmadır. Atasözü ve deyimlerdeki bazı ekler değiştirilebilse de sözcükler değiştirilemez çünkü hepsi birbiriyle kenetlenmiş gibi kalıplaşmışlardır. Hatiboğlu, atasözleri ve deyimleri anlam yönünden incelerken atasözlerinin hikmet taşıdığını veya öğüt verdiğini belirtmiştir. Ancak deyimlerde bu özellik aranmaz. Hikmet taşıyan veya öğüt veren deyimler atasözleriyle karıştırılır. Hatiboğlu'na göre atasözleri ve deyimlerin anlam yönünden en önemli ortak özelliği bazı soyut kavramları anlatmak için somut varlıklara başvurmalarıdır. Hatiboğlu, bu tür kullanımlarla ilgili de örnekler verir. Makalenin sonunda ise “Türk atasözleri ve deyimleri o kadar zengin, o kadar verimli, o kadar millidir ki bunlar üzerinde ne kadar araştırma, inceleme yapılırsa, değer.” (Hatiboğlu, 1964: 471)” cümlesini eklemiştir.

2.2.1.10. İmla Kılavuzu ve Konuşma

Vecihe Hatiboğlu'nun imla kılavuzu ve konuşma hakkında yazdığı makale 1 Eylül 1966 tarihinde, Türk Dili dergisinin XV. cildinin 180. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, “İmla Kılavuzu ve Konuşma” başlıklı makaleyi, İmla Kılavuzu ile ilgili aydınların yanlış bildiği konuları aydınlatmak için kaleme alınmıştır. Hatiboğlu, aydınların imla kılavuzlarını konuşma, telaffuz kılavuzları olarak gördüklerini, bu durumun yanlış olduğu belirtir. Hatiboğlu'na göre imla kılavuzları telaffuza en yakın şekilde yapılmalıdır; ancak konuşma ile kılavuzlar arasında yüzde yüz bir benzerliğin olması mümkün değildir.

Hatiboğlu, bir dilin doğru konuşulmasının imla kılavuzlarından değil aileden, çevreden, okuldan, çarşıdan, radyodan, tiyatrodan, sinemadan öğrenilmesi gerektiği görüşündedir. İmla kılavuzları ancak doğru yazmayı sağlamak amacıyla hazırlanır: “İmla Kılavuzları doğru konuşmadan çok doğru yazmayı sağlamak amacıyla hazırlanır.” (Hatiboğlu, 1966: 1096). Bu nedenle belirlenen imla kalıpları mümkün olduğunca değiştirilmemelidir. Hatiboğlu, bu makale sayesinde imla kılavuzlarıyla ilgili yanlış bilinen bir duruma da açıklık getirmiş olur.

2.2.1.11. Dilbilgisi ve İmla Sorunları

Hatiboğlu, “Dilbilgisi ve İmla Sorunları” adlı yazısını 1966 yılında, Türk Dili dergisinin XV. cildinin 177. sayısında yayınlanmıştır. Hatiboğlu bu yazısında Türk Dil Kurumuna gelen çeşitli gramer sorularına yanıtlar vermiştir. Hatiboğlu, gelen mektupları da makalesine ekleyip yanıtlarını paylaşmıştır. Sorular Türkçenin söz dizimi ve özel adlara gelen kesme işareti üzerinedir. Hatiboğlu, okurlardan gelen bu sorulara tüm ayrıntılarıyla cevap vermiştir.

2.2.1.12. Türkçede Bazı Hayvan Adları

Hatiboğlu'nun “Türkçede Bazı Hayvan Adları” başlıklı makalesi 1968 yılında, 11. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildirilerde yayınlanmıştır. Aynı makale

ayrıbasım olarak kitap şeklinde de basılmıştır. Hatiboğlu, “Türkçede Bazı Hayvan Adları” adlı makalesinde Türk dilinde ve lehçelerinde yaygın bir şekilde kullanılan bazı hayvan adlarının son seslerindeki benzerlik üzerinde durmuştur. Türk dilinde geçen hayvan adlarının tarihi gelişimini inceleyen Hatiboğlu, Orhun Yazıtlarında, Uygurcada, Divanı Lügat-it-Türk’te, Kitabül İdrak’ta ve Codex Cumanicus’ta geçen hayvan adlarına makalesinde yer vermiştir.

Hatiboğlu, hayvan adlarını incelerken W. Bang’ın “Über die Türkischen Namen Einiger Grosskatzen” başlıklı makalesini ele almıştır. Bang makalesinde hayvan adlarında kullanılan –lan hecesinin ortak bir kaynaktan gelip gelmediğini araştırmaktadır. Hatiboğlu da W. Bang’ın incelemelerini biraz daha ileriye götürmek amacıyla “ılan” sözcüğünün etimolojisini araştırmıştır. Hatiboğlu, hayvan adlarına geldiği düşünülen “-lan” ekinin aslında Türklerin en eski komşularından olan Çinlilerde çok kullanılan “lung” sözcüğü olduğunu açıklamıştır. Türkçede bu sözcüğün “lan” şeklini almasının sebebinin “ng” sesinin dar vokalleri genişletmek ve ince vokalleri kalınlaştırma etkisinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca yılan, aslan, kaplan, sırtlan, ceylan ve küheylan gibi hayvan adlarının “lan” ve diğer sözcüklerin birleşmesiyle oluştuğunu açıklamıştır.

Hatiboğlu, “lan” sözcüğüyle kurulan hayvan adları dışında içinde “lan” geçen diğer adları da incelemiştir. Bu adların bazıları fiil kök veya gövdelerine gelerek ortaç yapan “-an” eki ile “-l” ekinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Bazıları ise sözcük köklerine gelerek “yer gösterme” kavramı veren “-lan/len” ekidir. Hatiboğlu, bu eklerin kullanıldığı sözcüklere de makalesinde yer vermiş ve bunları ayrı ayrı açıklamıştır.

2.2.1.13. Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler

Hatiboğlu’nun “Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler” adlı makalesi 1970 yılında, Türk Dili dergisinin XXII cildinin 224. sayısında yayınlanmıştır. Hatiboğlu, bu makalesinde ikili kökleri ele almış, ikili kök teriminden önce “muhtelit kök, karışık kök” terimlerinin kullanıldığını belirtmiştir. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü’nde bu

terimi “Hem ad kökü hem de eylem kökü gibi kullanılan kök.” (Hatiboğlu, 1969: 50) şeklinde açıklamıştır.

Hatiboğlu, ikili köklerle ilgili inceleme yapılmadığını, bu sözcüklerle ilgili az örnek verildiğini belirtmiştir. Hatiboğlu ikili köklerin Türkçenin yapısı bakımından önemli olduğunu, Türkçenin temelini gösteren izler taşıdığını belirtmiştir. Bu sebeple konunun incelenmeye muhtaç olduğunu belirten Hatiboğlu, “Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler” başlıklı eserini de bu amaç doğrultusunda yazmıştır.

Makalenin başlangıcında Türkçenin yapı özelliklerini inceleyen Hatiboğlu, Türk dilinde ad köklerinden eylem kökleri oluşturulduğunu belirtmiştir. İlk olarak tek heceli köklerden meydana gelen ikili kökleri incelemiş, daha sonra konsonla ve vokalle biten iki heceli ikili kökleri ele almıştır. Hatiboğlu, bu incelemelerinde pek çok sözcük örneğine yer vermiştir. Bu örnekler arasında Orhun Yazıtlarından, Uygur Türkçesinden, Divanı Lügat-it-Türk’ten, Anadolu ağızlarından sözcükler yer almaktadır. Hatiboğlu makalenin sonunda “Etimoloji çalışmaları ilerledikçe, etimoloji sözcükleri hazırlandıkça, ikili köklerin önemi daha da artacak ve Türkçenin yapısı daha iyi belirlenecektir.” (Hatiboğlu, 1970: 115) görüşüne yer vermiştir.

2.2.1.14. Üstünkörü ve Yüzükoyun

Hatiboğlu tarafından kaleme alınan “Üstünkörü ve Yüzükoyun” başlıklı makale 1970 yılında, Türk Dili dergisinin XXII cildinin 225. sayısında yayınlanmıştır. Bu makalede, üstünkörü ve yüzükoyun biçiminde kalıplaşmış bulunan birleşik sözcüklerin Türk dilinden önemli izlerini taşıdığını belirten Hatiboğlu, üstünkörü ve yüzükoyun sözcüklerini ayrı ayrı incelemiştir. İlk olarak üstünkörü sözcüğü ele almıştır. Sözcüğün sıfat ve belirteç olarak kullanıldığını belirten Hatiboğlu, bu kullanımlarla ilgili örneklerle de yer vermiştir. Birleşik sözcüğün ilk kısmının “üstün” şeklinde olduğunu, sözcüğün son sesindeki “-n” ekinin yükleme durum eki olduğunu, bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığını söyleyen Hatiboğlu, söz konusu “-n” yükleme durum ekinin günümüz Türkçesinde kullanılmadığını belirtmiştir. Birleşik sözcükteki “körü” kısmının ise kör- fiilinden geldiğini açıklayan Hatiboğlu, bu kökün Doğu Türkçesinin bir

serpintisi olduğunu savunmaktadır. “Körü” sözcüğündeki “-ü” ulacının Türkiye Türkçesinde az kullanıldığını belirten Hatiboğlu üstün ve körü sözcüklerinin birlikte taşlaşmış, kalıplaşmış olduğunu ve daima birlikte kullanıldığını açıklamıştır.

Yüzükoyun birleşik sözcüğünün de anlamını açıklayan Hatiboğlu, sözcüğün daima ulaç görevinde kullanıldığı örnekleri vermiştir. Sözcüğün aslının “yüzünkoyu” şeklinde olduğunu, “-n” yükleme durumunun sözcüğü anlaşılır biçime getirmek amacıyla sözcüğün sonuna getirildiğini belirtmiştir. Birleşik sözcüğün ikinci sözcüğü olan “koyu” sözcüğü de makalede aynı şekilde incelenmiştir.

2.2.1.15. Dilbilgisi Sorunları

Vecihe Hatiboğlu’nunb “Dilbilgisi Sorunları” başlıklı yazı 1 Temmuz 1970 tarihinde, Türk Dili dergisinin XXII cildinin 226. sayısında yayınlanmıştır.

Bu makale Türk Dil Kurumu Gramer Koluna gelen bir sorunun cevabı olarak Hatiboğlu tarafından yazılmıştır. Makalede “Görmezlik ve Görmemezlik” başlığı kullanılmıştır. Bir okur görmezlik ve görmemezlik sözcükleri arasındaki farkları ve hangi kullanımın doğru olduğu sormuş, Hatiboğlu, bu soruya yönelik olarak görmezlik ve görmemezlik sözcüklerini incelemiş ve bu sözcükler arasındaki farkın aslında vurgudan kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca görmemezlik sözcüğünde “-me” olumsuzluk eki kullanılırken görmezlik sözcüğünde “-mez” ortaç olumsuzluk ekinin kullanıldığını açıklamış, bu iki kullanımın da doğru olduğunu belirtmiş, bu iki biçimden birinin zamanla yerleşeceğini eklemiştir.

2.2.1.16. Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?

Hatiboğlu, 1970 yılında Türk Dili dergisinin XXIII cildinin 229. sayısında “Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?” başlıklı makalesini yayımlamıştır. Hatiboğlu eş anlamlı sözcüklerin bütün dillerde var olduğunu bildirmiş, ayrıca diğer dillerde eş anlamlı sözcükler için kullanılan terimlere makalesinde yer vermiştir. Hatiboğlu’na göre aslında dilde eş anlamlı sözcükler bulunmaz; eş anlamlı sözcüklerin her

anlamda birbirinin yerini tutmadığını ve her yerde eş değerde olmadığını ifade eden Hatiboğlu, eş anlamlı sözcüklerden örnekler vererek bu durumu açıklamıştır.

Ona göre, eş anlamlı sözcüklere aynı ekler getirildiğinde birbirine eşit olmayan anlamlar ortaya çıkmaktadır: “Her dilde, her sözcüğün anlam bakımından ayrı bir özelliği, adeta ayrı bir kişiliği vardır. Bir sözcüğün anlamı, tam olarak, bir başka sözcükle her durumda karşılanamaz.” (Hatiboğlu, 1970: 10). Ayrıca, yeni türetilen bir sözcükle eski sözcüklerin aynı anlamda olamazlar.

2.2.1.17. Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?

Hatiboğlu’nun okurlardan Türk Dil Kurumuna gelen bir soruya yanıt olarak yazdığı bir yazısı da “Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?” başlıklı makalesidir. Bu yazı 1970 yılında Türk dili dergisinin XXII. cildinin 226. sayısında yayınlanmıştır. Bir okul müdürünün okullarının isminin doğru yazımıyla ilgili soruyu yanıtlayan Hatiboğlu, bir kuruma, sokağa, caddeye, alana verilen özel adların nasıl alınması ve kullanılması gerektiğini açıklamıştır.

2.2.1.18. Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?

Vecihe Hatiboğlu bir soruya karşılık olarak yazdığı bu yazı 1972 yılında, Türk Dili dergisinin XXI. cildinin 22. sayısında yayınlanmıştır.

“Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?” başlıklı bu yazı, bir öğretmenden gelen birleşik sözcüklerin satır sonunda nasıl bölünmesi gerektiğiyle ilgili soruya yanıt olarak yazılmıştır. Hatiboğlu yanıtında, birleşik sözcüklerin satır sonuna sığmadıkları durumda birleşmeyi kuran sözcüklerin hece bütünlüğüne dikkat edilmesi gerektiği görüşünü ifade etmiştir. Örnek olarak birleşik sözcükler vermiş ve bu birleşik sözcükleri bölmüş, bu sayede okurun cevabı daha iyi kavramasını sağlamıştır.

2.2.1.19. Bir Mektup Bir Karşılık

Okurlar tarafından gönderilen bir mektuba karşılık yazdığı yazısının adı “Bir Mektup Bir Karşılık” şeklindedir. Bu yazı 1972 yılında Türk Dili dergisinin XXV. cildinin 243. sayısında yayınlanmıştır. Öğretmen bir okur, okul kitabında gördüğü “gömgök” sözcüğünün yapısını merak etmiştir. Hatiboğlu bu sözcüğün pekiştirme olduğunu ifade etmiş ve yazısında pekiştirmelerin nasıl kurulduğunu açıklamıştır.

2.2.1.20. Ağaç ve Su

Vecihe Hatiboğlu’nun “Ağaç ve Su” makalesi 1972 yılında, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten’de çıkmıştır. Aynı yazı “Ağaç ve Ig” başlığıyla 1975 yılında tekrar yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, “Ağaç ve Su” başlıklı makalesinde Orhun Yazıtlarında geçen “ı” sözcüğü üzerine eğilmiş ve bu sözcüğün tarihi gelişimini incelemiştir. Uygurcadaki “ıgaç” sözcüğünün “ı” sözcüğünden türediğini belirten Hatiboğlu, “ıglamak, yıglamak” sözcüklerinin de bu kökten geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Hatiboğlu, “ı” sözcüğünün tarih boyunca girdiği şekilleri, Türk lehçelerinde bu kökten gelen sözcükler üzerine derinlemesine bir inceleyerek açıklamıştır.

“Ig” sözcüğü üzerinde de duran Hatiboğlu, sözcüğün su anlamına geldiğini “yeşil, yeşillik” kavramlarının da bu sözcükten türediğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye Türkçesindeki “ağaç, ağlamak” sözcüklerinin “ıg” sözcüğüyle benzerlikleri üzerinde durmuştur. Hatiboğlu, “Ağaç ve ıg” makalesini, “su” sözcüğünün Çince den alındığını ileri süren araştırmacılara karşı yazmış, “ı” sözcüğünün öz Türkçe olduğunu ve “su” anlamına gelen “ıg” sözcüğünün bu kökten türediğini ispatlamıştır.

2.2.1.21. Türkçede Eklerin Kökenleri

Vecihe Hatiboğlu’nun Türkçedeki ekler hakkında yazdığı makalesi 1974 yılında, Türk Dili dergisinin XXIX. cildinin 268. sayısında yayınlanmıştır.

“Türkçede Eklerin Kökenleri” başlıklı bu makale esasında Hatiboğlu tarafından yazılan “Hatiboğlu, V. (Kılıçoğlu). (1974). *Türkçenin Ekleri*” künyeli eserin giriş bölümünü oluşturur. Hatiboğlu’nun yaptığı, aynı yıl yazdığı bu makaleyi eserine eklemek olmuştur.

2.2.1.22. Ağaç ve Ig

Vecihe Hatiboğlu’nun ağaç ve su sözcükleri hakkında yazılan makalesi 1975 yılında yayınlanan Birinci Türk Dili Bilimsel Bildiriler arasında yer almaktadır. Hatiboğlu tarafından 1972 yılında Belleten’de yayınlanan “Ağaç ve Su” başlıklı makalesinin aynısıdır.²⁸

2.2.1.23. Örnek ve Ödül

Hatiboğlu’nun kaleme aldığı diğer bir makale ise “Örnek ve Ödül” başlıklı makalesidir. Bu makale 1975 yılında Türk Dili dergisinin XXXI. cildinin 284. sayısında yayınlanmıştır. Burada Hatiboğlu, örnek ve ödül sözcüklerini incelemiş, bu sözcüklerin tarihi gelişimlerini ele almıştır. “Örnek” sözcüğü üzerine dilcilerin önemli araştırmalar yaptığını belirten Hatiboğlu, bu sözcükle ilgili tartışmaların bitmediğini belirtir. “Örnek” sözcüğünün kökünün “ög” sözcüğünden geldiğini, daha sonra “-anak/-enek” ekini alarak “örnek” şeklini döndüğünü belirten Hatiboğlu, ekin tarihi gelişimini “öğrenək > öğrenək > örenək > örnek” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca sözcüğün bu biçimlerde kullanıldığını tarihi metinlerden verdiği örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır.

“Örnek” sözcüğünün ardından “Ödül” sözcüğünü de ayrıntılarıyla inceleyen Hatiboğlu, “ödül” sözcüğünün “ödemek” eylemiyle ilgisinin bulunmadığını belirtmiş, sözcüğün Uygurcada kullanılan “ogdir” sözcüğünden geldiği fikrini savunmuştur. Ekin tarihi gelişimini “ögdil > ögdül > ödül” şeklinde açıklayan Hatiboğlu, “örnek” ve “ödül” sözcüklerinin yabancı dillerin etkisiyle uzun bir dönem kullanılmadığını, yalnızca konuşma dilinde kaldığını ancak Dil Devrimiyle yazı dilinde de kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.

²⁸ Bkz. 2.2.1.20. başlık.

2.2.1.24. Amaç ve Yamaç

Hatiboğlu'nun Türkçe olup olmadığı tartışılan amaç ve yamaç sözcükleri üzerine yazdığı makalesi 1977 yılında Türk Dili dergisinin XXXV. cildinde, 305. sayısında yayınlanmıştır. Bu makalesinde Hatiboğlu, sözcüklerin hem anlam hem de tarihi gelişimini incelemiştir. Çalışma sonucunda “amaç” sözcüğünün “alın” sözcüğünden, “yamaç” sözcüğünün ise “yan” sözcüğünden geldiğini belirtmiş, böylece bu iki sözcüğün Türkçe olduğuna açıklık getirmiştir.

2.2.1.25. Kutsal Mehmetçik Adı

Vecihe Hatiboğlu'nun Mehmetçik adı hakkında yazdığı köşe yazısı Cumhuriyet gazetesinde, 17 Mayıs 1995 tarihinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu kutsal Mehmetçik adıyla ilgili açıklamada bulunur: “Birkaç gündür “Mehmetçik” adı kimi kaynaklarca “Küçük Mehmet” diye açıklanmaktadır. Eskiden beri bilinen “Mehmetçik” adı hiçbir dönemde “Küçük Mehmet” anlamında kullanılmamıştır. Mehmetçik adında kullanılan “-cik/-çik” eki genellikle sevgi kavramı yüklü bir ektir: “Anneciğim= Anne-cik-im” sözünde olduğu gibi. Aynı “-cik/-çik” eki “Mehmetçik” adında da aynı “sevgi” kavramını belirtmekle birlikte “özveri, kahramanlık” kavramlarını da taşıdığından, toplum, bağrından taşan bir ilgi etkisiyle Mehmetçikleri her durumda sevgi ve saygı ile izlemektedir.” (Hatiboğlu, 1995: 1).

2.2.2. Dil Devrimi Üzerine

Hatiboğlu'nun en önemli çalışmalarını dil devrimi üzerine yapmıştır. Bunun en güzel örneği “Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi” eseridir. Atatürk'ün Dilciliği, Atatürk ve Terim Devrimi, Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı başlıklı yazılarında dile getirdiği dil devrimini ve Atatürk'ün önemiyle ilgili yazdığı makaleleri bir araya toplayıp “Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi” adıyla yayımlamıştır (Hatiboğlu, 1981).

2.2.2.1. Atatürk'ün Dilciliği

Vecihe Hatiboğlu'nun Dil Devrimini anlattığı “Atatürk'ün Dilciliği” başlıklı makale Türk Dil Kurumları Yayınları tarafından 1963'te yayınlanmıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün “Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” (Hatiboğlu, 1963: 9) özdeyişiyle başladığı makalesinde Atatürk'ün sözlerinin önemini vurgulamıştır. Atatürk'ün bu sözlerle kesin ve komutanca konuştuğunu, bu konuda seferberlik ilan ettiğini ve yola koyulup çalışmalara başladığını vurgulamıştır.

Hatiboğlu, eskilerin dil işlerinin kendiliğinden yürümesini beklediğini, bir ulusun dili ile varlığı arasındaki sıkı bağı göremediklerini belirtir. Bu sebeple Atatürk'ün dil işleri için savaştığını ifade eden Hatiboğlu, bu savaşın harf devrimi ile başlayıp ölümüne kadar sürdüğünü belirtmiştir. Dil Devriminin harf devrimi ile başladığını ifade eden Hatiboğlu, harf devrimiyle dilin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtuluşunun ve Türkçe söyleniş ve okunuşa önem verilmesi yolunun açıldığını savunmuştur.

“Atatürk'ün Dilciliği” makalesinde Atatürk'ün başka önemli bir özelliğine de vurgu yapmıştır Hatiboğlu. Atatürk harekete geçtikten sonra devrimlerini art arda sıralamış, arada boşluk bırakmayarak herhangi bir tepkiye meydan bırakmamıştır. Ona göre bu tepkisizlik, “... ancak Atatürk'ün dehasıyla her devrimi sırasında, zamanında, süratle uygulanmasıyla açıklanabilir.” (Hatiboğlu, 1963: 10). Hatiboğlu, Tarih Devriminin de Dil Devrimine önemli katkıları olduğunu altını çizmiştir. Atatürk'ün tarihe verdiği önemi belirten Hatiboğlu, onun gerçekleştirdiği tarih devrimine uygun bir Dil Devriminin de kendiliğinden ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşuna da makalesinde yer veren Hatiboğlu, bu cemiyetin çalışmalarına bakılarak Atatürk'ün Türk dili ile ne kadar yakından ilgilendiğinin görülebileceğini belirtmiştir. Hatiboğlu, dilde sadeleşme çabalarının bazı dönemlerde gündeme geldiğini ancak hiçbir zaman başarılı olamadığını, bunu yalnızca Atatürk'ün başardığını özellikle not etmektedir. Hatiboğlu, Atatürk'ün dil üzerine olan düşüncelerini yaptığı kurultaylarla yaydığını,

kurultayların bu açıdan son derece önemli olduğunu söyler. Bu makalesinde, Türk Dili Kurultaylarına değinmiş, bu kurultaylarda konuşan sözcülerin öneminin altını çizmiştir.

Hatiboğlu, Atatürk'ün incelediği konulardan bir diğerinin Türk dilinin menşei olduğu hakkında görüşlerini paylaşır. Atatürk'ün dil veya dillerin menşei ile çok uğraşmışlığını söyleyen Hatiboğlu, “Özelikle, bu konudaki karanlık ve karışıklığın önemini unutup, dillerin menşei üzerinde kesin konuşarak, akraba olan olmayan, dilleri ayıranlara, Türk dilini bir yana iterek, bu dilin köksüzlüğü, kısırılığı hakkında uluorta düşünceler ileri sürenlere adeta içerlemiştir.” (Hatiboğlu, 1963: 13) görüşündedir. Atatürk'ün Türk dilinin Sümerceye dayandığı düşüncesinde olduğunu belirten Hatiboğlu, Sümerce ile Türkçe arasında yapı ve sözcük bakımından benzerlikler olduğunu vurgular.

Hatiboğlu, Türk dilinin eskiliğinin yanında yaygınlığı ve zenginliği üzerinde de durmuştur. Atatürk'ün Dil Devrimi yolunda yaptığı en önemli adımlardan biri Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurmasıdır. Hatiboğlu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulmasını dilin menşeinin araştırılmasını önemli bir adım olarak görür. Atatürk bu yolda Sümer ve Eti dili yetkililerini ülkeye çağırması ve araştırmalar yapılmasını sağlamıştır.

Sözcüklerin özleştirilmesi konusunda ise Hatiboğlu, ilk olarak Doğu Lehçelerinden sözcük alınması yoluna başvurulduğunu ancak alınan sözcüklerin dile yerleşemediğini belirtir. Bu durumu “Özlenen Türkçe bu değildi, deneme başarılı olmamıştı. Atatürk, milletin gösterdiği yakınlığı, içtenliği anlamakta gecikmedi: bu yolun çıkmaz bir yol olduğu belirince millet önünde, topluca, geri dönmekte bir sakınca görmedi. Büyüklük buradaydı.” (Hatiboğlu, 1963: 17) sözleriyle açıklamıştır. Dilden atılan sözcüklerin yerini Anadolu'da kullanılan sözcüklerden alma düşüncesi ise başarılı olmuştur. Hatiboğlu, bu bağlamda halk sözlerinin önem kazandığına dikkat çeker.

Hatiboğlu, Dil Devrimi sayesinde yazı dili ile konuşma dili arasındaki büyük farkların kapandığını bildirir. Dil Devriminin dilin halka yönelmesini sağladığı ve diğer devrimleri halka sevdirdiği düşüncesindedir.

Hatiboğlu, makalesinde son olarak Güneş-Dil Teorisini açıklamıştır. Dil Devrimi yalnızca Türkçenin sadeleşmesine ve özleşmesine yardımcı olamamış, aynı zamanda Türk dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmıştır (Hatiboğlu, 1963: 22).

Sonuç olarak Hatiboğlu, 1963'te, "Atatürk'ün Dilciliği" makalesinde ele aldığı konuları "Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi" adlı eserinde tüm ayrıntılarıyla yeniden incelemiştir (Hatiboğlu, 1981).

2.2.2.2. Atatürk ve Terim Devrimi

Vecihe Hatiboğlu'nun terim devrimi hakkında kaleme aldığı "Atatürk ve Terim Devrimi" başlıklı makalesi Türk Dili dergisinin 1 Kasım 1971 tarihli XXV cilt numaralı 242. sayısında yayınlanmıştır.

Dil Devriminin önemli bir ürünü olan terim devrimi Hatiboğlu tarafından tüm süreçleriyle bu makalede irdelenmiştir. Hatiboğlu, terim devriminin Atatürk'ün önderliğinde yürütülen bir devrim olduğu görüşündedir. Dil Devrimi 1928 Latin harflerinin kabulüyle başlamış, Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla devam etmiş ve 1932, 1934, 1936 yıllarında gerçekleşen üç büyük Dil Kurultayı ile gelişmiştir. Terim Devrimi Dil Devriminin en önemli aşamalarından biri olarak görülmektedir.

Bu nedenle Hatiboğlu, terim devrimi uygulamalarını tüm ayrıntılarıyla makalesinde aktarmıştır. İnsanlar, bildikleri yabancı dillerin etkisiyle çeşitli zamanlarda Türkçeye pek çok yabancı terim yerleştirmişlerdir. Atatürk bu gidişe son vermek amacıyla terim devrimini uygulamıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün bu isteğini "İşte, Ulu Önder Atatürk, Türk ulusunun dönem dönem bağlı veya ilgili olduğu çeşitli kültürlerin etkisiyle, aldığı yabancı sözcükleri ve terimleri atarak, Türk dilinin

kendi öz benliğine kavuşmasını, ölümsüzlüğe ulaşmasını istiyordu.” (Hatiboğlu, 1971: 89) sözleriyle açıklamıştır.

Hatiboğlu, terim devriminin ilk adımı olan Lügat-Istılah Kolunun, Birinci Türk Dili Kurultayı’nda kurulduğunu, bu kolun İkinci Türk Dili Kurultayı’nda terim (ıstılah) kolu ve sözlük (lügat) kolu olarak ayrıldığını belirtmiştir. Terim kolunda öncelikle yabancı terimlere karşılık Türkçe terimler bulunmaya, terim eksikliklerini giderecek yollar bulunmaya çalışılmıştır. Hatiboğlu, bu bağlamda öğretmenlere, uzmanlara, profesörlere danışıldığını belirtmiştir. Üçüncü Türk Dili Kurultayı’nda ise ilk ve ortaokulların ders kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmaları yapıldığını bildiren Hatiboğlu, bu yolla Türk çocuğunun derdlerini kolaylıkla aktarabileceğini savunmuştur.

Hatiboğlu, Atatürk’ün terim devrimine matematikle başladığını, “Atatürk, matematiği iyi bildiği ve sevdiği için, terim devrimine matematikten başlamıştır.” (Hatiboğlu, 1971: 90) sözleriyle açıklar. Atatürk, matematiğin yanı sıra fizik, kimya, mekanik, biyoloji, zooloji, botanik ve jeoloji terimlerini de sadeleştirmeye çalışmıştır. Hatiboğlu, makalesinde “Bu arada, yazarı belli olmayan Geometri adlı, küçük boyda, 48 sayfalık bir kitap yayımlanmıştır. (İstanbul 1937, Devlet Basımevi). Türk Dil Kurumu kütüphanesinde (Fil, A/3555 numarada kayıtlı) bulunan bu küçük kitapta geometri sorunları, çizgilerle, şekillerle ve özellikle yeni terimlerle alınmıştır.” (Hatiboğlu, 1971: 91) der. Ancak bugün Geometri kitabını Atatürk’ün yazdığı bilinmektedir.²⁹

Atatürk’ün yeni terimlerin ülkedeki etkisini görmek için Sivas Kongresi’nin yapıldığı okula gittiğini belirten Hatiboğlu, Atatürk’ün bu gezi sonucunda Kültür Bakanlığına yeni kitaplar yazılması emrini verdiğini söyler. Hatiboğlu, terim devriminin gücünü “Atatürk’ün ömrünün sonlarında başardığı terim devrimi, uzun yıllar boyunca inceleyerek, yorularak ortaya koyduğu dil devriminin belli başlı bir ürünüdür ve dil devrimi üzerinde yıllardan beri sürdürülen bütün ters yorumları önleyecek güçtedir.” (Hatiboğlu, 1971: 91) sözleriyle açıklar.

²⁹ Bütüner, S. Ö. (2009). Atatürk, K.(2006), Geometri (İkinci Baskı), İstanbul: Örgün Yayınevi. *İlköğretim Online*, 8(1).

2.2.2.3. Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı

Vecihe Hatiboğlu'nun Üçüncü Türk Dil Kurultayına anlattığı “Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı” başlıklı makalesi 1981 yılında, Türk Dili dergisinin 353. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, bu makaleyi on yedinci Türk Dil Kurultayı'nın gerçekleştiği dönemde yazmış, buradaki düşüncelerini ayrıca on yedinci Türk Dil Kurultayı'nda sunmuştur. Ona göre, “Atatürk, gençlik yıllarında Türk yazısının, yazarlarını önemle incelemiş, gelecek için yol gösterici düşünceler üzerinde, kendi gözlemleriyle birleştirerek sağlam sonuçlar elde etmiştir.” (Hatiboğlu, 1981: 74).

Hatiboğlu, Atatürk'ün dilimizdeki Arapça ve Farsça sözcüklerin çokluğundan yakındığını, yabancı sözcüklerden kurtulmanın yollarını aradığını belirtir. Bu yolların ilk adımının harf devrimi olduğunu belirten Hatiboğlu, birinci ve ikinci Türk Dil Kurultayları ile önemli adımlar atıldığını vurgular. Kurultayların toplanma sebebi dilin kolay öğrenimini sağlamak, Türk dilini zengin bir dil durumuna getirmektir. Kurultaylarda konuşulan en önemli meselelerden biri yabancı sözcüklerin durumudur. Hatiboğlu, çözüm yollarını “Dilin sadeleşmesi, istenmeyen sözcüklerin atılması, dilde daralmayan kısırlaşmaya yol açabilirdi. Bunun için de çareler aranmalıydı. Atılan yabancı sözcüklerin yerine Türkçelerini koymak gerektiği gibi, bitmeyen sözcük gereksemelerine karşı da bitmeyen kaynak bulunmalıydı. Anadolu ağızlarından, Doğu lehçelerine alınan sözcükler yetmiyordu.” (Hatiboğlu, 1981: 775) şeklinde açıklar.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nın toplanma amacı, dile alınacak sözcüklerle ilgili yeni önerileri değerlendirmektir. Hatiboğlu, bu kurultayda “ata” sözcüğü üzerine hazırladığı bildiriye sunmuş, bu sözcüğün “Lallwort=çocuk” değil Türkçe olduğunu belirtmiştir. Hatiboğlu, sunduğu bu bildiriyle Atatürk'ün beğenisini toplamıştır.

Hatiboğlu, Üçüncü Dil Kurultayının kurulma sebebini “Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nın temel konusu Türk dilinin kökenini araştırmak, eskiden beri var olan “ata” gibi ortak sözcüklerde Türkçenin etkisini belirtmek, dilimizin eski zenginliğine kavuşması, gelişebilmesi için hangi kaynaklara başvurulması gerektiği üzerinde incelemelerle, tartışmalarla çareler, yollar aramaktı.” (Hatiboğlu, 1981: 776) sözleriyle açıklamaktadır.

Hatiboğlu, kurultayın gündemlerinden birinin de “Güneş-Dil Teorisi” olduğunu eklemiştir. Türk dilinin eksikliği araştırılmış, dilin kökleri Orta Asya’da, Anadolu’da, Mezopotamya’da aranmıştır. Hatiboğlu, bu yolda Atatürk’ün önderliğinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulduğunu, Sümeroloji, Hititoloji bölümlerinin açıldığını bildirir. Hatiboğlu yapılan araştırmaları “Yıllar geçtikçe Mezopotamya’daki Sümerlerin, Kas’ların üzerinde yapılan araştırmalar kendisinin bu uzak görünüşü doğruladığı gibi, Etilerden önceki Hatiler üzerinde yapılacak araştırmalar da Anadolu’nun ilk halkları konusunda Atatürk’ün tezini kanıtlayacak görüşündedir.” (Hatiboğlu, 1981: 777) olarak değerlendirmiştir.

Hatiboğlu, Atatürk’ün sonuncu dil kurultayı olan Üçüncü Türk Dil Kurultayında sonraki kurultayları “Atatürk’ün üçüncü ve sonuncu dil kurultaylarından sonra toplanan kurultaylar da temeldeki bu izleri belirterek, çeşitli konularda, çeşitli yapıtlar hazırlayarak, sorunu köklü bir biçimde çözme yollarını aramışlardır. Görülüyor ki Atatürk’ün sağlığında topladığı tarih ve dil kurultayları günümüze kadar etkili olmuş daha da etkili, verimli olacaktır.” (Hatiboğlu, 1981: 778) şeklinde açıklamıştır.

2.2.3. Atatürk Üzerine

Vecihe Hatiboğlu Atatürk’e, özellikle de yaptığı devrimlere hayrandır; Atatürk’ün yaptığı devrimleri tüm hayatı boyunca uygulamış, eserlerini devrimlerin ışığında vermiştir. Bazı yazılarında Atatürk’ün Türk diline olan katkılarını işlemiştir. Atatürk üzerine yazdığı yazıları, “Atatürk ve Bilim” ve “19 Mayıs ve Türklük Bilinci”.dir. Hatiboğlu bu yazılarında Atatürk’ün dehasını, Türkler ve Türkçe için yaptığı çalışmaları anlatmıştır.

2.2.3.1. Atatürk ve Bilim

“Atatürk ve Bilim” başlıklı makalesi, Atatürk’ün dehasını ve devrimlerini gözler önüne sermek amacıyla yazılmış ve 1970 yılında, Türk Dil dergisinin XXIII. cildinin 230. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, “Atatürk ve Bilim” makalesinde Atatürk’ün bilimle ilişkisini ele almıştır. Atatürk’ün yaptığı tüm devrimlerde yol göstericisinin bilim olduğunu belirtmiştir. Hatiboğlu, Atatürk’ün “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.” sözlerini hatırlatarak onun başarılarının temelini bilimin oluşturduğunu açıklamıştır.

Hatiboğlu, “Bütün devrimlerini, tarihi inceleyip araştırdıktan sonra ortaya atmış, herkese masal gibi gelen geçmişteki olayları, gelecek için birer örnek saymış ve tarihten sağlanabilecek kazancı eşsiz dehası ile görmüştür.” (Hatiboğlu, 1970: 95) sözleriyle tarihin Atatürk için önemini gözler önüne sermiştir. Atatürk gerçekleştirdiği tüm devrimlerde ve bu devrimlerin uygulanmasında tarihi gerçekleri göz önünde bulundurmıştır. Hatiboğlu Atatürk’ün gerçekleştirdiği Harf Devrimi ve Dil Devriminden başka takvim, kılık kıyafet, kadın hakları devrimlerini de bilimin ışığında gerçekleştirdiğini bu makalesiyle açıklamıştır. Atatürk’ün devrimlerine karşı çıkanlar elbette olmuştur. Hatiboğlu, bu kişileri “... sel gibi akan devrim coşkusu içinde, etkisiz, önemsiz tek tük kalan çakıl taşları gibiydi.” (Hatiboğlu, 1970: 96) sözleriyle tanımlamıştır.

Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrimleri bilimin sağlam temellerine oturttuğu için çok çabuk yerleştiği ve benimsendiğini bildiren Hatiboğlu, bu devrimlerden etkilenen milletlerden de bahsetmiştir: “Atatürk’ün bilim gerçeklerine dayanarak, öze döndüğü için başardığı dil devrimi ve öteki devrimler, Kurtuluş Savaşı gibi, başka uluslara da örnek olmuş, İsrail, İran, Azerbaycan, Endonezya gibi birçok ulus, dil devrimine girmiştir.” (Hatiboğlu, 1970: 98).

2.2.3.2. 19 Mayıs ve Türklük Bilinci

Vecihe Hatiboğlu'nun Atatürk'ün dâhiliği hakkında yazdığı köşe yazısı Cumhuriyet gazetesinde, 19 Mayıs 1987 tarihinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, bu yazısında Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluşunun değil Türklük bilincinin de ilk adımını attığını belirtir. Bir konferansta kendisine sorulan “Atatürk dahi midir?” sorusuna “Atatürk dâhiydi, kırk yıl sonra, bilimle ispatlanan gerçekleri, kendisi, kırk yıl önceden biliyordu. Mezopotamya'daki Kas'ların Türk asıllı olduklarının ortaya çıkması bu sorunun kesin yanıtıdır, dedim.” (Hatiboğlu, 1987: 1) sözleriyle yanıt vermiştir. Hatiboğlu, Atatürk'ün Batılı kaynaklarca “köksüz, göçebe” olarak gördüğü Türklerin kökeninin eski çağlara dayandığını kanıtlama çabasında olduğunu açıklamıştır. Atatürk'ün isteklerinde biri de uygarlığın ilk kez, bütün dünyaya Türk asıllı Sümerlilerden yayıldığını belgelerle ispatlamıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün dâhiliğini şu sözleriyle savunmaktadır: “Atatürk dâhidir, Türk ulusuna güvenmekle, bilime inanmakla, başarılarıyla dehasını bütün dünyaya göstermiştir. Dâhiler keramet sahibidir. Bilinmeyen eski olayları, gelecekte olacakları önceden haber verirler.” Hatiboğlu, 1987: 1).

Hatiboğlu, yazısında Atatürk'ün dâhiliğinin yanı sıra onun önem verdiği sorunlar üzerine de eğilmiştir. Bu sorunlardan biri sayılar sorunudur. Hatiboğlu, Atatürk'ün henüz harf devrimini gerçekleştirmeden önce Osmanlıcada kullanılan rakamları değiştirdiğini, bu sayede Avrupa ile ticaret ve başka ilişkilerde kolaylık sağlandığını belirtmiştir. Sayıların değiştirilmesinin harf devrimine ön ayak olduğunu “Atatürk, sayıları değiştirirken, ayrıca toplumun bu değişimine karşı nabzını da yoklamıştır ve olumlu sonuç görülünce de yeni harflerin değişimini gerçekleştirmiştir.” (Hatiboğlu, 1987: 2) sözleriyle açıklamıştır. Hatiboğlu'na göre dilde yeni alınan rakamların Arap rakamları olduğu kimi kaynaklarca ortaya atılıyordu. Bu rakamların kökeninin henüz kesin olarak belli olmadığını bildiren Hatiboğlu, Atatürk'ün yaptığı sayı devrimini bir Arap sayı sistemini almak gibi gören kişilere karşı çıkar.

Türk dilinde bir imla birliğı bulunmaması sorunu da Hatiboğlu tarafından ele alınmış, “Ne kadersiz konudur ki Türk dili araştırmalarında bu denli ilerlememize karşın, Türk dili yazımı (imlası) 1928 yılından bu yana istikrara, birliğe kavuşmamıştır. Bilindiğı üzere, Doğu’da, Batı’da imla yanlışı, kültürdeki ilkelliğe gösterir, asla bağışlanmaz.” (Hatiboğlu, 1987: 2) sözleriyle açıklanmıştır.

Hatiboğlu, 19 Mayıs 1987 tarihinde Atatürk’ün dâhiliğini anlattığı bu yazısını “Atatürk’ün devrimlerine bağlılıkla 19 Mayıs kutlu olsun.” (Hatiboğlu, 1987: 2) sözleriyle bitirmiştir.

2.2.4. Tarih Üzerine

Vecihe Hatiboğlu önemli bir dil bilimci olmasının yanı sıra Sümerolog’dur da. Dil üzerine yaptığı çalışmaları kadar tarih üzerine eğilmiş, dil ve tarih araştırmalarını birleştirerek Türk dilinin tarihi konusunu araştırmıştır. Hatiboğlu yaptığı araştırmalar ve bulduğu ses denklikleriyle Sümercenin Türkçe olduğunu açıklamış “Kus” kavmiyle Oğuzlarının bağına tespit etmiştir. Hatiboğlu’nun tarih üzerine yazdığı yazıları: Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri, Oğuz ve Guz, Tarihimizin Başlangıcı, Türk Tarihinin Başlangıcı, Anadolu’nun Kuzeyindeki Gas’lar, 19 Mayıs ve Anadolu’nun Tapusu, 19 Mayıs 1919’dan Sonsuza Yücelen Atatürk.

2.2.4.1. Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri

Vehice Hatiboğlu’nun Sümerce ve Türk dili arasında sözcük denklikleri kurduğu “Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri” başlıklı makalesi 1976 yılında, Türk Dili dergisinin XXXIV. cildinin 302. sayısında yayınlanmıştır.

Tarihin karanlık dönemlerini aydınlatmak için dil verilerinin önemini belirten Hatiboğlu, ilk kültür sözcükleri olarak değerlendirdiğı “Tanrı, Ana, Su” sözcüklerinin kullanıldığı en eski kaynaklara değinmiştir. Dil belgesi bütün olarak bulunmayan dönemlerde kullanılan belli başlı sözcüklerin araştırılması gerektiğı görüşündedir. Bu bağlamda ilk olarak “tanrı” sözcüğünü ele alan Hatiboğlu, bu

sözcüğün Orhun Yazıtlarında “tengri” şeklinde olduğunu ve “ng” sesinin vokalleri kalınlaştırdığını bu sebeple sözcüğün Türkiye Türkçesinde “tanrı” biçimini aldığını belirtir. Sümercedeki “dingir” sözcüğünün de anlam bakımından “tanrı” sözcüğüyle aynı olduğunu açıklayan Hatiboğlu, “dingir” ile “tengri” sözcüklerinin arasındaki biçim birliğini gözler önüne serer.

Hatiboğlu, “tanrı” ve “dingir” gibi anlam ve biçim bakımından benzer sözcüklerin önemle incelenmesi gerektiğini, “Bütün kök ve ekler, uzun yıllar boyunca, az çok ses ve anlam değişimleriyle dilden dile geçerek ya tanınmaz biçime girmiştir ya da asıllarına yakın biçimlerin korumuşlardır. Bu durumlar göz önünde tutulunca, anlam ve biçim bakımından birbirine yakın olan sözcükler önemle işlenmeli, önemle ele alınmalıdır.” (Hatiboğlu, 1976: 575) sözleriyle açıklar.

Hatiboğlu, ilk kültür sözcükleri arasında gördüğü “ana” sözcüğünü de incelemiştir. “Ana” sözcüğünün Orhun Yazıtlarında ve pek çok Türk lehçesinde kullanıldığını belirten Hatiboğlu, Sümercede bu sözcüğün Çuvaşçada olduğu gibi “ama” biçiminde kullanıldığını belirtir. Hatiboğlu, Sümerce ve Çuvaşça arasındaki köken birliğini göstermiş ve “m/n” seslerinin birbiri yerine geçebileceğini belirtmiştir. Bu noktada “ata” sözcüğüne de değinen Hatiboğlu, sözcüğün Sümercede “ada” şeklinde olduğunu açıklar.

Hatiboğlu “su” sözcüğünü de ele almış ve incelemiştir. Orhun Yazıtlarında “sub” Uygurcada “su, sug” biçiminde olan bu sözcüğün türetilirken “usag, usmak, usanmak” şekillerini aldığını belirten Hatiboğlu, “u-” kökünün varlığından bahsetmektedir. Yakutçada “su” sözcüğü “u” biçimindedir. Sümercede ise sözcüğün “a” şeklinde olduğunu belirten Hatiboğlu, bunun Türkçedeki “ağlamak” kavramıyla bağlantılı olduğunu açıklamıştır. Üç kültür sözcüğü dışındaki bazı sözcüklerde Sümerce ve Türk lehçeleri arasında benzerlik bulunduğunu, “Bunlardan başka Sümerce birçok sözcüğün izlerini Türk lehçelerinde, özellikle Çuvaşçada ve Yakutçada bulmak olanağı gün geçtikçe ortaya çıkmaktadır ve bu tür sözcüklerin sayıları gittikçe artacaktır.” (Hatiboğlu, 1976: 577) sözleriyle belirtmiştir.

Dipnotta ise sözcük denkliklerine yer veren Hatiboğlu, Sümercenin Çuvaşça ve Yakutça ile doğrudan doğruya ilişkisi olduğunu söylemektedir. Hatiboğlu, karanlık dönemlerin aydınlığa kavuşturulabilmesi için tek tek sözcüklerin ele alınıp incelenmesi gerektiğini, bu sayede Sümerce sorununun çözülebileceğini savunmaktadır. Hatiboğlu, makalesinin son kısmında Atatürk'ün dehasını şu sözlerle sile getirmiştir: “Yüce Atatürk'ün, Sümerce-Türkçe arasında öngördüğü köken birliği üzerindeki sezileri, bu konunun bilim yöntemleriyle ele alınması için aralıksız çalışmaları, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesinde Sümerce bölümünü kurarak yabancı profesörleri getirtip Türk aydınlarının da araştırmalar yapmasını sağlaması dehasının bir başka yönünü, bilim yönünü gün geçtikçe artan örneklerle kanıtlamaktadır.” (Hatiboğlu, 1976: 78).

2.2.4.2. Oğuz ve Guz

Vecihe Hatiboğlu'nun Oğuz adı üzerine yazdığı “Oğuz ve Guz” başlıklı makalesi 1 Mart 1978 tarihinde Türk Dili dergisinin XXXVIII. cildinin 318. sayısında yayınlanmıştır.

Oğuzları Türkiye Türklerinin en yakın soydaşı olarak gören Hatiboğlu, bu yazıda Oğuzların bilinen tarihini ve Oğuz adının kökenini ve ilk geçtiği metinleri incelemiştir. Oğuz adıyla ilk olarak Yenisey Yazıtları'nda karşılaşıldığını bildiren Hatiboğlu, esasında Oğuzların, Hitit kavmi olarak bilinen “Kus” kavminin devamı olduğunu, yani kökeninin en eski medeniyetlere dayandığını açıklamıştır.

Hatiboğlu, “Oğuz” adının Arap kaynaklarında “Guz”, Bizans kaynaklarında ise “Uz” şeklinde kullanıldığını tespit etmiştir. Kök-Türkler ise bu adı “Uguz” veya “Oğuz” şeklinde kullanmışlardır. Hatiboğlu, bunun sebebini, Kök-Türk lehçesinin ön seste “g-” sesini kabul etmemesine bağlamıştır. Bu sebeple “Guz” sözcüğü Köktürkçede ön türeme “u-” veya “o-” sesleriyle kullanılmıştır. Kaşgarlı'nın Divanı'nda da bu durum aynı şekilde devam etmiştir.

Hatiboğlu, Oğuz sözcüğü için “Guz” sözcüğüne dikkat çekmiş ve Oğuzların esasında “Guz” kavmine dayandığını ifade etmiştir. Bu durumu “Arapların “Guz”ları

ne zaman nerede tanıdıkları sorunu ortaya çıkar. Bu sorunu tarih elbet bir gün açıklayacaktır.” (Hatiboğlu, 1978: 195) sözleriyle açıklamış bunu, Oğuzların kökeninin bilinenden çok eski olduğunun bir kanıtı olarak sunmuştur: “Oğuz” sözcüğünün “Guz” sözcüğü olarak açıklanması, Oğuzların, dünya tarihindeki yerini Orhun Yazıtlarından çok eskilere, özellikle, başka uluslarla ilgileri, ilişkileri bakımından çok gerilere götürmektedir.” (Hatiboğlu, 1978: 195).

2.2.4.3. Tarihimizin Başlangıcı

Vecihe Hatiboğlu’nun Türklerin atalarından olan Kasitlerin tarihini incelediği “Tarihimizin Başlangıcı” başlıklı köşe yazısı, 11 Mart 1978 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, tarihi kaynaklara dayanarak Kasit denen kavmin Asya’dan geldiğini, ancak Kasit sözcüğünün sonundaki “-it” ekinin Fransızca olduğunu belirten Hatiboğlu, bu ek çıkarıldığında kavmin esas adının “Kas” şeklinde olduğu görüşündedir. Ona göre bu kavmin adı Akadcada “Kaşu” şeklinde geçmektedir. Hatiboğlu, Arapların Kasları iyi tanıdığını savunmaktadır. Metinlerde Kasların kendilerine Guz dediklerini, bu sebeple Arapların onlara Guz dediklerini belirtmiştir. Hatiboğlu’na göre Araplar Oğuzlara da Guz demektedir.

Hatiboğlu, Oğuz ve Guz sözcükleri arasındaki ilişkiyi “Oğuz ve Guz” başlıklı makalesinde açıklamıştır (bkz. Hatiboğlu, 1978). Oğuzlar ve Guzları, “Oğuzlarla Guz’lar arasındaki birliği, ayrıca Guz’larla Kas’lar arasındaki çok önemli bağı, aynı kökeni ortaya çıkarmıştır. Özetle Kas’lar, Guz’lardır, Oğuz’lardır, Oğuz Türkleridir demek doğru olur.” (Hatiboğlu, 1978: 1) sözleriyle ilişkilendirmiştir.

Hatiboğlu makalesinde Kaslardan kalan birkaç sözcüğü açıklamış, bu sözcüklerin Türk dili ile bağına gözler önüne sermiştir. Hatiboğlu Karahaydaş, Karaindaş, Kadaşman, Gandaş, Agu gibi bazı ünlü Kas krallarının adlarını da incelemiş, bunları Türk dili ile karşılaştırmış ve sonuçta şu yargıya varmıştır: “Bu yazıda belirtilmek istenen ise, özellikle Türklerin tarihinin çok eskilere, İ.Ö. 1700

yıllarına kadar uzanmış olmasıdır. Oysa bugün genel olarak Türk tarihinin Orhun Yazıtlarıyla İ.S. sekizinci yüzyılda başlatılır.” (Hatiboğlu, 1978: 3)

Hatiboğlu bu yazısında, Türk tarihi ile ilgili bilinmeyenleri gün yüzüne çıkarmış, Orhun Türkçesi ile Kas Türkçesi arasındaki dönemi aydınlatmaya çalışmıştır. Özetle Hatiboğlu şunu söylemektedir: “Türk tarihinin başlarına günümüzden üç bin yedi yıl öncesine, eski Oğuz'lara, Guz'lara, Kas'lara götürmekte ve böylece, Eski Türklerin tarihe yön veren beş yüz yıllık başarılı bir dönemi karanlıklardan kurtulup ilk kez gün ışığına çıkmaktadır.” (Hatiboğlu, 1978: 3).

2.2.4.4. Türk Tarihinin Başlangıcı

Vecihe Hatiboğlu'nun Türk tarihinin başlangıcı hakkında yazdığı makale 1979 yılında, Türkoloji dergisinin VIII. cildinin 1. sayısında yayınlanmıştır.

Vecihe Hatiboğlu derinlemesine bir tarih araştırması sonucunda, Türk tarihinin başlangıcının, Sümer tarihine kadar gittiğini savunmuştur. Hatiboğlu bu durumu “Sümercenin aslı konusu çok yazılmış, çok işlenmiştir. Hemen her ulustan dilliler, Sümerce ile kendi dillerini karşılaştırmışlar, çıkar yol aramışlar, bulamamışlardır. Temeldeki gerçekler, Türkçe dışında, bütün dillere ters düşmüştür.” (Hatiboğlu, 1979: 29) sözleriyle açıklamıştır.

Mezopotamya'daki en eski medeniyetlerin tarihini inceleyen Hatiboğlu, Kuzey Mezopotamya'da Sümer uygarlığının bir halkası olan Gud ve Kas kavimlerini tespit etmiştir. Bu kavimler arasında Kasların çivi yazılı tabletlerinin bulunduğunu açıklayan Hatiboğlu, tabletlerin pek çok açıdan tarihe ışık tuttuğunu söylemiştir. Ona göre Kasların kullandığı dil Türkçedir. Bu nedenle Kaslar sadece Türk dili açısından değil dünya dilleri ve tarihleri açısından önemli bir hazine niteliğindedir.

Hatiboğlu Sümerce ile araştırma yapan insanlar hakkında da yazmıştır. Örneğin, Sümercenin Türkçe olduğunu ilk kez yirminci yüzyılın başlarında Prof. Fritz Hommel açıklamıştır. Görüşü Atatürk tarafından önemsenmiş, bu ve buna benzer Türk dili ve tarihiyle ilgili başka konuların bilimsel yöntemlerle incelenmesi

için 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurulmuş, bu fakülteye batının ünlü Sümerologu Prof. B. Landsberger'i öğretim üyesi olarak atanmıştır. Prof. B. Landsberger, Atatürk'ün, özellikle Sümerce konusunda önemle durduğunu bildiği için, 1937'de toplanan Tarih Kurultayı'nda, Sümerceyle bağlantılı olarak, milattan önce 2500 yıllarında Mezopotamya'da hüküm sürmüş Gut ya da Kut kavminin Türk asıllı olabileceği hakkındaki düşüncelerini sunmuştur. Prof. B. Landsberger'e göre, "Bu Gutium yahut Kutium milletin adının Akatça nisbet eki olan kısmını çizecek olursak Kut kalır. Eğer çok mühim olan alâmetler bizi aldatmıyorsa, tarihimizde Türklerle en yakın bir surette münasebettar olan, hatta belki de ayniyet gösteren kabile budur." (Landesberger, 1943: 105).

Hatiboğlu "Türk Tarihinin Başlangıcı" makalesinde Kaslarda kullanılan kral adlarından Gandaş, Agum, Kaştiliaş, Abirattaş, Taziigurumaş, Burnaburiaş, Ulamburiaş, Karaindaş, Kadaşman, Karahardaş, Kudur, Adad, Marduk, Zababa gibi adları incelemiş ve bunların Türk dili ile benzerliklerini ortaya koymuştur. Köken olarak incelendiğinde Hatiboğlu, Kut kavmini Sürmerlilerin devamı olarak görmüş; Arap, Fars, Uygur, Çin, Babil kaynaklarında geçen Kut Kavmiyle ilgili bilgilerden söz etmiştir. Bunun yanı sıra Sümerce ile Türkçe arasında ses denkliği bulunan sözcüklere de makalesinde yer vermiş, bu sözcükleri tüm ayrıntılarıyla incelemiştir.

Öte yandan, Kut Kavminin Guz Kavmi olarak kayıtlarda geçtiğini dile getirmiş, Guz kavminin de Oğuzların söyleşindeki farklılaşmadan geldiğini belirtmiştir.³⁰ Vecihe Hatiboğlu medeniyetlerin tarihte kaybolmadığını, aksine zamanla gelişerek günümüze kadar geldiğini, bunun en güzel kanıtının da dildeki benzerliklerle açıklandığını savunmaktadır. Ona göre, Türkçe de Sümerce ile benzer ortak özelliklere sahiptir; Oğuzların kökenine gidildiğinde, sözcük benzerliklerinin ötesinde deyimler ve atasözlerinin de birebir aynı olduğu örnekler vardır. Günümüz Türkçesinde de Sümerce ile bağlantılı sözcükler varsa da asıl benzerlikler daha çok Yakut Türklerinin dillerinde görülmektedir. Sonuç olarak Hatiboğlu, Türkçe ve Sümerce dilleri arasındaki benzerlikleri Atatürk dönemi kaynaklarıyla ele almıştır.

³⁰ Vecihe Hatiboğlu, "Oğuz ve Guz", *Türk Dili*, cilt XXXVIII, sayı 318, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (1978) künyeli makalesinde açıklamıştır.

Ayrıca, Türk coğrafyasının genişlediği bölgelerdeki kaynaklarda geçen iki dil arasındaki benzerlikleri dil bilimi açısından incelemiş, yaptığı geniş araştırmalarla aksi ispatlanamamış çalışmalar ortaya koymuştur.

Vehice Hatiboğlu, Sümerce sorununu da bütünüyle aydınlığa kavuşturmuştur. Son incelemelere göre, “Hiç kuşkusuz kesinlikle, Sümerce, Türkçedir demek doğru olur.” (Hatiboğlu, 1979: 29) diyerek görüşünü netleştirmiştir. Sonuç olarak şunu demektedir: “Dil verileri yol göstericiliğiyle, başlangıçtan günümüze doğru, Sümer (Subar), Gud (Kut), Guz (Kas) uygarlıklarının halka halka gelişmesi, eski Mezopotamya’daki Türk varlığının büyük önemini göstermekte ve Türk tarihinin başlangıcı sorununu aydınlatmaktadır.” (Hatiboğlu, 1979: 40).

2.2.4.5. Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar

Vehice Hatiboğlu’nun Türklerin tarihi ve Malazgirt Savaşından çok önce Anadolu’da bulunmaları hakkında yazdığı “Anadolu’nun Kuzeyi’ndeki Gas’lar” başlıklı köşe yazısı 10 Mart 1984 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, yazısına “İsa’dan önce 1300’lerde Kuzey Anadolu’da yaşayan Gas (Kas’ların) Türk asıllı olduğu kesinlik kazanmış, böylece Türklerin Anadolu’ya 1071’den çok önce geldikleri doğrulanmıştır. Atatürk’ün amacı da buydu, kurumlarını bu araştırmalar için kurmuştu.” (Hatiboğlu, 1984: 1) sözleriyle başlamıştır. Asılları Türk olan Gasların tarihini, diğer medeniyetlerle ilişkisini, Anadolu’da yaşadıkları yerleri inceleyen Hatiboğlu, Gasların merkezinin Kastamonu kenti olduğu görüşündedir. Kastamonu sözcüğünün Gas sözcüğünden geldiğine dair görüşlerin olduğunu da bildirmiştir. Gasların Babil tahtına güçlü krallarını yerleştirdiğini ve Türk asıllı olduklarını “Tarihimizin Başlangıcı” başlıklı yazısıyla kanıtladığını bildiren Hatiboğlu, bu yazısının İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapçaya çevrildiğini, bu sayede bütün dünyaya duyurduğunu da açıklamıştır.

Hatiboğlu, Kas hanedanının kurucusunun “Gandaş” olduğunu belirtmiştir. Bu adın “kandaş” sözcüğü ile aynı olduğunu ve Türkçeye yakınlığını gözler önüne sermiştir. Aynı zamanda Gasların Sümerlerle akraba olduklarını söyleyen Hatiboğlu,

Gasların Sümerlerin dilini canlandırmaya çalıştıklarını ve Sümerce üzerine inceleme yaptıklarını da açıklamıştır. Kas krallarının adlarını sıralamış, bu adların önemini “Bilinçle, özenle kullandıkları Türkçe bakımından Kas krallarının adları, adların yapıları, kuruluşları, değer biçilmez ölçüdedir.” (Hatiboğlu, 1984: 1) sözleriyle açıklamıştır.

Hatiboğlu yaptığı incelemeler, araştırmalar sonucunda, “Bütün bu açıklamalara göre İsa'dan önce 1300 yıllarında, Kuzey Anadolu'da yaşayan Gas'ların Türk asıllı oldukları kesinlik kazanır. Kastamonu, Samsun, Sinop, Ordu belki de Trabzon yörelerinde yapılacak arkeoloji araştırmaları Eti'lerin ve başkalarının bıraktıkları çivi yazılı tabletlerin incelenmesi, Bizans tarihinde Türk'lere ve değişik adlarla geçen Türk asıllı boylara ait illerin değerlendirilmesi, Anadolu tarihinin, hatta dünya tarihinin karanlık yönlerini aydınlatacak, çözülemez gibi görünen, bazı tarih ve dil sorunlarını da çözecektir.” (Hatiboğlu, 1984: 3) sözleriyle Türklerin aslının Gaslar olduğunu savunmuştur. Bu açıklamalara göre, Türklerin Anadolu'ya girişinin Malazgirt Savaşından çok daha öncesine dayanmaktadır. Hatiboğlu yazısını Atatürk'ün yüksek öngörü gücünü takdir ederek bitirir: “Araştırmalar, ortaya çıkan gerçekleri, Atatürk'ün “asla şüphem yoktur ki, Türk'ün unutulmuş tarihi vasfı...” sözleriyle başlayan, uzağı görmekteki büyük gücünü, Türklüğe güvenini, inancının sağlamlığını, bir kez daha dünyanın gözleri önüne serdiği gibi, bilim adına da coşku vericidir.” (Hatiboğlu, 1984: 3).

2.2.4.6. 19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu

Vecihe Hatiboğlu'nun Anadolu'da yaşamış eski Türk medeniyetlerini incelediği “19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu” başlıklı köşe yazısı 19 Mayıs 1984 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu yazısına Prof. Dr. Afet İnan'ın kendisine yönelttiği “Mezopotamya'daki Kas'ların Türk asıllı olduklarını açıkladın, ama Atatürk, Anadolu'nun Tapusunu arıyordu.” (Hatiboğlu, 1984: 1) sözleriyle başlayarak Atatürk'ün Anadolu'nun tapusunu aramaktaki yüce isteğine karşılık bu yazıyı kaleme aldığını belirtir: “19 Mayıs'ın anlamına yakışan bu "Anadolu'nun Tapusu"

konusunu işlemekle, Atatürk'ün buyruğunu da yerine getiriyorum.” (Hatiboğlu, 1984: 1).

Batılıların yaptığı araştırmalara göre Anadolu’da, Mezopotamya’da ve Batı İran’da altı kavmin dilinin Türkçe gibi “bitişken” dil özelliği gösterdiğini belirten Hatiboğlu, bu kavimleri Sümer, Gud, Kas, Hurri, Elam ve Proto-Hattiler olarak sıralamıştır. Kavimler arasında ilk uygar topluluğun Sümerler olduğunu söyleyen Hatiboğlu, Atatürk’ün Sümerlerin Türk asıllı olduğunu bildiğini, bu durumun ispatlanmasını istediğini belirtmiştir. Hatiboğlu’na göre, “Sümer’ler, Türk asıllıdır ve Sümerce Türkçedir.” (Hatiboğlu, 1979: 29). Sümerlerin yanı sıra Kuzey Mezopotamya’da yaşayan Gudların da Türk asıllı olduğunu savunan Hatiboğlu, kral adlarının Türkçe olması üzerine eğilmiştir.

Hititlerin (Etiler) ve Kuş kavminin tarihini de bu yazıda açıklamaya çalışan Hatiboğlu, bu kavimlerin de Türk olduğu görüşündedir. Hatiboğlu Anadolu tarihiyle ilgili görüşlerini şu şekilde özetlemiştir: “1) Hitit’ler, aslında Kuşsara kavmidir, bu kavim de Türk asıllıdır. 2) Hitit’ler Anadolu’ya, Hint-İran-Hindiguş yörelerinden gelmişlerdir. Aynı yörelerde bugün, Kuşsana’lar, Hazara’lar oturmaktadır. 3) Hitit’ler, pek çok Türk asıllı kavimler gibi Farsça konuşup, Farsça yazmışlardır. Hitit’lere oldukça ters düşen yerli halk, Proto-Hatti’ler büyük olasılıkla, Türk dili kullanıyorlardı.” (Hatiboğlu, 1984: 5).

Hatiboğlu, İlkçağ tarihinde Türk’lerin etki ve varlıklarının yadsınamayacak yeri olduğunu belirtmiş, konunun ayrıntılarıyla incelenmesi gerektiği üzerinde durmuştur: “Bu etki, bu varlık Sümer’lerden başlayıp, son Hitit bireyine kadar sürmektedir. Bu bakımlardan, araştırmalar ışığında, gerekli katkılar yapılarak, başta Türk Tarihi olmak üzere, İran Tarihi, Arap tarihleri yeniden gözden geçirilmelidir.” (Hatiboğlu, 1984: 5).

2.2.4.7. 19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk

Vecihe Hatiboğlu'nun Türklerin tarihini ve Atatürk'ün dâhiliğini incelediği “19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk” başlıklı köşe yazısı Cumhuriyet gazetesinde, 21 Mayıs 1988 tarihinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, Atatürk'ün dehasını ve ileri görüşlülüğünü anlattığı bu makalesinde Atatürk'ün ömrü boyunca her adımında bilimi ön planda tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca Atatürk'ün çözümlemek istediği konularla ilgili derinlemesine çalışmalar yaptığını açıklayan Hatiboğlu, gündüzleri bilimsel kitaplar inceleyip geceleri uzmanlarla görüştüğünü ve onların fikirlerine aldığını belirtmektedir. Atatürk'ün incelediği diğer konu da Türklerin kökeni meselesidir. Hatiboğlu, Atatürk'ün bu amaç doğrultusunda kurumlar, fakülteler kurduğunu, yerli ve yabancı bilim adamlarını çağırarak kurultaylar düzenlediğini açıklamıştır. Bütün bu derinlemesine incelemelerin ardından Atatürk'ün Sümerlilerin, Etilerin Türk asıllı olduklarını bütün dünyaya duyurduğunu belirten Hatiboğlu, Atatürk'ün “Batılılar Türkleri tanımazlar, Türkçeyi bilmezler, onların eski kavimler hakkında menşei kökeni bilinmiyor dedikleri her yerde Türkleri arayın.” (Hatiboğlu, 1988: 1) sözünü hatırlatmıştır. Ona göre Atatürk, bu görüşlerini geleceğe ulaştırabilmek için bu dönemde kurulan bankalara Sümerbank, Etibank adlarını vermiştir. Hatiboğlu, Atatürk'ün bu görüşlerine Batılı bilim adamlarının karşı çıkamadığını ve yapılan son araştırmalara göre Hititlerin (Etilerin) Türklerin bilinen en eski ataları olduğunu savunmaktadır. Hatiboğlu'na göre, “Sümerler, Etiler Türk asıllıdır ve bunlardan başka kökenleri bilinmeyen kavimlerden Kaslar ve benzerleri de Türk asıllıdır.” (Hatiboğlu, 1988: 3).

Hatiboğlu, Atatürk'ün öne sürdüğü görüşlerinin elli yıl sonra doğrulandığını, sağlamlığının pekiştiğini söyleyerek Atatürk'ün dehasının gücünü göstermeye çalışmıştır: “Atatürk'ün, genç kuşaklara, gelecekleri için armağan etmeyi amaçladığı, zengin, görkemli Türk tarihi kapatılıp gömüldüğünü karanlıklardan yine kendisinin bilim kuruluşlarında yetişenlerce, bilim yöntemleriyle kurtarılmış ve Atatürk'ün dehasının bilim yönü de bütün dünyaya ispatlanmıştır.” (Hatiboğlu, 1988: 4).

2.2.5. Eleştirileri

Vecihe Hatiboğlu genellikle dil bilimi meseleleri üzerine eleştiriler yazmıştır. Son eleştirileri Dil Devrimini uygulamayanlar ve Atatürk devrimlerine karşı çıkanlar hakkındadır. Hatiboğlu'nun eleştirileri şu başlıklar altındadır: Yabancı Kelimeler, Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki, Uyarıyorum Diyenler Uyuyor, Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu, Başkan'a Yanlış Denmişti, Bir Yazarlık Kıyımı, Önemli Kurumların Yayınları, Abecemizi Değiştirme Yetkisi.

2.2.5.1. Yabancı Kelimeler

Vecihe Hatiboğlu'nun, yabancı sözcükler hakkında kaleme aldığı makale 1 Mart 1954 tarihli, Türk Dili dergisinin III. cildinin 30. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, Türk diline yabancı sözcüklerin alınmasını eleştirdiği bu makalesinde Dil Devriminin de önemini vurgulamıştır. Türk dilinde Orhun Yazıtlarından itibaren yabancı sözcüklerin kullandığını belirten Hatiboğlu, Uygur metinlerinde yabancı sözcük sayısının arttığını belirtmektedir. Müslümanlığın kabulüyle artık yığın yığın Arapça ve Farsça sözcük Türkçeye girmeye başlamıştır. Hatiboğlu, “Bütün bu acı denemelerden sonra, ne yazık ki bugün de aynı yoldayız.” (Hatiboğlu, 1954: 323) sözleriyle bu durumun hala devam ettiği gerçeğini dışa vurmaktadır.

Hatiboğlu Dil Devrimi ile dilde sadeleşme çalışmalarının boşa gitmesini ve bu yolda verilen emeklerin umursanmamasını eleştirir, yabancı sözcükleri dilimize sokanları Türkçenin kaygısını çekmeyenler olarak görür: “Belki dünyanın hiçbir dili, Türk dili kadar sahipsiz, başıboş kalmamıştır.” (Hatiboğlu, 1954: 323). Yabancı sözcükleri dile alan kişilerin yabancılara hayranlık duyduğunu belirten Hatiboğlu, Atatürk devrimlerinin bu kişilere karşı ortaya atıldığını açıklar: “Yazarken, konuşurken, diline dikkat etmeyen vazifesini yapmıyor demektir.” (Hatiboğlu, 1954: 324).

2.2.5.2. Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki

Vecihe Hatiboğlu'nun Talat Tekin'in “-isar Ekinin Türeyişi” (Tekin, 1954: s.453-455) başlıklı makalesine karşılık olarak yazdığı “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki” başlıklı makalesi 1 Haziran 1954 tarihinde, Türk Dili dergisinin III. cildinin 33. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu'nun, şart kipi -iser ekini incelediği “Şart Kipi” (Hatiboğlu, 1954) başlıklı makalesini okuyan Talat Tekin, yanlış bulduğu noktaları “-isar Ekinin Türeyişi” (Tekin, 1954: 453-455) makalesinde yazmıştır. “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki” başlıklı makale ise, Hatiboğlu'nun Tekin'in makalesine bir cevap niteliğinde kaleme alınmıştır.

Hatiboğlu makalesine Talat Tekin'e teşekkür sunarak başlamıştır. Tekin'in “Şart Kipi” makalesinde eksik ve yanlış olarak değerlendirdiği maddeleri makalesinde belirtmiş ve bunları tek tek incelemiştir. Tekin'in söz ettiği maddeler şunlardır: “1. -i, -i eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır. Bilindiği gibi, kip ekleri, Türkçenin bütün devirlerinde yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir. Bu kuralı bozacak örnekler varsa gösterilmeliydi. 2. Şart ile Gelecek arasında anlamca pek az yakınlık vardır.” (Tekin, 1954: 453).

İlk maddeyi W. Bang'ın eserinden³¹ aldığı kanıtlarla açıklamaya çalışır: “Yukarda W. Bang'dan alınan parçalara göre zarf-fiillerin (Gerundiumların, ulaçların) bir çeşit fiil gövdesi' (Verbalstamm), oldukları tesbit edildikten sonra, Talat Tekin'in “Zarf fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkansızdır” hükmü ortadan kalkar ve “Bilindiği gibi, kip ekleri Türkçenin bütün devirlerinde yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir” hükmü gereğince de, yukardaki örneklerle bir fiil gövdesi (Verbalstamm) olduğu ispat edilen zarf-fiiller de (Gerundiumlar da) kip ekleri alabilirler.” (Hatiboğlu, 1954: 511).

³¹ a.g.e. Bang, W. (1918). *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (No. 12). C. Winter.

Hatiboğlu ikinci madde için Tekin'i şu sözlerle eleştirmiştir: "Sayın Talat Tekin, "-iser" eki için teklif ettiği yeni açıklamada, ünlü bilgin G. J. Ramsted'in adını anmadan, onun "-ser" Şart eki hakkında yıllarca önce yayınladığı görüşü, aynen "-i-ser" ekine uygulayıp yeni bir görüş gibi ileriye sürmektedir." (Hatiboğlu, 1954: 516). Tekin'in öne sürdüğü ikinci maddeyi örnek tümceler vererek açıklayan Hatiboğlu, "Görülüyor ki "istek, arzu" kavramıyla "şart" kavramı, birbirinin yerini tutacak kadar yakından ilgilidir. Son örnekteki istek kipi (Optativus) ise, uzun yüzyıllar boyunca Türk lehçelerinde Futurum Kipi olarak kullanılmıştır. Demek ki, modal kiplerin taşıdığı "istek, istikbal, şart" kavramları kolaylıkla birbirlerine kaymaktadır." (Hatiboğlu, 1954: 516) şeklinde açıklamada bulunmuştur.³²

2.2.5.3. "Uyarıyorum" Diyenler Uyuyor

Vecihe Hatiboğlu'nun Fuat Güner'in "Türk Dil Kurumunu Bir Uyarı (Güner, 1966: s.1) başlıklı yazısını eleştirdiği "Uyarıyorum" Diyenler Uyuyor başlıklı makalesi 1972 yılında Türk Dili dergisinin XV. cildinin 179. sayısında yayınlanmıştır.

Fuat Güner, "Türk Dil Kurumunu Bir Uyarı" başlıklı köşe yazısında Yeni İmlâ Kılavuzu'nun giriş bölümünde on bir bölüm belirlemiş, bu bölümleri eleştirmiştir. Hatiboğlu ise Güner'in eleştirdiği bu on bir bölümü tek tek ele alıp açıklamış, sonuç olarak "Bay Güner, bu on bir noktanın hiç olmazsa birinde haklı olsaydı, bilimsel görüşü ve iyi niyeti ile dile ve dilcilere yardım etmiş olurdu, kendisi de bu emeğinden dolayı teşekkürle hak kazanabilirdi." (Hatiboğlu, 1972: 496) yargısını dile getirmiştir.

Yazdığı metinde pek çok hata bulunduğunu belirten Hatiboğlu, Güner'i yeterince çalışmamakla eleştirir: "Uzun incelemelerle hazırlanan bir kitap, kendisinin de itiraf ettiği gibi, "üstünkörü bir okuyuşla" gözden geçirilip de yıkıcı eleştirilere kalkışılınca, eleştiriciler, bindikleri dalı kesmiş olurlar, B. Fuat Güner'in bütün

³² Vecihe Hatiboğlu'nun "Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki" başlıklı bu makalesine karşılık Talat Tekin "Tekin, T. (1954). -Isar Eki Hakkında. *Türk Dili*, 4(38,) s. 89-96." künyeli makalesini yazmıştır.

eleştirileri hep “hüda” gibi incelemeyen, bilmeden *doğrulara yanlış* demenin, örnekleriyle doludur.” (Hatiboğlu, 1972: 496).

2.2.5.4. Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu

Vecihe Hatiboğlu’nun Atatürk’ün devrimlerine karşı çıkan aydınları eleştirdiği “Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu” makalesi 1 Kasım 1972 tarihinde, Türk Dili dergisinin XXVII. cildinin 254. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu Atatürk’ün güçlü bir kumandan ve aydınlardan daha aydın olduğunu belirtir ve “Atatürk devrimlerinin çoğu kendinden önceki bazı aydınların suçlarını silmek için girişilmiş çabalar; üstelik devrimlerini başarıya ulaştırmak için Atatürk’ün önde gelen bazı aydınlarla da savaşması gerekmiştir.” (Hatiboğlu, 1972: 169) sözleriyle Atatürk’ün her devrimde aydınların direnciyle karşılaştığını ama hepsinin üstesinden geldiğini vurgular.

Hatiboğlu Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrimleri yedi maddede özetlemiştir. Bunlar; harflerin değiştirilmesi, halk dersliklerin açılması, dil kurultaylarının toplanması, özel adların Türkçeleştirilmesi, kuruluşlara “Sümerbank, Etibank” gibi özel anlamlı adlar konulması, okullardaki Arapça ve Farsça öğretiminin kaldırılması ve okullardaki ders kitaplarının değiştirilmesidir. Hatiboğlu bu devrimlere karşı çıkan aydınların düşüncelerine de makalesinde yer vermiş; tüm devrimlerin gerçekleştirilmesiyle bu düşüncelerin boşa çıktığını belirtmiştir.

Hatiboğlu, Atatürk’ü her alanda devrim yaratan biri olarak tanımlar: “Atatürk çok yönlü bir deha ile toplumun her yaşantısına uzanmış, kurduğu çiftlikte, başardığı müzik devrimiyle halktan birini dansa kaldırmış, sınıflara girip öğrencilere, öğretmenlere, bilim adamlarına yol göstermiş, öteden beri sadeleştirilmesi, artırılması ve geliştirilmesi özlenen Türkçenin en güzel örneklerini kendisi yaratarak uygulama alanına getirmiştir.” (Hatiboğlu, 1972: 171). Yazar ayrıca, tarihte Türk dilinin sadeleşmesi için çalışan aydınların varlığından söz etmiş, bu aydınların Atatürk kadar başarılı olamadığı gerçeğinin altını çizmiştir.

2.2.5.5. Başkan'a Yanlış Denmişti

Vecihe Hatiboğlu'nun Atatürk devrimlerine itiraz eden ve Türkçeyi değiştirmeyi amaçlayan kişilere karşı yazdığı “Başkan'a Yanlış Denmişti” başlıklı köşe yazısı 28 Şubat 1985'te Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu bu yazıda Türk dilinin üç seçeneğini, Sümerbank Etibank olayını, Sivas Lisesi olayını ve başkan sözcüğü üzerine çıkan tartışmaları ele almıştır. Hatiboğlu dil ile ilgili sorun çıkaran kişileri eleştirirken, “Şu gençlik yılında dil sorunlarını çelişkili bir duruma düşürmek, ne gençliğe, ne ülkeye, ne de birilerince umulan çıkarlara bir yarar sağlar. Tersine, dil sorununun yeni Türkçe doğrultusundaki gidişini, yasaklarla engellemeğe çalışmak, tepkiler yaratır.” (Hatiboğlu, 1985: 1) ifadelerini kullanmış, dil sorunlarının ölümsüz Atatürk sayesinde kalıcı biçimde çözüme kavuştuğunu eklemiştir: “Türk dili için yalnız üç seçenek vardır: Ya Doğu'dan gelen sözcükler, ya Batı'dan gelen sözcükler, ya da kendi kök ve ekleriyle doğru, yanlış kurulmuş kendi sözcükleri yeğlenecektir.” (Hatiboğlu, 1985: 1). Hatiboğlu, bu seçenekler dışında yeni denemelere girişen, Türkçeye yerleşmiş sözcükleri dilden atmak için çabalayan kişilere tepki göstermiştir. Atatürk'ün Türkçe için emek verdiğini, bu emeklerin Türkler için olduğunu belirten Hatiboğlu, verilen emekleri unutanlara tepki göstermektedir.

Sümerbank ve Etibank sözcüklerinin adlarının yanlış olduğunu savunan profesörlere de tepki gösteren Hatiboğlu, Türkçede kurulan eksiz tamlamaların olduğunu, bu sözcüklerin yanlış kullanılmadığını ifade eder. “Gerçekten de bu kuruluşlara adlarını veren Ulu Önder Atatürk'ün, herkesten, her dilci profesörden daha üstün bir dilci olduğunu yıllar sonra anlayabildik.” (Hatiboğlu, 1985: 2).

Sivas Lisesinde derse giren Atatürk'ün orada yaşadığı anıyı aktaran Hatiboğlu, derslerde kullanılan terimlerin yabancı sözcüklerle kurulduğunu, Atatürk'ün bu duruma da el atıp terimleri Türkçeleştirdiğini açıklamıştır. Hatiboğlu, Atatürk'ün emek vererek uzmanlar yardımıyla oluşturduğu terim devriminde belirlenen terimleri dilden atmaya çalışanlara tepki göstermiştir. Bunun yanı sıra dile yerleşmiş yabancı

sözcükleri dilden atmaya çabalayanlar da Hatiboğlu'nun eleştiriler getirdiği görülmektedir.

Hatiboğlu'nun “Başkan’a Yanlış Denmişti” yazısında ele aldığı bir diğer nokta ise başkan sözcüğüyle ilgilidir. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde düzenlenen bir konferans anısına yer veren Hatiboğlu, Besim Atalay'ın bütün gücüyle Türkçe sözcükleri savunduğunu açıklamıştır. Konferansta adını vermediği bir hocanın “başkan” sözcüğünün yanlış kurulduğunu belirttiğini, buna karşılık Atalay'ın “başkan” sözcüğünün Kaşgarlı'nın Divan'ında da bulunduğunu söylediğini açıklamıştır. Başkan sözcüğü yıllar içinde dile yerleşmiştir. Hatiboğlu, “Anlaşıyor, dilci geçinen Türkçe sevmeslerden hayır yok; ey yüce kişiler, bari siz anlayış ve yakınlık gösterin Türkçemize.” (Hatiboğlu, 1985: 4) sözleriyle yazısını tamamlamıştır.

2.2.5.6. Bir Yazarlık Kıyımı

Vecihe Hatiboğlu'nun 1985 yılında yayınlanan İmla Kılavuzu'nu (İmla Kılavuzu, 1985) eleştirdiği “Bir Yazarlık Kıyımı” başlıklı köşe yazısı 26 Nisan 1986 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, 1985 yılının sonunda çıkan İmla Kılavuzu'nu incelemiş ve bu kılavuzun 1963 yılında yayınlanan Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu'nun bir yanlışını dahi göstermeden tutarsız olmakla suçladığını, gerçekleri çarpıttığını belirtmiştir. 1963 yılında yayınlanan Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu Hatiboğlu'nun TDK Gramer Kolu Başkanı olduğu dönemde, onun başkanlığında çıkartılmıştır. Hatiboğlu bu kılavuz için, “...1965 yılından 1985 yılına değin, hiçbir eleştiri almadan, Milli Eğitim Bakanlığı'nca da kabul edilerek; istikrarla, aralıksız, yirmi yıl kullanılmış; milyonlarca satılmış, Türk Dil Kurumu'na da etkinlik kazandırmıştır.” (Hatiboğlu, 1986: 1) sözlerini kullanmıştır. Hatiboğlu yayınladığı kılavuzunun Türk dilinin çok önemli konuları üzerindeki araştırmalara dayandığını belirtir. Ne yazık ki onun yaptığı tüm ayrıntılı incelemeler 1985 yılında yayınlanan kılavuzda yok sayılmış ve tutarsızlıkla suçlanmıştır.

Hatiboğlu “Bir Yazarlık Kısıymı” başlıklı yazısında yeni yayınlanan kılavuzda değiştirilen bazı yapıların yanlışlıkları üzerinde durmuş ve bu değişiklikleri eleştirmiştir. Bu değişiklikler birleşik sözcüklerin ve yaygın yeni terimlerin değiştirilmesi üzerinedir. Hatiboğlu, “1985 İmla Kılavuzu, birleşik sözcükler konusunda ön yargılıdır. Bir iki birleşik sözcük dışında, bütün birleşik sözcükleri parçalayacak, parçalarını da sözlüklerden çıkarmış olacak, elinizdeki sözlüklerde bulunan birleşik sözcük maddeleri de atılacaktır. 1985 İmla Kılavuzu'nun, “Birleşik kelime değeri kazanmamış birçok kelime birleştirmesi vardır” sözü, çok tehlikeli, sonuçları hesap edilememiş bir sözdür.” (Hatiboğlu, 1986: 2) açıklamasında bulunmuştur. Birleşik sözcüklerin yazımındaki değişiklikleri inceleyen Hatiboğlu, yapılan değişikliklerdeki tutarsızlıkları ve yanlışlıkları tespit edip açıklamıştır. Birleşik sözcüklerde yapılan değişikliklerle ilgili ise, “Bunca kapsamlı birleşik sözcük kolay kolay kurulamaz, parçalanıp, ayrı yazılması da bir yarar sağlamaz; sözcüğün böylece ayrılması, kullanımdan düşmesi, yerine yabancı bir terimin yerleşmesi demektir.” (Hatiboğlu, 1986: 3) demiş ve birleşik sözcüklerin öneminin altını çizmiştir.

Önemli bir bölümü birleşik sözcüklerle kurulan terimlerin değiştirildiğini gören Hatiboğlu yazısında terim değişikliklerine de yer vermiştir, terim değiştirmeye çalışanları şöyle eleştirmiştir: “Böyle bir konu yazarlığa, yataklık değilse de yastıklık edecek, destek olacak bir kuruluş elbet bulunacak; herhangi bir konu yazar da bu işi sahiplenecek ve yeni “Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü” yayımlanacaktır. Sonra da, özgün bilim yapacak gençlere örnek diye bunlar gösterilecek!” (Hatiboğlu, 1986: 4).

2.2.5.7. Önemli Kurumların Yayınları

Vecihe Hatiboğlu tarafından “Sümer” sözcüğünün yazımıyla ilgili değişiklikler hakkında yazdığı “Önemli Kurumların Yayınları” başlıklı köşe yazısı 18 Mayıs 1990 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

Hatiboğlu ilk olarak TDK ve TTK’nin önemini ayrıca Atatürk’ün bu kurumlara verdiği değeri vurgulamıştır: “...Atatürk’ün Türk varlığı bakımından kutsal saydığı

Türk diline, Türk tarihine hizmet vermeleri için parasını bağışladığı Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, önemli kurumların başında gelir.” (Hatiboğlu, 1990: 1). Bu iki kurumun bazı yayınlarının Türkçedeki genel tutuma ters düştüğünü belirten Hatiboğlu, yayınlarda kullanılan “Sümer” sözcüğü üzerine eğilmiştir. Bu sözcüğün Türk Tarih Kurumunda eskiden beri Batı tutumuna uyarak “Sumer” şeklinde kullanıldığını, Türk Dil Kurumunun yeni imla kılavuzunda da “Sumer” şeklinde yer aldığını belirtmiştir. Hatiboğlu bu değişikliği şu sözlerle eleştirmiştir: “Sözcüğün yazımının değiştirilmesi, okunuşunu değiştirecek, bundan böyle “Sümer değil Sumer okunuşunu kullanacaksınız” gibi bir izlenim yaratılarak, hiç için, toplumu şaşırtarak, oldukça kararlı bir duruma gelmiş olan Türk yazımında gelişigüzel değişikliklerle öğretici ve öğrenciyi güç durumda bırakmak yetkisi kendiliğinden birilerinin eline geçmiş olacaktır.” (Hatiboğlu, 1990: 1).

Sümer uygarlığının Türk asıllı olduğunu savunan Hatiboğlu, “Ölümsüz Atatürk’ün ilkelerine bağlı kalarak Sümerlerin, Etilerin Türk asıllı oldukları görüşüne katkıda bulunan bilimsel çalışmalarla birlikte “Sümer, Sümerce, Eti, Etice” gibi onun kullandığı sözcüklerin biçimini değiştirmeden korumak, değeri ölçülemez anılarını canlı tutmak, her Türkün ödenemez borcudur.” (Hatiboğlu, 1990: 2) demiştir.

2.2.5.8. ABeCemizi Değiştirme Yetkisi

Vecihe Hatiboğlu’nun alfabemizi değiştirmek isteyenleri eleştirdiği “ABeCemizi Değiştirme Yetkisi” başlıklı köşe yazısı 18 Kasım 1995 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Hatiboğlu tarafından yazılan son yazıdır.

Hatiboğlu yazısına, “Dahi Atatürk’ün, gece gündüz abece konusunu inceleyerek bizlere emanet ettiği 29 harfli abecemizi, kimi sanatçılar kendi görüşleri doğrultusunda; 33 harfe ulaştırmak niyetindeler.” (Hatiboğlu, 1995: 1) sözleriyle başladıktan sonra alfabemizin değiştirilme yetkisinin kimseye verilemeyeceğinin altını çizilmiştir.

Hatiboğlu, Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’nı kazandıktan sonra pek çok devrimi gerçekleştirdiğini belirtir. Bu devrimlerde Atatürk ilk olarak alfabemizi ele almıştır:

“Atatürk, ülke ölçüsünde yaptığı ve yapacağı yeniliklerin, devrimlerin sürüp gitmesi için toplumun hemen hepsinin okuma yazma bilmesinin zorunlu olduğu kanısını yürürlüğe sokabilmek için de “harf devrimi” yapmanın gereğine inanıyordu.” (Hatiboğlu, 1995: 2). Atatürk bu bağlamda Latin kökenli bir Türk abecesi yaratmış, Batı dillerinde bulunmayan “ğ, ı, ö, ü, ç, ş” harflerini alfabeye eklemiştir. Atatürk bu alfabeyi yurdun tamamına benimsetmeyi başarmıştır.

Hatiboğlu, alfabemizdeki 29 harfi 33 harfe çıkarmaya çalışanlara da şu sözlerle tepki göstermiştir: “Atatürk, 1928’de yeni Türk Abece’sini 29 harf olarak kesinkes saptamıştı. Şimdi de 29 harfi 33 harfe çıkarmaya çalışanlar denemeler yapıyorlar. “ş” harfimiz yerine “sh” harflerini, gereği varmış gibi kullanıyorlar. Ayrıca iki “v” harfinden oluşan “w” harfinin, “v” harfinin sesinden iki katı ahenkli ses çıkaracağını sanıyorlar. Yanlışları buradan başlıyor: “w” harfi Türkçe için bütünüyle gereksizdir, “v” harfinden daha yüksek ses verdiği asla ispatlanamaz. “ş” harfi yerine “sh” gibi iki harften oluşan bir sesi kullanmak ayrıca gereksizdir.” (Hatiboğlu, 1995: 2-3).

İsteğe göre harf kullanmanın ilkelik olduğunu belirten Hatiboğlu, kimsenin bu harfleri değiştiremeyeceğini, yazımda (imlada) bir özgürlük olmadığını açıklar: “Dünyanın ilk yazılı dili olan Türk kökenli Sümerce gibi son yüzyılda Atatürk’ün armağanı olan çağdaş Türk alfabesi de yersiz katkılarla bozulmadan, Atatürk gibi unutulmamak üzere hiç kuşkusuz gelecek yüzyıllara doğru yıpranmadan yol alacaktır.” (Hatiboğlu, 1995: 3).

2.2.6. Anıları

Vecihe Hatiboğlu’nun bilimsel yazıları yanında anıları da bulunmaktadır. Hatiboğlu J. Deny üzerine bir ve Atatürk üzerine üç anısını yayınlamıştır. Bu anılar şunlardır: Profesör Jean Deny’nin Konferansı, Atatürk’ten Anılar, Atatürk’ten Üç Anı.

2.2.6.1. Profesör Jean Deny'nin Konferansı

Vecihe Hatiboğlu, Jean Deny'nin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki bir konferansını, 1 Haziran 1955 tarihinde, Türk Dili dergisinin IV. cildinin 40. sayısında makale olarak yayınlanmıştır.

Hatiboğlu 1948 yılında Fransa'ya gitmiş ve Jean Deny ile tanışıp çalışmalarını yakından izleme fırsatı yakalamıştır. Bu tarihten 6 yıl sonra Jean Deny Türkiye'ye gelmiş ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde konferans vermiştir. İşte Hatiboğlu'nun "Profesör Jean Deny'nin Konferansı" başlıklı makalesi bu konferansta işlenen konularla ilgilidir.

Hatiboğlu konferansta Türkçedeki dudak benzeşmesi, Türkçede fiil ve isim çekiminin durumu, Türkçedeki mürekkep, birleşik sözcükler olmak üzere üç sorun üzerinde durulduğunu belirtmiştir. Jean Deny aslında bu seyahati "Grammaire de la langue turque" adlı eserindeki eksiklik ve yanlışlıkların gidermek için yapmış, sunduğu konferansta da eserinin eksik yanlarını bizzat açıklamıştır.

Jean Deny'in iyi niyeti Hatiboğlu tarafından şu şekilde açıklanır: "Konferanstan sonra, bir ara kendisine eserini Türkçeye çeviren Ali Ulvi Elöve'nin bazı noktalarda haksız tenkidlerde bulunduğu bahsettiler. Sayın Profesör, bir aziz gibi, daima iyi niyet dolu olan bakışları ve sözleriyle "Ama bazı noktalarda da çok haklıdır." diye ısrar ediyor, kendisini tenkid edeni methetmeye çalışıyordu." (Hatiboğlu, 1955: 2).

2.2.6.2. Atatürk'ten Anılar

Vecihe Hatiboğlu'nun Atatürk ile ilgili anıları hakkında yazdığı "Atatürk'ten Anılar" başlıklı makalesi 1 Kasım 1963 tarihinde Türk Dili dergisinin XIII. cildinin 146. sayısında yayınlanmıştır.

Hatiboğlu, bu yazıda Atatürk'le yaşadığı üç anıya yer vermiş, ona duyduğu hayranlığı gözler önüne sermiştir. Hatiboğlu'nun ilk anısı Dolmabahçe Sarayı'nda

gerçekleşen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda yaşanmıştır. Burada bizzat Atatürk'ü gören Hatiboğlu, onunla ilgili görüşlerini bu yazısında aktarır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenci olması sebebiyle katıldığı bu toplantıda Hatiboğlu'na yazmanlık görevi verilmiş, toplantıda konuşulanları kendisi not almıştır.

Hatiboğlu, Atatürk'le tanışmış olmanın mutluluğunu şu sözlerle yansıtmıştır: “Sabahın serinliğinde, yollarda, bir yandan Atatürk'ün memleket, millet uğrunda yorgunluğunu, kaygılarını düşünüp üzülyorduk, bir yandan da sevinçliydik. O'nun, saatlerce yakından görmüş, konuşmalarından, düşüncelerinden faydalanmak mutluluğuna erişmiş, Türk dilinin ancak O'nun emekleriyle, O'nun gösterdiği yollarla kurtulacağına inanmıştık.” (Hatiboğlu, 1963: 86).

Hatiboğlu'nun “Atatürk Anılar” başlıklı yazısında anlattığı ikinci anısı ise Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda “Ata” sözcüğünü sunmasına ilişkindir. “Ata” sözcüğünün başlıca dünya dillerinde bulunduğunu, bu sebeple “çocuk dili, çocuk sözü, Lallworte” olamayacağını belirten Hatiboğlu, bu sözcüğün açıklamasını Atatürk'ün karşısında sunmuştur. Hatiboğlu, “Beni görünce, kaktı, omzumu sıvazladı: <Güzel yazmıştın, güzel de okudun> dedi. Özellikle tezin son cümlesi hoşuna gitmişti: <Ata kelimesi Türklük kadar eskidir ve Atatürk kadar bizimdir> demiştim.” (Hatiboğlu, 1963: 87). sözleriyle Atatürk'ün bu yazıya ilişkin görüşlerini aktarmaktadır.

Hatiboğlu'nun “Atatürk'ten Anılar” yazısında anlattığı son anısı “ceyb ve teceyb” sözcükleri üzerinedir. “Ceyb ve teceyb” terimlerine Türkçe karşılık arandığına ilişkin bir yarışma düzenlediğini belirten Hatiboğlu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki arkadaşlarıyla bu terimlerin Türkçesini aramıştır. “Sinüs ve kosinüs” terimleriyle yarışmaya katılan Hatiboğlu ve arkadaşları bu yarışmayı kazanmıştır. Hatiboğlu, bu durumu “Çankaya'ya giden yazımızın yerine, Ceyb ve Teceyb sözlerinin karşılığı olarak Sinüs ve Kosinüs başlığı altında, yalnız sonucu bizim yazımıza benzeyen bir yazı 3 Nisan 1937 tarihli Ulus Gazetesinde çıktı. Hem sevindik hem şaşırdık. Atatürk, terimlerimiz hakkındaki kesin ve sağlam görünüşü, Türk aydınlarına Ulus Gazetesi anketi ile yayımlıyordu.” (Hatiboğlu, 1963: 88) sözleriyle dile getirmiştir.

2.2.6.3. Atatürk'ten Üç Anı

Vecihe Hatiboğlu'nun "Atatürk'ten Anılar" başlıklı makalesinde anlattığı Atatürk ile ilgili üç anısı 1963 tarihinde, "Atatürk'ten Üç Anı" başlığıyla Türk Dil Kurumu tarafından yayınlamıştır.

Hatiboğlu'nun "Atatürk'ten Üç Anı" başlıklı makalesi Zeynep Korkmaz'ın "Atatürk ve Türk Dili: Belgeler" başlıklı eserinde de yer almıştır (Korkmaz, 1992).

2.2.7. Çevirileri

Vecihe Hatiboğlu, Saffet Karkut ile birlikte C.F. Vogel'in ve M.E. Ellinghausen, İndiana Üniversitesi, Turkish Structure, Journal of the American Oriental Society, Volume 93,1, March 31 1943 künyeli eseri üç bölüme ayırarak çevirmiştir. Hatiboğlu, yaptığı çevirileri Türkçenin Yapısı I, II, II şeklinde yayınlamıştır.

2.2.7.1. Türkçenin Yapısı I

Hatiboğlu'nun çevirilerinden ilki 1945 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisinin III. cildinin 4. sayısında yayınlanmıştır. Hatiboğlu burada, Turkish Structure adlı eserin fonemler ve morfofonemler bölümünü çevirmiştir.

2.2.7.2. Türkçenin Yapısı II

Hatiboğlu'nun çevirilerinden ikincisi 1945 yılında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisinin III. cildinin 5. sayısında yayınlanmıştır. Bu yayın, Turkish Structure adlı eserin tümce çeşitleri ve yapı tipleri bölümünün çevirisidir.

2.2.7.3. Türkçenin Yapısı III

Hatiboğlu'nun çevirilerinden ilki 1946 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisinin IV. cildinin 1. sayısında yayınlanmıştır. Bu yayın, Turkish Structure adlı eserin tekraralama bölümünün çevirisidir.

2.3. VECİHE HATİBOĞLU BİBLİYOGRAFYASI

2.3.1. Kitaplar

Kılıçoğlu, Vecihe (1956). Cerrahiye-ı İlhaniye. Ankara: Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1961). Türk Kelimelerinin Önsesleri. Ankara: Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 107, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1969). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 300, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 364, Türk Tarih Kurumu Basımevi. (Genişletilmiş ikinci baskı)

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1978). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.(Genişletilmiş üçüncü baskı)

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1982). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 276, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1971). Türk Dilinde İkileme. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Türk Dilinde İkileme. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 328, Ankara Üniversitesi Basımevi. (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 353, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1982). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 317, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1973). Pekiştirme ve Kuralları. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 372, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1974). Türkçenin Ekleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 407, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Türkçenin Ekleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, Meteksan. (İkinci baskı)

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 377, Meteksan.

2.3.2. Türk Dil Kurumu Kol Çalışması

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). Yeni İmla Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, baskı 1 – 4 235, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). Yeni Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, baskı 5 – 10 309, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

2.3.3. Makaleler

Kılıçoğlu, Vecihe (1946). “İmlamız İçin”. Ülkü dergisi, II.

Kılıçoğlu, Vecihe (1951). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX(3), s. 261-275.

Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili, IIV(18), s.322-378.

Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1, s.181-196.

Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili, II(22), s.655-662.

Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “(-dır) Eki Meselesi”. Türk Dili, II(24), s.802-804.

Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Şart Kipi”, Türk Dili, III(9), s.254-258.

Kılıçoğlu, Vecihe (1954). "Dilimizin Bir Meselesi", Türk Dili, III(36), s.215-219.

- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Kelime Grupları ve Kuralları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 11, s.203-244.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ün Dilciliği”, Atatürk ve Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları 224, s.9-22.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1964). “Türk Dilinin İmlası”, Türkoloji Dergisi, I(1), s.51-65.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1964). “Atasözleri ve Deyimler”, Türk Dili XIII(152), s.468-471.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “İmla Kılavuzu ve Konuşma”, Türk Dili XV(180), s.1095-1096.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1968). “Türkçede Bazı Hayvan Adları”, XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, s.179-187.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler”, Türk Dili, XXII(224), s.110-115.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Üstünkörü ve Yüzükoyun”, Türk Dili, XXII(225), s.174-175.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?”, Türk Dili, XXIII(229), s.9-10.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Atatürk ve Bilim”, Türk Dili, XXIII(230), s.95-98.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1971). “Atatürk ve Terim Devrimi”, Türk Dili, XXV(242), s.88-91.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Yeni İmla Kılavuzu Üzerine Açıklamalar”, Türk Dil Kurumu yayınları 356, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Ağaç ve Su”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 20, s.267-273.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1974). “Türkçede Eklerin Kökenleri”, Türk Dili, XXIX(268), s.331-340.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1975). “Ağaç ve Ig”, I.Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, s.165-171.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1975). “Örnek ve Ödül”, Türk Dili, XXXI(284), s.329-332.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1976). “Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri”, Türk Dili XXXIV(302), s.574-578.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1977). “Amaç ve Yamaç”, Türk Dili, XXXV(305), S.195.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1978). “Oğuz ve Guz”, Türk Dili XXXVIII(318), s.192-195.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (11.03.1978). “Tarihimizin Başlangıcı”, Cumhuriyet, s.1-4.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1979). “Türk Tarihinin Başlangıcı”, Türkoloji Dergisi VIII(1), s.29-52.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (10.03.1984). “Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar”, Cumhuriyet, s.1-4.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (21.05.1988). “19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk”, Cumhuriyet, s.1-4.

2.3.4. Köşe Yazıları

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (19.05.1984). “19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu”, Cumhuriyet, s.1-5.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (17.05.1995). “Kutsal Mehmetçik Adı”, Cumhuriyet, s.1-2.

2.3.5. Söyleşiler

Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Cevaplarımız”, Türk Dili, III(32), s.506.

Kılıçoğlu, Vecihe (1955). “Bir Mektup ve Cevabı”, Türk Dili IV(45), s. 235.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “Dilbilgisi ve İmla Sorunları”, Türk Dili, XV(177), s. 599-600.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Dilbilgisi Sorunları”, Türk Dili, XXII(226), s.599-600.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?”, Türk Dili, XXII(226), s.270.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?”, Türk Dili, XXI(221), s.412.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Bir Mektup Bir Karşılık”, Türk Dili, XXV(243), s.235.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (19.05.1986). “19 Mayıs ve Türklük Bilinci”, Cumhuriyet, s.1-3.

2.3.6. Eleştiriler

Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Yabancı Kelimeler”, Türk Dili, III(30), s.323-324.

Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki”, Türk Dili, III(33), s.510-518.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “Uyarıyorum Diyenler Uyuyor”, Türk Dili, XV(176), s.496-499.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu”, Türk Dili XXVII(254), s.169-171.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (28.02.1985). “Başkan'a Yanlış Denmişti”, Cumhuriyet, s.1-4.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (26.04.1986). “Bir Yazarlık Kısıımı”, Cumhuriyet, s.1-4.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (18.05.1990). “Önemli Kurumların Yayınları”, Cumhuriyet, s.1-2.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (18.11.1995). “Abecemizi Değiştirme Yetkisi”, Cumhuriyet, s.1-3.

2.3.7. Anılar

Kılıçoğlu, Vecihe (1955). “Profesör Jean Deny'nin Konferansı”, Türk Dili IV(40), s.217-218.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ten Anılar”, Türk Dili XIII(146), s.83-88.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ten Üç Anı”, Atatürk ve Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları 224, s.140-145.

Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). “Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı”, Türk Dili, XLII(353), s.774-778.

2.3.8. Çeviriler

Kılıçoğlu, Vecihe (1945). “Türkçenin Yapısı I”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, III(4), s.407-418

Kılıçoğlu, Vecihe (1945). “Türkçenin Yapısı II”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, III(5), s.553-564.

Kılıçoğlu, Vecihe (1946). “Türkçenin Yapısı III”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, IV(1), s.113-132.

2.4. VECİHE HATİBOĞLU’NUN SÜRELİ YAYINLARDAKİ YAZILARININ KRONOLOJİK DİZİNİ

Yazının Başlığı	Yayın Adı	Tarih	Cilt-Sayı	Tür
Türkçenin Yapısı I	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	1945	III(4)	Çeviri
Türkçenin Yapısı II	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	1945	III(5)	Çeviri
Türkçenin Yapısı III	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	1946	IV(1)	Çeviri
İmlamız İçin	Ülkü	1946	11	Makale
Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	1951	IX(3)	Makale
Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	Türk Dili	1953	IIV(18)	Makale
Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	Belleten	1953	1	Makale
Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar	Türk Dili	1953	II(22)	Makale

(-dır) Eki Meselesi	Türk Dili	1953	II(24)	Makale
Şart Kipi	Türk Dili	1954	III(9)	Makale
Yabancı Kelimeler	Türk Dili	1954	III(30)	Eleştiri
Cevaplarımız	Türk Dili	1954	III(32)	Söyleşi
Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki	Türk Dili	1954	III(33)	Eleştiri
Dilimizin Bir Meselesi	Türk Dili	1954	III(36)	Makale
Profesör Jean Deny'nin Konferansı	Türk Dili	1955	IV(40)	Anı
Bir Mektup ve Cevabı	Türk Dili	1955	IV(45)	Söyleşi
Kelime Grupları ve Kuralları	Belleten	1963	11	Makale
Atatürk'ten Anılar	Türk Dili	1963	XIII(146)	Anı
Atatürk'ün Dilciliği	TDK	1963	224	Makale
Atatürk'ten Üç Anı	TDK	1963	224	Anı
Türk Dilinin İmlası	Türkoloji	1964	I(1)	Makale
Atasözleri ve Deyimler	Türk Dili	1964	XIII(152)	Makale
Uyarıyorum Diyenler Uyuyor	Türk Dili	1966	XV(176)	Eleştiri
Dilbilgisi ve İmla Sorunları	Türk Dili	1966	XV(177)	Söyleşi
Türkçede Bazı Hayvan Adları	XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler	1968	XI	Makale
Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler	Türk Dili	1970	XXII(224)	Makale
Üstünkörü ve Yüzükoyun	Türk Dili	1970	XXII(225)	Makale
Dilbilgisi Sorunları	Türk Dili	1970	XXII(226)	Söyleşi
Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?	Türk Dili	1970	XXII(226)	Söyleşi

Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?	Türk Dili	1970	XXII(229)	Makale
Atatürk ve Bilim	Türk Dili	1970	XXIII(230)	Makale
Atatürk ve Terim Devrimi	Türk Dili	1971	XXV(242)	Makale
Yeni İmla Kılavuzu Üzerine Açıklamalar	TDK	1972	356	Makale
Ağaç ve Su	Belleten	1972	20	Makale
Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?	Türk Dili	1972	XXI(221)	Söyleşi
Bir Mektup Bir Karşılık	Türk Dili	1972	XXV(243)	Söyleşi
Türkçede Eklerin Kökenleri	Türk Dili	1974	XXIX(268)	Makale
Ağaç ve Ig	I.Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler	1975	I	Makale
Örnek ve Ödül	Türk Dili	1975	XXXI(284)	Makale
Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri	Türk Dili	1976	XXXIV(302)	Makale
Amaç ve Yamaç	Türk Dili	1977	XXXV(305)	Makale
Oğuz ve Guz	Türk Dili	1978	XXXVIII(318)	Makale
Tarihimizin Başlangıcı	Cumhuriyet	11.03.1978	1-4	Makale
Türk Tarihinin Başlangıcı	Türkoloji	1979	VIII(1)	Makale
Atatürk'ün Sonuncu Dil Kurultayı	Türk Dili	1981	XLII(353)	Makale
Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar	Cumhuriyet	10.03.1984	1-4	Makale
19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu	Cumhuriyet	19.05.1984	1-5	Köşe Yazısı
Başkan'a Yanlış Denmişti	Cumhuriyet	28.02.1985	1-4	Eleştiri
Bir Yazarlık Kısıymı	Cumhuriyet	26.04.1986	1-4	Eleştiri

19 Mayıs ve Türklük Bilinci	Cumhuriyet	19.05.1986	1-3	Söyleşi
19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk	Cumhuriyet	21.05.1988	1-4	Makale
Önemli Kurumların Yayınları	Cumhuriyet	18.05.1990	1-2	Eleştiri
Kutsal Mehmetçik Adı	Cumhuriyet	17.05.1995	1-2	Köşe Yazısı
Abecemizi Değiştirme Yetkisi	Cumhuriyet	18.11.1995	1-3	Eleştiri

SONUÇ

Türk dili için kıymetli yazılar ortaya sunmuş olan Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun dil alanında başarıları sayısızdır. Çocukluktan öğrendiği Arapça, Farsça ve Türkçenin tüm inceliklerini bilmesi, onun dilciliğinin en önemli yanını oluşturur. Aynı zamanda Almanca, Fransızca ve İngilizceyi tüm incelikleriyle bilmesi, araştırma alanını genişlettiği gibi kimi çeviriler yapmasının da yolunu açmıştır.

Hatiboğlu'nun yaptığı çalışmaları değerlendirildiğinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde öğrenci olduğu dönemden itibaren Dil Devrimi ile gelen yenilikleri takip ettiği görülmektedir. Atatürk'e ve görüşlerine değer veren Hatiboğlu, O'nun evrimlerin izinden giderek dil devrimlerini halka tanıtmayı kendisine görev edinmiştir. Eserlerinin tamamında sade bir dil kullanmış, Dil Devrimi ile türetilen sözcükleri kullanmaya özen göstermiştir. İlk eseri Cerrahiye-i İlhaniye adlı tıp kitabı incelemesidir. Dönemine göre sade bir dille yazılmış bu eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtip eserin dili ve gramerini incelemiştir. Bunun yanı sıra terimler sözlüğü çıkararak Atatürk'ün başlattığı terim devrimine katkı sağlamış, terimi bulunamayan dil bilgisi olaylarına terim bulmuştur. Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü ile dilimize yerleşen, günümüzde de kullanılmaya devam edilen pek çok terim Hatiboğlu tarafından bulunmuştur. Eklerin bir dilin sözcük hazinesini geliştirmesindeki önemini belirten Hatiboğlu, Türkçenin Ekleri eserinde Türkçede kullanılan tüm ekleri sıralamış ve görevlerini açıklamıştır. Eserde Dil Devrimi ile türetilen sözcüklere de yer vermiş bu sayede sözcüklerin dilimize yerleşmesine katkı sağlamıştır. Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi eserinde Dil Devriminin tüm süreçlerini açıklamıştır. Aynı zamanda Atatürk'ün kişiliği, başarıları ve Hatiboğlu ile anıları da bu eserde yer almaktadır. Yazdığı eserlerin çoğu, dil biliminin eksik kalan noktalarını aydınlatmaya yöneliktir. Eserlerinin yanı sıra Türk Dil Kurumu Gramer Kolu Başkanlığı görevinde de bu konuyla ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Okurların sorduğu her bir soruyu tüm ayrıntılarıyla ele alıp değerlendirmiş, bildiklerini aktarmayı kendine bir borç bilmiştir.

Dil biliminin her alanında yaptığı çalışmalarla büyük önem taşıyan Hatiboğlu, en önemli eserlerini söz dizimi üzerine vermiştir. Türk Dilinde İkileme eseriyle Türkçenin en önemli söz öbekleri olarak gördüğü ikilemeleri tüm ayrıntılarıyla açıklamış, geniş bir ikilemeler sözlüğü oluşturmuştur. Türkçe dil biliminin en az incelenen bölümü olarak gördüğü söz dizimini Türkçenin Sözdizimi eseriyle ilk kez tüm ayrıntılarıyla incelemiş ve bu konudaki eksikleri tamamlamıştır. Pekiştirme ve Kuralları eseriyle konuşma dilinin bir özelliği olarak görülen pekiştirmelerin Türkçenin zenginliğini gösterdiğini savunarak ilk kez pekiştirme olayını açıklayan ve pekiştirmelerin kurallarını belirleyen dil bilimci olmuştur. Hatiboğlu eserleriyle Türkiye’de söz dizimi araştırmalarının öncüsüdür.

Hatiboğlu, Türk lehçeleri üzerine de araştırmalar yapmış, Türkçede açıklanamayan, kural dışı gibi gösterilen ses olaylarını lehçelerden örneklerle açıklamıştır. Türk Kelimelerinin Önsesleri eseriyle lehçelerdeki ön sesleri incelemiş ve bir bütün halinde sunmuştur.

Hatiboğlu’nun kaleme aldığı yazıları eserleri kadar önemlidir. Yazıları tematik olarak yedi bölüme ayrılarak incelenmiştir: Türk dili ve lehçeleri üzerine, Dil Devrimi üzerine, Atatürk üzerine, tarih üzerine, eleştirileri, anıları. Yazılarının çoğunu Türk dili ve lehçeleri üzerine kaleme almıştır. Köken bilgisi, ekler ve dil bilgisi meseleleri gibi çeşitli konular üzerine eğilmiştir. Ayrıca Türk Dil Kurumunda gramer kolu başkanlığı yaptığı dönemde okurlardan gelen soruları yanıtladığı yazıları da bulunmaktadır.

Vecihe Hatiboğlu önemli bir dil bilimci olmasının yanı sıra Sümerolog’dur. Dil üzerine yaptığı çalışmaları kadar tarih üzerine de eğilmiştir. Dil ve tarih konularını birleştirerek Türk dilinin tarihi konusunu araştırmıştır. Türkçeye ilgisi sayesinde, Türk dilini en eski dönemlerine kadar incelemiş, ayrıca Sümerce ile Türkçe arasında ses denklikleri kurmuştur. Türk dilinin kökeninin Sümerceye dayandığını savunan yazılar yazmış, bu sayede köksüz olarak görülen Türk dilinin en köklü medeniyet olarak görülen Sümerce ile ilgisi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Yazılarının tamamında Türk dilinin zenginliğini gözler önüne sermiştir. Türkçenin gelişimi için çabalarken dilimizi değiştirmeyi amaçlayanlara da karşı çıkıp tepki göstermekten geri durmamıştır. Özellikle son dönem yazılarında Dil Devrimini uygulamayanları ve Atatürk devrimlerine karşı çıkanları eleştirmiştir.

Bu çalışma, Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun yazmış olduğu kitap ve makaleleri ayrıntılı ve doğru olarak yansıtmayı amaçlamaktadır. Eserleri ve yazıları tüm ayrıntılarıyla incelendikten sonra bibliyografyasına yer verilmiş, süreli yayınlardaki yazılarının kronolojik dizini bir tablo halinde verilmiştir. Bu sayede Vecihe Hatiboğlu'nun aziz hatırasına bir katkı sunmak hedeflenmiştir. Eşi benzeri bulunmayan Türk dili için var gücüyle çalışıp eserler veren bir bilim insanı olan Hatiboğlu, eserleriyle yaşayacak ve yaşatılacaktır.

KAYNAKÇA

- Bang, Willy (1917). Über die türkischen Namen einiger Grosskatzen. Vereins: Druck des Franklin.
- Bang, Willy (1918). Monographien zur türkischen Sprachgeschichte. (No. 12) C. Winter.
- Banguoğlu, Tahsin (1959). Türk Grameri: Birinci Bölüm: Sesbilgisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bilgegil, Kaya (1982). Türkçe Dilbilgisi. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bütünler, S. Ö. (2009). Atatürk, K.(2006), Geometri (İkinci Baskı), İstanbul: Örgün Yayınevi. İlköğretim Online, 8(1).
- Caferoğlu, Ahmet (1934). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Deny, Jean (1921). Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli) (Vol. 5). Imprimerie nationale, Éditions E. Leroux.
- Dilbilgisi Sorunları, (1967), TDK, Ankara.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1973). "Türkçede Pekiştirme", Türk Dili, (254). S.419-422
- Ediskun, Haydar (1963). Yeni Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekiyor, Cemil (2009). "Çift Ünsüzle Başlayan Kelimelerin Yazım Sorunu", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1(57), s.1-17.
- Ergin, Muharrem (1967). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gabain, A. Von (1953). "Verbalkompositionen im Türkischen." Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1, s.1-15.
- Gabain, A. Von (1988). Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay.
- Gencan, Tahir Nejat (1975). Dilbilgisi. Ankara: TDK.
- GTS "Güncel Türkçe Sözlük" (<http://www.tdk.gov.tr/>)
- Güner, Fuat (15.05.1966). "Türk Dili Kurumuna Bir Uyarı", Ulus, s.1
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1961). Türk Kelimelerinin Önsesleri. Ankara: Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 107, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Kelime Grupları ve Kuralları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 11, s.203-244.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ün Dilciliği”, Atatürk ve Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları 224, s.9-22.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ten Anılar”, Türk Dili XIII(146), s.83-88.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1963). “Atatürk'ten Üç Anı”, Atatürk ve Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları 224, s.140-145.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1964). “Türk Dilinin İmlası”, Türkoloji Dergisi, I(1), s.51-65.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1964). “Atasözleri ve Deyimler”, Türk Dili XIII(152), s.468-471.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “İmla Kılavuzu ve Konuşma”, Türk Dili XV(180), s.1095-1096.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “Dilbilgisi ve İmla Sorunları”, Türk Dili, XV(177), s. 599-600.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1966). “Uyarıyorum Diyenler Uyuyor”, Türk Dili, XV(176), s.496-499.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1969). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 300, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1968). “Türkçede Bazı Hayvan Adları”, XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, s.179-187.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Türkçenin Yapısı ve İkili Kökler”, Türk Dili, XXII(224), s.110-115.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Üstünkörü ve Yüzükoyun”, Türk Dili, XXII(225), s.174-175.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Eşanlamlı Sözcükler Var Mıdır?”, Türk Dili, XXIII(229), s.9-10.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Atatürk ve Bilim”, Türk Dili, XXIII(230), s.95-98.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Dilbilgisi Sorunları”, Türk Dili, XXII(226), s.599-600.

- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1970). “Bir Kuruma, Sokağa, Caddeye, Alana Verilen Kişi Adları Nasıl Yazılır?”, Türk Dili, XXII(226), s.270.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1971). Türk Dilinde İkileme. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1971). “Atatürk ve Terim Devrimi”, Türk Dili, XXV(242), s.88-91.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 353, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Yeni İmla Kılavuzu Üzerine Açıklamalar”, Türk Dil Kurumu yayınları 356, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Ağaç ve Su”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 20, s.267-273.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 364, Türk Tarih Kurumu Basımevi. (Genişletilmiş ikinci baskı)
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Birleşik Sözcükler Satır Sonlarında Nasıl Bölünür?”, Türk Dili, XXI(221), s.412.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Bir Mektup Bir Karşılık”, Türk Dili, XXV(243), s.235.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1972). “Atatürk Devrimleri ve Aydınların Suçu”, Türk Dili XXVII(254), s.169-171.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1973). Pekiştirme ve Kuralları. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 372, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1974). Türkçenin Ekleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 407, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1974). “Türkçede Eklerin Kökenleri”, Türk Dili, XXIX(268), s.331-340.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1975). “Ağaç ve Ig”, I.Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler, s.165-171.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1975). “Örnek ve Ödül”, Türk Dili, XXXI(284), s.329-332.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1976). “Tarihin Karanlık Dönemleri ve İlk Kültür Sözcükleri”, Türk Dili XXXIV(302), s.574-578.

- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1978). “Oğuz ve Guz”, Türk Dili XXXVIII(318), s.192-195.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (11.03.1978). “Tarihimizin Başlangıcı”, Cumhuriyet, s.1-4.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1978). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.(Genişletilmiş üçüncü baskı)
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1979). “Türk Tarihinin Başlangıcı”, Türkoloji Dergisi VIII(1), s.29-52.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Türk Dilinde İkileme. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 328, Ankara Üniversitesi Basımevi. (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Türkçenin Ekleri. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, Meteksan. (İkinci baskı)
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1981). Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları 377, Meteksan.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1982). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 276, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (1982). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları 317, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. (Gözden geçirilmiş ikinci baskı)
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (10.03.1984). “Anadolu'nun Kuzeyindeki Gas'lar”, Cumhuriyet, s.1-4.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (19.05.1984). “19 Mayıs ve Anadolu'nun Tapusu”, Cumhuriyet, s.1-5.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (28.02.1985). “Başkan'a Yanlış Denmişti”, Cumhuriyet, s.1-4.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (26.04.1986). “Bir Yazarlık Kıyımı”, Cumhuriyet, s.1-4.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (19.05.1986). “19 Mayıs ve Türklük Bilinci”, Cumhuriyet, s.1-3.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (21.05.1988). “19 Mayıs 1919'dan Sonsuza Yücelen Atatürk”, Cumhuriyet, s.1-4.

- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (18.05.1990). “Önemli Kurumların Yayınları”, Cumhuriyet, s.1-2.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (17.05.1995). “Kutsal Mehmetçik Adı”, Cumhuriyet, s.1-2.
- Hatiboğlu, Vecihe (Kılıçoğlu). (18.11.1995). “Abecemizi Değiştirme Yetkisi”, Cumhuriyet, s.1-3.
- İmer, Kâmile (1998). Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi. TC Kültür Bakanlığı.
- İmla Kılavuzu (1985), Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 525, haz. Prof. Dr. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kazazoglu, Gülşat (2009). Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1945). “Türkçenin Yapısı I”, Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, III(4), s.407-418
- Kılıçoğlu, Vecihe (1945). “Türkçenin Yapısı II”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, III(5), s.553-564.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1946). “Türkçenin Yapısı III”, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, IV(1), s.113-132.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1946). “İmlamız İçin”. Ülkü dergisi, II.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1948). Türkçede İstikbal Kipi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Kipi, doktora tezi.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1951). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX(3), s. 261-275.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili, IIV(18), s.322-378.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1, s.181-196.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”. Türk Dili, II(22), s.655-662.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1953). “(-dır) Eki Meselesi”. Türk Dili, II(24), s.802-804.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Şart Kipi”, Türk Dili, III(9), s.254-258.

- Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Yabancı Kelimeler”, Türk Dili, III(30), s.323-324.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Gerundiumların Özellikleri ve -işer Eki”, Türk Dili, III(33), s.510-518.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1954). "Dilimizin Bir Meselesi", Türk Dili, III(36), s.215-219.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1954). “Cevaplarımız”, Türk Dili, III(32), s.506.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1955). “Bir Mektup ve Cevabı”, Türk Dili IV(45), s. 235.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1955). “Profesör Jean Deny'nin Konferansı”, Türk Dili IV(40), s.217-218.
- Kılıçoğlu, Vecihe (1956). Cerrahiye-ı İlhaniye. Ankara: Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kononov, Andrej Nikolaeviç (1956). Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka. Izd. Akad. Nauk SSSR.
- Korkmaz, Zeynep (1992). Atatürk ve Türk Dili: Belgeler. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Zeynep (2003). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2018). “Türkçede-acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 17(1-2).
- Landesberger, Benno (1943). Türk Tarih Kongresi Zabıtları.
- Mahmud, Kaşgarlı (2016). Divan-ü Lugat-it-Türk. Salon Yayınları.
- Özdem, Ragıp (1939). Tarihsel Bakımdan Öztürkçe ve Yabancı Sözlerin Fonetik Ayraçları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, Hakan (2010). “Vecihe Hatiboğlu”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 700, s.399-405.
- Özköse, Sercan (2017). Karşılaştırmalı Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztelli, Cahit (1962). “Türk Dili Grameri Üzerine Yeni Bir Eser Vecihe Hatiboğlu: Türk Kelimelerinin Önsesleri”, Türk Dili, XI(128), s.697-698.
- Radlov, Vasilij Vasil’evi (1882). Phonetik der nördlichen Türksprachen (Vol. 1). TO Weigel.

- Räsänen, Martti (1949). Zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Helsinki: Studia Orientalia.
- Şimşek, Rasim (1987). Türkçe Sözdizimi. Trabzon: Kuzey Gazetecilik Matbaacılık.
- Tekin, Talat (1954). “Isar Ekinin Türeyişi”, Türk Dili, 3(32), s.453-455.
- Tekin, Talat (1954). “-Isar Eki Hakkında”, Türk Dili, 4(38), s. 89-96.
- Tezer, Şükrü (1972). Atatürk’ün Hatıra Defteri. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzun, N. Ergin (1999). “Dilbilim ve Dilbilgisine Yönelik Terim Sözlükleri”, Kebikeç, 7(8), s. 45-52.
- Vogelin, C.F. & Ellinghausen, M.E. (1943). Turkish Structure, Journal of the American Oriental Society. (Vol. 93,1). İndiana Üniversitesi.
- Yılmaz, Kaan (2020). “Türkçede Kelime Başı Hece İkizleşmesi ve Türeme Olayı”, Türkbilig, 20(40), s. 115-132.
- Zülfikar, Hamza (1991). “Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları”, Türk Dili, II(477), s.224-227.
- Zülfikar, Hamza (1997). “Yitirdiklerimiz: Hocam Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 1997/I(541), s. 104-110.
- Zülfikar, Hamza (2002). “Hocam Prof. Dr. VECİHE HATİBOĞLU”, Türkoloji Dergisi, 14(1). S.1-14.
- Zülfikar, Hamza (2012). “Dil Bilgisi Terimleri Karşısında Dilcilerin Tutumu”, Türk Dili, II(722), s. 99-105.